

Til kamp for NATO-linjen

Høyres sikkerhetspolitiske utfordring 1975-1985

Magnus Nordmo Eriksen

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2014

© Magnus Nordmo Eriksen

2014

Til kamp for NATO-linjen

Høyres sikkerhetspolitiske utfordring 1975-1985

Magnus Nordmo Eriksen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

To år med masterarbeid er endelig over og jeg sitter igjen med blandede følelser. Arbeidet med oppgaven har tidvis vært frustrerende og tungt, men samtidig har det vært usedvanlig lærerikt og spennende, til og med morsomt.

Den desidert største takken må gå til veilederen min, professor Even Lange, som alltid har vært tilgjengelig og hjelpsom i løpet av denne prosessen. Even har hatt en fantastisk evne til å inspirere og motivere meg gjennom arbeidet. Hans gode humør, konstruktive kritikk og positive innstilling har vært et viktig bidrag, for ikke å snakke om alt småpirket han har tatt seg tid til ved kommentering av utkast. Jeg har satt pris på hver eneste lille strek.

Videre fortjener personalet ved Riksarkivet, Nasjonalbiblioteket, og selvsagt Stortingsarkivet – hvor jeg gjennom høsten 2013 var fast inventar – en stor takk.

Mange takk til Høyres stortingsgruppe og Høyres Hovedorganisasjon, som raskt besvarte mine henvendelser og var høyst behjelpelig med å åpne sine arkiver for meg. Uten tilgang til dette materialet ville flere viktige punkter blitt utelatt fra oppgaven.

Kåre Willoch fortjener en ekstra stor takk for en svært interessant samtale om oppgavens tema, og selvsagt for å ha insistert på å spandere lunch og te.

Kjente og kjære jeg har kunnet diskutere oppgaven – og når det har vært nødvendig: alt annet enn oppgaven – med har vært livsviktige de siste to årene. En spesiell takk må gå til frokost-, lunch- og middagspartnere Ragni Vik Johnsen, Marie Brokstad Lund-Johansen, Ida Blakely Campbell, Catharina Sletner og Skule Wigenstad. Stor takk til nybakt pappa Lasse Lehre for innsikt i Høyres organisasjon, politiske diskusjoner og generelt fjas. Takk til Toril Hjorthol for hennes egenkomponerte masterhåndbok.

Til slutt en stor takk til familien. Mamma, pappa, Bente, Terje, bestefar, farmor og farfar har alle bidratt til å gjøre perioden overkommelig med finansiell støtte, oppmuntrende ord, generell omsorg og god mat og drikke. Dere har vært fantastiske, alle sammen!

Oslo, mai 2014

Magnus Nordmo Eriksen

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
1.1: Sammendrag	1
1.2: Tidligere litteratur og behov for ny forskning	2
1.3: Utgangspunkt og problemstilling	3
1.4: Kilder	4
1.4.1: Primærkilder	5
1.4.2: Muntlige kilder	6
1.4.3: Sekundærkilder	6
1.4.4: Internettbaserte kilder	7
1.5: Avgrensning	8
1.6: Struktur	9
Kapittel 2: Avspenning – norske forventninger og reaksjoner	11
2.1: Innledning	11
2.2: John Lyng introduserer den borgerlige utenrikspolitikken	11
2.3: Forsiktig optimisme ved inngangen til détenteperioden	13
2.4: Warszawapakten invaderer	15
2.5: Opptur for détente	18
2.6: Skepsisen øker i Høyre	19
2.7: Oppsummering	21
Kapittel 3: Avspenningens slutfase – Sovjetunionens utenrikspolitikk globaliseres	23
3.1: Innledning	23
3.2: Intervensjon i Angola	24
3.3: Norsk utviklingshjelp til Cuba	24
3.4: Uenigheter om utviklingshjelpen	26
3.5: Stans av utviklingshjelp til Cuba?	27
3.6: Bistandspolitikken i Høyres partiprogrammer på 1970-tallet	30
3.7: Afghanistan invaderes	32
3.8: Høyre: «Avspenningsperioden er forbi»	33
3.9: Et økende skille i sikkerhetspolitikken	35
3.10: Oppsummering	37
Kapittel 4: Høyre og NATOs dobbeltvedtak	39
4.1: Innledning	39

4.2: Høyre støtter dobbeltvedtaket i opposisjon	40
4.3: Tydelig borgerlig konsensus rundt dobbeltvedtaket.....	42
4.4: Sikkerhetspolitikken en god sak for Høyre.....	44
4.5: Regjeringen Willoch får ansvaret.....	47
4.6: Motstand i Stortinget	48
4.7: Stortinget delt på midten	50
4.8: Oppsummering	54
Kapittel 5: Atomvåpenfrie soner i Norden	57
5.1: Innledning	57
5.2. En sterkere sikkerhetspolitisk opposisjon.....	57
5.3. Tvetydighet fra Arbeiderpartiet.....	60
5.4. Høyre og sentrumspartiernes holdning.....	61
5.5. Allierte reaksjoner	65
5.6. Regjeringen Willoch redegjør for atomfrie soner	66
5.7. Utenriksdepartementets utredning	68
5.8: Oppsummering	75
Kapittel 6: Sikkerhetspolitikkenes rolle i valgkampene 1981 og 1985	77
6.1: Innledning	77
6.2: Opphetet debatt i forkant av valgkampen	77
6.3: Frydenlunds notat	79
6.4: Strategi i Høyre i 1981	82
6.5: Et mindre fleksibelt Høyre?	84
6.6: SDI – Reagans stjernekrig.....	85
6.7: 1985 – Vedvarende kamp om dobbeltvedtaket.....	87
6.8: Einar Førde – problem eller mulighet?	90
6.9: Oppsummering	92
Kapittel 7: Nedrustningsmeldingen – sikkerhetspolitisk forlik	94
7.1: Innledning	94
7.2: Arbeiderpartiets rakettutvalg	95
7.3: Førstekast til forlik	95
7.4: Motstand i stortingsgruppen	97
7.5: Kompromiss om atomfrie soner.....	99
7.6: Fortsatt splittelse over dobbeltvedtaket	101

7.7: Debatt i Stortinget og etterspill	103
7.8: Oppsummering	106
Kapittel 8: Avslutning.....	108
8.1: Mot sikkerhetspolitisk polarisering.....	108
8.2: I posisjon	109
8.3: Valgkamp	112
8.4: Temaer for videre forskning	113

Kapittel 1: Innledning

1.1: Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg partiet Høyre og Norges sikkerhetspolitikk i sluttfasen av den kalde krigen. Gjennom etterkrigstiden eksisterte det en politisk samforstand mellom Høyre og Arbeiderpartiet i sikkerhetspolitiske saker som ble ansett som en viktig forutsetning for norsk suverenitet og sikkerhet i den polariserte verden som fulgte den annen verdenskrig. Den norske linjen gikk ut på forsvarspolitisk trygghet gjennom NATO-medlemskapet kombinert med et aktivt avspennings- og nedrustningsarbeid. Den sikkerhetspolitiske enigheten mellom Høyre og Arbeiderpartiet begynte å slå sprekker i løpet av 1970-årene, da en voksende internasjonal fredsbevegelse – basert på frykten for de store mengdene atomvåpen som var produsert gjennom tiår med kald krig – trakk store deler av Arbeiderpartiet til venstre i sikkerhetspolitikken. I Høyre ble man overbevist om at avspenningspolitikken på 1970-tallet hadde bidratt til å styrke Sovjetunionen uten å gi Vesten den trygghet man hadde håpet på. Sovjetunionens militære opprustning, og en mer global sovjetisk utenrikspolitikk bidro til å styrke troen i Høyre på at NATO måtte iverksette mottiltak for å hindre en ubalanse som i verste fall kunne resultere i væpnet konflikt. Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk ble på sin side stadig trukket mot venstre av en sterk intern opposisjon drevet av motstandere av NATOs kjernevåpenstrategi.

De to fremste sakene i den norske sikkerhetspolitiske debatten fra 1979 og ut i 1980-årene var NATOs dobbeltvedtak og opprettelsen av en atomvåpenfri sone i Norden. Dobbeltvedtaket var NATOs svar på en økning i antallet sovjetiske mellomdistanseraketter i Øst-Europa som begynte i 1976. De nye atomraketene, SS-20, hadde lengre rekkevidde og var mer treffsikre enn tidligere sovjetiske raketter i området. Atombalansen i Europa ble svekket, og både Høyre og Arbeiderpartiregjeringen støttet i desember 1979 NATOs vedtak. Den vestlige alliansen skulle invitere Sovjetunionen til forhandlinger om nedrustning i Europa, men truet med utplassering av egne mellomdistanseraketter i Vest-Europa for å gjenopprette balanse dersom forhandlingene ikke ga resultater innen en fastsatt tidsfrist. En fortsettelse av denne forsvarsstrategien var Høyres sikkerhetspolitiske førsteprioritet da partiet satt i regjering fra 1981 til 1986. Imidlertid møtte man sterk motstand fra Arbeiderpartiet og deler av de borgerlige støttepartier og senere regjeringspartnere Kristelig Folkeparti og Senterpartiet.

Relanseringen av ideen om atomfrie soner kom fra Arbeiderpartiets venstreside i 1980, og møtte kritikk fra Høyre, særlig da opprettelsen av en slik sone i Norden ble vedtatt i

Arbeiderpartiets partiprogram i 1981. Høyre fremholdt at det ikke var oppslutning i NATO om en atomfri sone, og at den vestlige allianse heller burde satse på reell nedrustning både i Europa og verden fremfor å gå inn for en usolidarisk sikkerhetspolitisk særordning.

Sikkerhetspolitikken fikk en sentral rolle som valgkamptema ved stortingsvalgene i 1981 og 1985. Dette skyldtes blant annet at den sikkerhetspolitiske debatten som foregikk i Norge ble stadig mer polarisert ettersom motsetningene mellom fredsbevegelsen og forsvarere av NATOs atomstrategi ble sterkere. Denne polariseringen ble svært synlig i forholdet mellom Høyre og Arbeiderpartiet i valgkampene. Partiene sto ikke bare for ulike fremgangsmåter i sikkerhetspolitikken, men i noen grad også for forskjellige sikkerhetspolitiske syn.

Det er i polariseringen oppgavens hovedtema ligger. De norske partienes posisjon i sikkerhetspolitikken gjennomgikk en forandring i denne perioden. Hvordan håndterte Høyre denne situasjonen og hva var de viktigste hensynene i Høyres møte med polariseringen i sikkerhetspolitikken?

1.2: Tidligere litteratur og behov for ny forskning

Det er skrevet flere bøker om norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk fra perioden oppgaven tar for seg. Litteratur rundt sikkerhetspolitikken i den norske partifloraen har hatt en tendens til å fokusere på den norske venstresiden, mens den konservative siden av historien ikke har fått like stor oppmerksomhet. I serien «Norsk utenrikspolitisk historie» har Rolf Tamnes skrevet bind 6 «Oljealder, 1965-1995». Tamnes begynner sin bok med Høyremannen John Lyngs overtakelse av Utenriksdepartementet etter 30 år med nesten sammenhengende Arbeiderpartistyre og avslutter i tiden like etter Sovjetunionens sammenbrudd. Boken har vært en svært nyttig introduksjon til flere av temaene denne oppgaven tar for seg. Dette gjelder særlig kapittel 4 som omhandler NATOs dobbeltvedtak og kapittel 5 om debatten rundt en atomfri sone i Norden. Imidlertid fokuserer boken på den norske sikkerhetspolitikken fra et regjeringperspektiv fremfor et partipolitisk perspektiv. Det er Norges, det vil si den norske stats, utenriks- og sikkerhetspolitikk som drøftes, og dermed dekkes ikke behovet for en mer utfyllende analyse av partiene i tilstrekkelig grad.

Francis Sejersted og Hallvard Notaker har skrevet bøker som dokumenterer Høyres historie. Sejersteds bok «Opposisjon og posisjon: 1945-1981» kom ut i 1984 i anledning partiets 100-årsjubileum samme år, og er tredje bind i verket «Høyres historie», som strekker seg fra 1884 til 1984. Notakers bok «Høyres historie 1975-2005: opprør og moderasjon» ble utgitt høsten 2012. Både Sejersted og Notaker har valgt å fokusere på partiets innenrikspolitiske historie.

Sejersted vier noen kapitler til utenriks- og sikkerhetspolitikk, men hans fremstilling avsluttes forut for denne masteroppgavens primære fokus. Kapittel 10 i Notakers bok tar for seg utenrikspolitikken og har ved siden av litteraturen fra Tamnes fungert som en introduksjon til arbeidet med masteroppgaven. Selv om Notaker er innom utenriks- og sikkerhetspolitikken, er boken hans primært en analyse av innenrikspolitiske saker og faktorer i partiets utvikling fra 1970-tallet til 2005. Notaker går heller ikke dypere inn på hvordan faktorer som utviklingen i Sovjetunionens utenrikspolitikk påvirket partiet i sikkerhetspolitikken.

Kåre Willoch har skrevet en selvbiografisk fremstilling av perioden frem mot og under hans tid som Norges statsminister. Boken «Statsminister» er tredje bind i serien «Minner og meninger», og gir et detaljert innblikk i forfatterens egne tanker og holdninger til flere av temaene oppgaven behandler. Det dreier seg i første rekke om sakene som dekkes i kapittel 4 og 5, henholdsvis dobbeltvedtaket og atomfrie soner i Norden. Willochs erindringer byr på viktige førstehåndserfaringer, minner, kommentarer og meninger. Det er likevel viktig å påpeke at hans rolle som en sentrale aktør i perioden gjør at han ikke fungerer som noen nøytral kilde. Willochs bok, utgitt i 1990, må ses på som en partisk gjengivelse av tidens hendelser, basert på forfatterens subjektive meninger og ønsker om å presentere disse i et spesifikt lys. En aktørs erindringer bør således anses som et redskap for å påvirke sitt eget ettermæle fremfor et historisk forskningsarbeid som søker å gi en objektiv analyse av et tema. Dette betyr ikke at «Statsminister» ikke har kunnet bidra til oppgaven på et viktig grunnleggende plan. Willoch har presentert egne meninger om sikkerhetspolitikk og striden i Arbeiderpartiet som har vært viktige og oppklarende for masteroppgaven.

1.3: Utgangspunkt og problemstilling

Oppgavens dekning av Høyre og sikkerhetspolitikken baserer seg på at flere faktorer fra slutten av 1970-tallet bidro til å skape et nytt klima i holdningene til Norges sikkerhet og landets rolle på den internasjonale arena. Oppgaven blir på denne måten en studie av en egen polariseringsfase mellom Høyre og Arbeiderpartiet, sett fra Høyres side. Overgangen fra en konsensuspreget situasjon til en spenning som kom parallelt med den såkalte Høyrebølgen danner grunnlaget for studien. Dette gjelder holdninger tilknyttet avspenning og nedrustning, men også det forsvarspolitiske samarbeidet i NATO, forholdet til Sovjetunionen og Norges posisjon som alliert. Polarisingen i norsk sikkerhetspolitikk tidlig på 1980-tallet er uten sidestykke i etterkrigstiden, hvilket ble ytterligere forsterket av en mer ansent blokkpolitikk internasjonalt og økt opprustning både i øst og vest.

Jeg vil i oppgaven behandle følgende hovedproblemstilling:

Hvordan håndterte Høyre den nye sikkerhetspolitiske situasjonen og hva var de viktigste hensynene i Høyres møte med polariseringen i sikkerhetspolitikken?

Med dette som hovedproblemstilling dukker en rekke andre spørsmål opp: Hvordan utformet Høyre sin sikkerhetspolitiske linje i den polariserte situasjonen? Hvilken rolle spilte sikkerhetspolitikken i kampen for regjeringsmakt? Hvordan møtte Høyre de sikkerhetspolitiske utfordringer i regjeringsposisjon?

Det vil være relevant å se på holdningene i Høyre til avspenningspolitikken som sto sterkt i Vesten frem til invasjonen av Afghanistan i desember 1979. Nært forbundet med dette er inntrykket av og forholdet til utviklingen i den sovjetiske utenrikspolitikken. Denne gikk fra gammelrussiske stormaktambisjoner basert på sikkerhet gjennom kontroll av en interessesfære i Sovjetunionens umiddelbare nærhet, til supermaktambisjoner under den kalde krigens polarisering, som gikk ut på at Sovjetunionen hadde rett og plikt til å engasjere seg i lokale konflikter i områder langt utenfor den tradisjonelle interessesfæren. Denne utviklingen ga ikke bare et inntrykk av at Vesten sto overfor en aggressiv imperialistisk trussel, men at nye, realistiske løsninger måtte søkes for å møte denne trusselen. Motstridende holdninger til den geopolitiske utviklingen skapte en innenrikspolitisk situasjon hvor både Høyre og Arbeiderpartiet møtte betydelige utfordringer.

Samtidig spredte det seg en sterk fredsbevegelse først plassert på den politiske venstresiden som bidro til en radikaliserings i Arbeiderpartiet. Denne styrkingen av partiets NATO-skeptiske venstreside skapte sprekke-dannelser i partiet, og ledelsen valgte å foreta en samlende dreining mot venstre ved inngangen til 1980-årene. Dette medførte problemer for Kåre Willochs regjering med å samle et solid parlamentarisk flertall bak en NATO-lojal linje, og sørge for at norske sikkerhetsforpliktelser ble overholdt. I forbindelse med håndteringen av Norges forpliktelser overfor den vestlige alliansen tar oppgaven for seg NATOs dobbeltvedtak og atomfrie soner i Norden. Oppgaven avstår fra å ta opp arbeidet med forhåndslagring av amerikansk militært utstyr i Norge, ettersom en annen masteroppgave som skal leveres våren 2014 tar opp dette tema. Jeg vil også undersøke om Høyre brukte sikkerhetspolitikken som middel for å oppnå regjeringsmakt ved stortingsvalget i 1981, samt for å beholde denne makten ved valget i 1985.

1.4: Kilder

Oppgaven er bygget på et bredt spekter av kilder. Sekundærlitteraturens tilgjengelighet gjorde

det mest fornuftig å begynne med tidligere utgitte bøker og tekster for å danne et kunnskapsgrunnlag om temaet tidlig i prosessen. Den sikkerhetspolitiske polariseringen i Norge ble i stor grad påvirket av utviklingen i Sovjetunionen. Dermed ble det nødvendig å benytte seg av kilder som tar for seg den sovjetiske utenrikspolitikken, både for å se hvilke holdninger, analyser og forventninger som lå bak denne, samt å få et innblikk i hvordan ledelsen i Moskva forholdt seg til utviklingen i Vesten.

Videre har det vært nødvendig å benytte primærkilder for å få et innblikk i periodens meningsbrytning og holdninger internt i Høyre. Mesteparten av oppgaven er basert på primærkilder fra Stortingsarkivet, Riksarkivet og media.

1.4.1: Primærkilder

Primærkilder anses her som arkivmateriale og avisartikler fra samtiden. Arkivmaterialet har i stor grad kommet fra Stortingsarkivet, hvor referater fra debatter, spørretimer, redegjørelser og gruppemøter befinner seg. Arkivet inneholder dessuten stortingsmeldinger og innstillinger til Stortinget. Tilgangen på dokumenter fra Stortinget ble gjort betraktelig enklere ved månedsskiftet november/desember 2013, da Stortingstidende ble digitalisert og lagt ut på internett. Jeg har benyttet meg av materiale fra utenriksdebatter og utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelser, i tillegg til debatter og utspøringer fra relevante perioder. Materialet har blant annet vært viktig for å dokumentere Høyres uttalte holdninger i debatt med de øvrige partiene i Stortinget, samt Willoch-regjeringens stortingsmeldinger og innstilling nummer 225, 1983-84 fra utenrikskomiteen.

Høyres Hovedorganisasjon oppbevarer sine arkiverte dokumenter PA-583 i Riksarkivet i Oslo. Her ligger korrespondanser med velgere, innkalling til møter, referater fra sentralstyremøter, arbeidsutvalg, landsmøtenotater og andre interne partidokumenter. Disse dokumentene har vært svært relevante, da de har gitt et viktig innsyn i den interne debatten og planleggingen, særlig i forbindelse med valgkamp og holdninger til Arbeiderpartiet, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Både Stortingsarkivet og Riksarkivet har klausulert materialer som er mindre enn 30 år gamle. Jeg måtte dermed søke innsyn fra Høyres Hovedorganisasjon og Høyres stortingsgruppe før jeg fikk innsyn i dokumenter som tar for seg valgkampen i 1985 i kapittel 6 og arbeidet med det sikkerhetspolitiske forliket som drøftes i kapittel 7.

Mediedekningen gjennom hele perioden er svært omfattende. Dette har resultert i et stort utvalg av kilder som tegner et bilde av debatten og stemningen gjennom perioden. Media har vært viktig ved å gi et innblikk i de offentlige uttalelsene fra Høyre, men også Kristelig

Folkeparti, Senterpartiet og Arbeiderpartiet. De borgerlige samarbeidspartners arbeid med å fremstå samlet i utenriks- og sikkerhetspolitikken har vist seg klart gjennom saker i media. Jeg har i stor grad basert meg på artikler og kronikker fra Aftenpostens arkiv på internett. Dette skyldes avisens daværende rolle som Høyres talerør. Særlig Aftenpostens lederartikler har sånn sett bidratt til å gi et bredere bilde av holdninger og argumentasjon i konservative kretser i perioden oppgaven tar for seg. Verdens Gang (VG) har også blitt brukt en del i arbeidet. Hovedsakelig gjennom søkemotoren ATEKST Retriever, som har vært et viktig verktøy. Som supplement har jeg dessuten benyttet meg av artikler fra enkelte andre aviser.

1.4.2: Muntlige kilder

Jeg bestemte meg tidlig i oppgaveprosessen for å bruke intervjuer med sentrale aktører som et utfyllende grunnlag til de kildene jeg allerede hadde tilgang til. Etter hvert konkluderte jeg imidlertid med at det skriftlige kildegrunnlaget var såpass omfattende og rikt at det ikke ville være riktig prioritering av tiden å gjøre en serie intervjuer hvis utfyllende verdi jeg var usikker på. Jeg gjennomførte et intervju med Kåre Willoch 12. mars 2014, men så ikke noe behov for ytterligere intervjuer. Arkivmaterialet fra Riksarkivet og møtoreferatene fra stortingsgruppen var spesielt verdifulle for å få et innblikk i holdningene i partiet bak lukkede dører. Stortingstidende ga også en svært viktig innsikt til de sikkerhetspolitiske holdningene i partiet. At det hersket full konsensus i Høyre om temaet denne oppgaven tar for seg har blitt bekreftet av de skriftlige kildene og Willoch selv. Av denne grunn var det heller ikke nødvendig med andre intervjuobjekter fra Høyre i perioden, ettersom det meste tyder på at de ville hatt de samme kommentarer, tanker og meninger som Willoch.

1.4.3: Sekundærkilder

Som tidligere omtalt har bøkene til Tamnes, Notaker og Willoch gitt viktig bakgrunnsinformasjon om oppgavens tema. Utviklingen i den sovjetiske utenrikspolitikken er dekket og analysert svært detaljert i Jonathan Haslams bok «Russia's Cold War» utgitt av Yale University Press i 2011. Haslam fremhever Sovjetunionen samtidig som han sørger for å sette fokus på Europa og kontinentets rolle i den sovjetiske utenrikspolitikken. Boken hans baserer seg i stor utstrekning på primærkilder i form av nedgraderte dokumenter og intervjuer,¹ og har vært min hovedkilde til innsikt i planlegging og vurderinger som har foregått blant lederskapet i Kreml i løpet av perioden. Ytterligere sovjetiske kilder har kommet fra «Cambridge History of the Cold War» fra 2010, som inneholder artikler skrevet

¹ Haslam, Jonathan, *Russia's Cold War*, Yale University Press, 2011, Preface s. XI

av en rekke historikere innenfor ulike felt. Verket er kronologisk inndelt i tre bind, og tredje bind har vært mest nærliggende å benytte seg av. De fleste artiklene er brukt for å bygge opp min bakgrunnskunnskap, mens artiklene skrevet av Archie Brown og Vladislav Zubok er sitert i oppgaven. Odd Arne Westads «The Global Cold War» fra 2005 har også vært en verdifull kilde til innsikt i den globaliserte sovjetiske utenrikspolitikken fra 1970-årene av.

Av litteratur som tar for seg Arbeiderpartiet har jeg først og fremst benyttet meg av Jostein Nyhamar og hans «Nye utfordringer» fra 1990, bind 6 i samleverket «Arbeiderbevegelsens historie i Norge». Nyhamar var selv medlem i Arbeiderpartiet, journalist og redaktør. Boken hans er brukt til å forklare stemningen i Arbeiderpartiet i forbindelse med den sikkerhetspolitiske splittelsen fra slutten av 1970-årene. Som et bidrag til Nyhamar har jeg også benyttet deler av Thorvald Stoltenbergs bok «Det handler om mennesker» fra 2001. Stoltenbergs bok er personlige erindringer, og han understreker blant annet sin mening om alvoret i den interne partistriden. I forbindelse med kapittelet om det sikkerhetspolitiske forliket i 1984 har jeg også benyttet meg av Per-Arne Bjerke og Jan Ove Ekebergs biografi om Gro Harlem Brundtland «Statsministeren – Makten og mennesket» fra 1996.

Opgaven inneholder også noe statistikk i forbindelse med kapittel 5, som tar for seg atomfrie soner, og kapittel 6 om valgkampene i 1981 og 1985. Her har jeg tatt utgangspunkt i boken «Norge og verden» fra 1993, bind 1 i serien «Norske meninger 1946-1993» med Bjørn Alstad som redaktør. Boken inneholder en stor samling meningsmålinger foretatt i den norske befolkning fra 1946. Flere utenriks- og sikkerhetspolitiske temaer er dekket i boken, både holdninger til atomfrie soner og NATOs dobbeltvedtak på ulike tidspunkt. På denne måten har boken bidratt til å danne et bilde av norsk opinions meninger og svingninger i flere av de sakene oppgaven tar for seg. Valgforskerne Bernt Aardal og Henry Valen ga dessuten ut en bok i 1989 «Velgere, partier og politisk avstand», hvor de gjør en grundig analyse av stortingsvalgene i 1981 og 1985. Jeg har benyttet meg av boken først og fremst for å kunne lene meg på statistikk som opplyser om utenriks- og sikkerhetspolitikkenes påvirkning på velgerne i forbindelse med kapittel 6.

1.4.4: Internettbaserte kilder

Enkelte kilder er hentet fra internett. Dette gjelder først og fremst de ulike partiers programmer for stortingsperiodene. Disse har vært lett tilgjengelig på nettsidene tilhørende Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD), <http://www.nsd.uib.no/>. Odvar Nordlis nyttårstale 1. januar 1981 er hentet fra Universitetet i Bergens taledatabase «Virksomme Ord», www.virksommeord.uib.no. I forbindelse med dobbeltvedtaket har en artikkel fra

NATOs internettbibliotek – <http://www.nato.int> – blitt brukt. Kapittel 2, om avspenningspolitikken, benytter seg av flere internettbaserte kilder: FN-Sambandets nettsider www.fn.no, Den norske Helsingforskomité www.nhc.no, Forum for Samtidshistorie (FoSam) på Riksarkivets nettsider www.arkivverket.no/arkivverket/Privatarkiver/Samtidshistorie og Encyclopedia Britannica Online <http://www.britannica.com/>. Jeg har i tillegg funnet det nyttig å benytte meg av et YouTube-klipp fra den siste valgkampdebatten mellom Gro Harlem Brundtland og Kåre Willoch i september 1981. Under debatten gikk Willoch klart ut og stadfestet sin og sitt partis holdning til ideen om en atomfri sone i Norden. Da jeg ikke har funnet en transkribering av debatten, ble det nødvendig å sitere selve klippet fra internett.²

1.5: Avgrensning

Det primære fokus ligger på de ti årene fra 1975 til gjenvalget av regjeringen Willoch i 1985. Cuba/Angola-saken fra 1975-76 viste en begynnende brist mellom Høyre og Arbeiderpartiet som økte i årene fremover og stod sterkest i begynnelsen av 1980-årene. Jeg mener det har gitt et utbytte å gå så langt tilbake som til 1965 for å danne et bakteppe for den sikkerhetspolitiske utviklingen i Høyre med hensyn til Sovjetunionen og avspenningspolitikken. Etter min mening har det dessuten vært nødvendig å gå tilbake til John Lyngs tid som utenriksminister fra 1965 til 1970 for å sammenligne Høyres sikkerhetspolitikk under Lyng og Svenn Stray, som var utenriksminister fra 1981 til 1986. Hypotesen går ut på at partiet utover 1970-tallet konkluderte med at Vesten arbeidet for avspenning kun for avspenningens skyld, uten at de faktiske resultater bidro til en styrking av vestlig sikkerhet. Denne oppfatningen understreket behovet for en mer realistisk politikk fra NATO i møte med den sovjetiske opprustningen. Jeg har valgt å avslutte perioden i 1985, både fordi stortingsvalget i 1985 var det siste før USA og Sovjetunionen kom frem til en avtale i rakettsaken – som i flere år hadde skapt strid i norsk sikkerhetspolitikk – og at Sovjetunionen fremsto som en mindre alvorlig trussel mot vestlig frihet i 1989.

Etter det sikkerhetspolitiske forliket i 1984 beveget partene seg gradvis nærmere hverandre i løpet av de følgende år. At Arbeiderpartiet igjen maktet å samles om utenrikspolitikken bidro til å gjenskape det gamle sikkerhetspolitiske samarbeidet. Man merket dette i Høyre, og i forbindelse med regjeringens avgang i 1986 vurderte Kåre Willoch det slik at spenningen mellom partiene knyttet til sikkerhetspolitikken ikke lenger var stor. I ettertid uttrykker han det slik: «Vi hadde nok inntrykk av, tror jeg, at venstreradikalismen i Arbeiderpartiet når det

² Debatten fra 7. september 1981 finnes også i NRKs arkiver

gjaldt sikkerhetspolitikken var på vei til å bli svakere igjen».³ Ettersom oppgaven dreier seg om splittelsen i norsk politikk har det ikke vært naturlig å forlenge den inn i perioden da samarbeidet mellom Høyre og Arbeiderpartiet på dette området gjenoppsto.

1.6: Struktur

Oppgaven er i hovedsak kronologisk strukturert. Det gjøres imidlertid et hopp ett år tilbake i tid fra kapittel 6 til kapittel 7, uten at kapittelet fortsetter forbi 1984. Dette skyldes to faktorer: For det første begynner kapittel 6 med stortingsvalget i 1981, og avslutter med stortingsvalget i 1985. Valgene er samlet i samme kapittel, ettersom temaet er sikkerhetspolitikkenes rolle i valgkampene. Meningen er dermed å måle de to valgkampene opp mot hverandre for å finne likheter og forskjeller i et forsøk på å drøfte om sikkerhetspolitikken ble brukt aktivt fra Høyres side. For det andre dreier kapittel 7 seg om stortingsforliket i mai 1984. Denne saken var et avgjørende vendepunkt i den sikkerhetspolitiske striden i Norge i slutfasen av den kalde krigen, og markerte begynnelsen på slutten for den polarisering som hadde gjort seg gjeldende i den norske debatten i flere år.

Kapittel 2 tar for seg avspenningspolitikken og Høyres holdninger til denne fra 1965 til 1976. Kapittelet ser på holdningene til utenriksminister John Lyng (1965-1970) og sammenligner dem med den politikken som ble stadig tydeligere i partiet utover 1970-årene. Skjedde det noen forandring i partiets utenriks- og sikkerhetspolitikk fra Lyng til Sverre Stray og Kåre Willoch? Bidro Høyres økende skepsis til avspenningspolitikken til det sikkerhetspolitiske bruddet mellom Høyre og Arbeiderpartiet fra 1970-årene?

Kapittel 3 fokuserer på slutten av avspenningsperioden fra rundt 1974 til 1980. I denne perioden så man en mer globalisert sovjetisk utenrikspolitikk med økende støtte til revolusjonære partier og bevegelser utenfor den tradisjonelle interessesfæren. Hvordan påvirket denne utviklingen Høyre? Kan man se antydning til et større utenrikspolitisk skille mellom Høyre og Arbeiderpartiet som følge av den sovjetiske utviklingen?

Kapittel 4 behandler dobbeltvedtaket og dets innvirkning på Høyre i opposisjon og posisjon fra 1979 til 1983. Den sovjetiske utviklingen bidro til å understreke at Vestens sikkerhet var avhengig av å møte den sovjetiske opprustningen med en trussel om vestlig opprustning som mottrekk. Hvordan påvirket dobbeltvedtaket det sikkerhetspolitiske samarbeidet mellom

³ Kåre Willoch i samtale 12. mars 2014

Høyre og Arbeiderpartiet? Hvilke utfordringer medførte implementeringen for regjeringen Willoch?

Kapittel 5 tar for seg debatten om en atomfri sone i Norden fra 1980 til 1984. Saken appellerte til store deler av venstresiden, og skapte hodebry for ledelsen i Arbeiderpartiet. Høyre var grunnleggende motstandere av atomfrie soner, og fryktet at saken kunne skape splittelse mellom NATO-landene som igjen kunne svekke den kollektive sikkerheten i vest. Kapitlet vurderer om sonesaken innebar en virkelig sikkerhetspolitisk brytning mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Hvordan forholdt Høyre seg til kravet om opprettelsen av en atomfri sone i Norden i opposisjon og regjering?

Kapittel 6 omhandler sikkerhetspolitikkenes rolle i valgkampene ved stortingsvalgene 1981 og 1985, rundt den såkalte «Høyrebølgen». Den sikkerhetspolitiske splittelsen mellom Høyre og Arbeiderpartiet ble stadig klarere, og saker som atomfrie soner og dobbeltvedtaket ble viktige i valgkampene. Årene skiller seg ut ved at det fantes en klart større kløft mellom partene i sikkerhetspolitikken enn det som hadde vært vanlig. Utnyttet Høyre den interne uroen i Arbeiderpartiet for å øke oppslutningen sin blant velgerne? Er det riktig å hevde at sikkerhetspolitikken var en god sak for Høyre ved stortingsvalgene 1981 og 1985?

Kapittel 7 fokuserer på det sikkerhetspolitiske forliket i Stortinget i mai 1984. Høyre så seg nødt til å inngå kompromisser med regjeringspartnerne Kristelig Folkeparti og Senterpartiet, men også med hovedmotstanderen Arbeiderpartiet, for å kunne beholde regjeringsmakten og sørge for at Norge fulgte opp sine forpliktelser i NATO. Hva drev dette behovet for kompromiss i Høyre? Representerte forhandlingene i mai 1984 et linjeskift i partiet?

Kapittel 2: Avspenning – norske forventninger og reaksjoner

2.1: Innledning

I årene etter den andre verdenskrig gikk Sovjetunionen fra å være Vestens allierte til å anses som den største trussel mot vestlig frihet og demokratiske verdier. Den sovjetiske dominansen i Øst-Europa, hvor Den røde armé ble stående som garantist for en rekke sosialistiske regimer, bidro til en blokkdannelse mellom øst og vest. Norge hadde siden løsrivelsen fra Sverige i 1905 forholdt seg nøytral i utenrikspolitikken, men valgte i 1949 å bli et av de opprinnelige medlemslandene i Atlanterhavspakten, NATO, og slik en del av den såkalte vestblokken.

Etter en periode med anspenning mellom øst og vest beveget partene seg nærmere samarbeid og et ønske om fredelig sameksistens mot slutten av 1960-årene. Avspenningsperioden, også kalt *détente*, strakte seg fra 1967 til 1979⁴, og utgjorde en viktig periode under den kalde krigen. Vi skal i dette kapitlet se nærmere på de norske, og da spesielt de konservative, forventningene og holdningene rundt *détente*. Hvordan påvirket perioden de senere årene av den kalde krigen i Norge? Bidro Høyres økende skepsis til *détente* til å legge til rette for det sikkerhetspolitiske bruddet mellom Høyre og Arbeiderpartiet som begynte i 1970-årene? Forandret Høyres sikkerhetspolitikk overfor NATO og Sovjetunionen seg mellom regjeringen Borten (1965-71) og regjeringen Willoch (1981-86)?

2.2: John Lyng introduserer den borgerlige utenrikspolitikken

Etter stortingsvalget i 1965 fikk Norge for første gang siden krigen en borgerlig regjering over en lengre periode. Regjeringen Lyng satt i 28 dager i 1963, før den ble felt av Arbeiderpartiet og Sosialistisk Folkeparti (SF). Den nye regjeringen bestod av partiene Høyre (H), Venstre (V), Kristelig folkeparti (KrF) og Senterpartiet (Sp), som fikk statsministeren, Per Borten. John Lyng fra Høyre ble utenriksminister.

I sin første utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget 29. oktober 1965 fokuserte Lyng på regjeringens holdninger til De forente nasjoner (FN) og NATO. Utenriksministeren meddelte at den nye regjeringens utenrikspolitikk ville være svært lik den foregående Arbeiderpartiregjeringen, blant annet ved å anse «De forente nasjoner som selve hovedfundamentet for norsk utenrikspolitikk».⁵ Også såkalte regionale organisasjoner – nærmere bestemt NATO – ble beskrevet som en viktig faktor i Norges sikkerhetspolitikk. Særlig på nedrustningsområdet mente Lyng slike regionale organisasjoner kunne vise seg å få

⁴ Encyclopedia Britannica Online: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/159484/detente>

⁵ Lyng, John, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 29. oktober 1965, s. 71

stor betydning. Her siterte han den avdøde president Kennedy: «Så vel De forente stater og dets allierte som Sovjetsamveldet og dets allierte har en sterk felles interesse i å opprettholde freden og stanse kapprustningen.»⁶ For å nå frem til enighet på dette feltet krevdes det omfattende kontakt og drøftelser mellom blokkene, samt mellom hver blokks medlemsstater. Videre trakk Lyng frem det kommende 20-årsjubileet for opprettelsen av NATO, og artikkel 13, som uttaler at et medlemsland kan velge å tre ut av alliansen etter at traktaten har vært i kraft i 20 år.⁷ En slik avgjørelse ville i så fall bli en oppgave for det Storting som skulle velges inn i 1969. Til tross for at han personlig ikke så for seg at en norsk utmelding verken var sannsynlig eller ønskelig understreket Lyng at den sittende regjeringen «gjerner vil gjøre sitt for at en slik meningsbrytning vil kunne foregå på det mest mulig realistiske grunnlag.»⁸

Denne første redegjørelsen bar preg av pragmatisme overfor utenriksministerens politiske meningsmotstandere. Ved å trekke frem at den utenrikspolitiske kursen ville bli svært lik den Arbeiderpartiet, og partiets utenriksminister Halvard Lange hadde holdt gjennom nesten 20 år, appellerte Lyng til sosialdemokratene i Stortinget samtidig som han opprettholdt en omtrent like gammel tradisjon. Det sikkerhetspolitiske samarbeidet mellom Høyre og Arbeiderpartiet hadde vært tett i hele etterkrigstiden, og slik lot det til at det skulle bli også med borgerlig regjering. Til opposisjonen lenger til venstre kunne Lyng meddele at man ønsket en åpen debatt om fortsatt norsk medlemskap i NATO i tiden fremover. For NATO-motstanderne i SF må dette ha virket appellerende, til tross for at mulighetene for å få et flertall av befolkningen eller rikspolitikere med på en norsk utmelding var små.

Fra politiske meningsfeller mottok utenriksministeren støtte, men Erling Petersen (H) advarte mot at en offentlig debatt rundt den norske sikkerhetspolitikken kunne resultere i misforståelser om hva som til enhver tid var offisiell norsk holdning.⁹ Denne advarselen gir en god pekepinn på den holdningen som tilsynelatende dominerte i Høyre under den kalde krigen: Man var åpen for en offentlig debatt, men Norges offisielle holdning i utenriks- og sikkerhetspolitikken skulle aldri kunne misforstås verken av Sovjetunionen eller de allierte i vestblokken.

Overfor landene i Øst-Europa åpnet regjeringen for økt kontakt og samarbeid på tvers av Jernteppet i årene fremover. For Lyng var arbeidet for avspenning mellom blokkene svært

⁶ Lyng, John, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 29. oktober 1965, s. 74

⁷ Atlanterhavspakten, artikkel 13, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

⁸ Lyng, John, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 29. oktober 1965, s. 73

⁹ Petersen, Erling, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse i Stortingets møte 29. okt. 1965, 8. november 1965, s. 287

viktig, og han var spesielt opptatt av å holde en dialog ikke bare med Sovjetunionen, men også de mindre, østeuropeiske landene. NATO-landenes syn på forholdet mellom øst og vest, mente Lyng, gikk ut på at en tilstand av ytre balanse og ro i Europa gjennom en avbalansering representert ved NATO og Warszawapakten hadde oppstått. Balansen dekket over store uløste problemer og dype motsetning, som når som helst kunne utløse akutte kriser og konflikter. Før en avklaring av disse uløste problemene ville det ikke kunne bli noen varig og stabil avspenning på kontinentet. Løsningen på disse problemene var ifølge utenriksministeren også avhengig av en gradvis avspenning og gjensidig forståelse mellom øst og vest.¹⁰ Med denne logikken var det nødvendig å jobbe for bedre forhold mellom øst og vest for så å regne med at dette ville resultere i ytterligere avspenning mellom blokkene. Man var villig til å diskutere og forhandle uten betingelser.

Regjeringens stortingsmelding nr. 38 for 1967/68 tok blant annet for seg den gradvise avspenningen i Europa. Her ble NATOs rolle som potensielt redskap for å myke opp forholdet mellom øst og vest trukket frem: «Det syntes særlig naturlig å undersøke i hvilken grad man i NATO kunne bidra til å redusere de faktorer i Øst/Vest-forholdet som betinget et høyt forsvarsberedskap. Disse drøftelser førte til enighet om at man i forsøkene på å fjerne årsakene til motsetningsforholdet i Europa søkte å dra nytte av NATOs spesielle muligheter som et fleksibelt samarbeidsorgan for medlemslandenes regjeringer.»¹¹

NATOs rolle gikk ikke ut på bare å være sikkerhetsgarantist for medlemslandene ved en væpnet konflikt. Organisasjonen skulle også bidra til avspenning og rimelige forhandlingsløsninger av de stridsspørsmål som skapte spenning og krigsfare. Målet var en reduksjon i militære utgifter og fredelig samarbeid for å sikre frihet fra nød og frykt for alle. Dette var en linje Høyre i aller høyeste grad kunne støtte. Gjennom hele den kalde krigen gikk Norges konservative parti entusiastisk inn for norsk medlemskap i NATO.

2.3: Forsiktig optimisme ved inngangen til détenteperioden

Mot slutten av 1960-årene skimtet man en viss positiv utvikling i deler av østblokken. I Tsjekkoslovakia iverksatte den nyutnevnte lederen, Alexander Dubček, i 1968 en serie reformer for å liberalisere landet og få fart på økonomien. Det nye lederskapet utarbeidet et program som blant annet tok sikte på å garantere borgerne ytringsfrihet, rett til informasjon og fri utreise. Nasjonalforsamlingen skulle få utvidede funksjoner og domstolenes frihet

¹⁰ Lyng, John, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse til Stortinget, 30. mai 1968, s. 3744

¹¹ St. meld. nr. 38, 1967-68, s. 12

skulle slås fast.¹² Det var knyttet en del spenning og forventninger til hvordan Sovjetunionen ville reagere på utviklingen, eller Prahavåren, som man kalte den. I 1956 hadde sovjetiske tropper slått ned et folkelig opprør mot de lokale styresmaktene i Ungarn og de mektige bakmenn i Moskva. Ville noe lignende skje i Tsjekkoslovakia?

Lyng var klar over farene for en slik sovjetisk reaksjon, men som han selv fortalte Stortinget: «Man får håpe at denne frykt er overdrevet. Man har vel også grunn til å tro at den er overdrevet. Slike utløsninger ville jo hvis de måtte komme [...] bety de mest alvorlige refleksvirkninger, og tilbakeslag i hele vår verdensdels utvikling.»¹³ Vi kan trekke den slutningen at utenriksministeren håpet og trodde det tilbakeslaget en voldelig sovjetisk reaksjon høyst sannsynlig ville forårsake i forholdet til Vesten var nok til å overbevise lederne i Moskva om å la utviklingen i Tsjekkoslovakia gå sin gang. Forhåpningene passet godt inn i store deler av datidens politiske tenkning. I CIA's Special National Intelligence Estimate for juli 1969 sto det:

Ikke-ideologiske betraktninger spiller en økende viktig rolle i formuleringen av sovjetisk utenrikspolitikk. USSR later til å oppføre seg mer som en verdensmakt enn som senteret for verdensrevolusjonen. Dermed er Sovjetunionen tilbøyelig til å etablere internasjonale prioriteringer i samsvar med et mer tradisjonelt og realistisk syn på russiske sikkerhetsinteresser og et mer realistisk syn på mulighetene for å utvide deres innflytelse.¹⁴

Sovjetunionen måtte altså velge mellom å slå ned på en mulig trussel mot enheten i Warszawapakten og dermed sette avspenningsarbeidet med Vesten i fare, eller å tillate de tsjekkosllovakiske reformene og de potensielle problemene de betydde for sovjetisk hegemoni i Øst-Europa for å kunne fortsette utviklingen mot bedre forhold til Vesten.

Svenn Stray kommenterte under debatten etter utenriksministerens redegjørelse, 30. mai 1968, at «Vi må si at det naturligvis er positivt at [utviklingen i Tsjekkoslovakia] – så vidt vi kan bedømme i dag – kan skje uten at Sovjet griper til slike midler som ble anvendt i Ungarn.»

Likevel minnet han om:

For å få en virkelig forbedring av forholdet mellom øst og vest kreves det i første rekke medvirkning fra Sovjetsamveldets side. Spenningen i Europa vil fordampe den dag Sovjetsamveldet i praksis erkjenner at Vest-Europa aldri vil akseptere sovjetisk dominans innen sitt område, verken militært eller politisk.¹⁵

Slik Stray så det var en reell europeisk avspenning bare mulig dersom det var Sovjetunionen, ikke de mindre østeuropeiske statene, som gikk aktivt inn for noe slikt. Sovjetunionens doble rolle som garantist for de sosialistiske regimenes eksistens og veileder for deres videre

¹² Lyng, John, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 21. mai 1968, s. 3745

¹³ Lyng, John, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 21. mai 1968, s. 3745

¹⁴ Haslam, 2011, s. 295

¹⁵ Stray, Svenn, Debatt, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 30. mai 1968, s. 3965

utvikling betydde at virkelig forandring og avspenning måtte skje via Moskva. Stray var langt ifra alene i sitt syn. Faktisk representerte han Høyres utenrikspolitiske hovedlinje i større grad enn John Lyng, som med sitt mer åpne standpunkt skilte seg ut fra flertallet i partiet. Strays senere rolle i utenrikspolitikken bekrefter at han hadde partiets støtte.

2.4: Warszawapakten invaderer

Prahavåren fikk ikke utvikle seg lenger enn til en kort sommer før Sovjetunionen grep inn. Natt til 21. august 1968 rullet tanks fra Warszawapakten inn i Tsjekkoslovakia og satte en stopper for Dubčeks prosjekt. Sovjetunionen hadde nok en gang vist seg villig til å bruke militærmakt for å bevare østblokken. Fra norsk hold ble det sendt ut en felles erklæring fra regjeringen og Stortingets utenrikskomité. I den ble det blant annet slått fast at «invasjonen i Tsjekkoslovakia innebar et klart brudd på FN-pakten og folkeretten», «den representerte en åpenbar og uhjemlet innblanding i et annet lands indre forhold» og at «den norske regjering gav sin fulle støtte til de tsjekkosllovakiske myndigheter som fungerte da okkupasjonen fant sted, og som fortsatt representerte det tsjekkosllovakiske folk, og at de fremmede okkupasjonstropper uten opphold måtte trekkes tilbake.»¹⁶ Under utenriksminister Lyngs redegjørelse for Stortinget 24. oktober 1968 var Tsjekkoslovakia et selvsagt tema. Lyng gjentok at invasjonen var en krenkelse av folkeretten, samt at den satt arbeidet for en avspenning mellom øst og vest alvorlig tilbake.

Riktignok tilhørte Tsjekkoslovakia den sovjetiske interessesfæren, og til tross for at landet i teorien var selvstendig var det få som ikke forstod at de sovjetiske lederne stod bak sosialistregimet i Praha. Sovjetunionen forsøkte også å argumentere for at invasjonen var et internt anliggende for medlemslandene i Warszawapakten, blant annet gjennom den såkalte Breznev-doktrinen. I meget korte trekk gikk doktrinen ut på at landene i østblokken hadde mulighet til å gripe inn i et lands interne forhold når utviklingen i det landet beveget seg vekk fra det sosialistiske samfunnssystem og slik utgjorde en trussel mot statenes felles interesser. Argumentet ble avfeiet av vestlige land, inkludert Norge. «Det synes som om man her i strid med alle regler for internasjonalt samkvem mellom stater søker å skape en slags ideologisk begrunnelse for en maktpolitikk overfor andre land som man selv måtte finne for godt å innbefatte i det nye begrep ‘det sosialistiske samvelde’», kommenterte John Lyng i Stortinget.¹⁷

¹⁶ Lyng, John, utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 24. oktober 1968, s. 358

¹⁷ Lyng, John, utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 24. oktober 1968, s. 358

Til tross for dette tilbakeslaget syntes ikke utenriksministeren forsøkene på å føre en politikk med sikte på avspenning hadde vært et feilgrep. Likevel var spørsmålet om det var muligheter til å gjenoppta avspenningspolitikken innen en rimelig fremtid. Det var Sovjetunionen selv som måtte bidra til å gjenopprette noe av den skaden som var skjedd. Lyngs pragmatisme og overbevisning om at avspenning med østblokken fortsatt var riktig vei å gå fikk ham likevel til å påpeke at det var «kommet til uttrykk gjennom talsmenn fra de fleste av NATO-landenes regjeringer at arbeidet for å minske risikoen for en militær storkonflikt i Europa tross alt må fortsette. I den forstand må forsøkene på å nå fram til en avspenning aldri oppgis.»¹⁸

Ordvalget er interessant. Forsøkene på å nå fram til en avspenning måtte *aldri* oppgis. Om dette var ment bokstavelig er ikke godt å si, men det viser hvor bestemt Lyng var i sitt arbeid for avspenning. Også før den sovjetiske invasjonen hadde han kommet med utspill som understreket engasjementet hans:

Ingen vil benekte at man kan møte skuffelser og tilbakeslag – kanskje til og med ødeleggende tilbakeslag. Men ethvert fremtidsperspektiv med sikte på fredelige løsninger ville bli stengt hvis man skulle fraskrive seg selv muligheten til å søke de kontakter og prøve å oppnå det minimum av gjensidig forståelse som er nødvendig for å få meningsfylte forhandlinger i gang og for å nå resultater.¹⁹

At det selv når Sovjetunionen hadde angrepet et annet land militært skulle jobbes for å bedre forholdet til østblokken uten nødvendigvis å stille spesifikke krav kan ha vært vanskelig for deler av Høyre å svelge. Hva fikk Vesten ut av détente dersom Sovjetunionen når som helst kunne benytte sin makt til å dominere suverene stater som ikke danset etter Moskvas pipe?

Allerede etter invasjonen av Tsjekkoslovakia kan vi se en viss brytning mellom krefter i Høyre og Arbeiderpartiet. Spesielt Sverre Stray så nokså negativt på de videre mulighetene for avspenning med Sovjetunionen. I debatten som fulgte Lyngs redegjørelse for Stortinget i oktober 1968 kommenterte Stray: «I den nåværende fase er det nødvendig å fastslå at så lenge Sovjet ikke har oppgitt det jeg vil kalle dets misjonerende kommunisme, så er det neppe noen mulighet for virkelig å nå videre fram på avspenningens vei.»²⁰ I lys av det vi nå vet er det spesielt interessant å se på to punkter ved Strays analyse:

For det første hans manglende tro på mulighetene for fremgang «på avspenningens vei». Allerede før détente var blitt en viktig del av amerikansk utenrikspolitikk, og ett år før FNs generalforsamling vedtok at 1970-tallet skulle bli nedrustningstiåret²¹ var en av Høyres

¹⁸ Lyng, John, utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 24. oktober 1968, s. 358

¹⁹ Lyng, John, utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 21. mai 1968, s. 3745

²⁰ Stray, Sverre, Debatt, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 29. oktober 1968, s. 403

²¹ <http://www.fn.no/Tema/Nedrustning/Atomvaapen/Vaapenkapploepet>

ledende utenrikspolitikere pessimistisk til mulighetene for å nå frem til reell forandring ved hjelp av de virkemidler en hittil hadde brukt. Stray fremstår her som en større skeptiker til hva man faktisk kunne gjennomføre enn Lyng gjorde med sine uttalelser. At de to tidvis var dypt uenige i enkelte utenrikspolitiske saker er heller ingen hemmelighet. I et intervju 13. september 2004 meddelte Stray at han hadde inntrykk av at Lyng hadde en litt for naiv oppfatning av hvor lett det ville være å skape avspenning mellom Sovjetunionen og NATO.²²

For det andre bør vi se nærmere på Strays ordvalg, nærmere bestemt det han kalte Sovjetunionens «misjonerende kommunisme». Her tyder nyere funn i sovjetiske arkiver på at han traff spikeren på hodet. Kremles mer ideologiske ledere, blant andre KGB-sjef – og senere generalsekretær – Jurij Andropov, og leder av Sentralkomiteens utenriksavdeling, Boris Ponomarov argumenterte nemlig for at détente ville gjøre det «lettere å konsolidere og utvide Sovjetunionens posisjon i verden», samt «å svekke amerikanske posisjoner i Vest-Europa.» Fra denne siden ble détente oppfattet som en fortsettelse av Vladimir Lenins politiske idé om fredelig sameksistens. Klassekampen skulle fortsette, men åpen krig skulle unngås.²³ Détente åpnet i virkeligheten opp for en mer global og misjonerende sovjetisk utenrikspolitikk.

Vi kan også ane en viss brytning mellom Høyre og Arbeiderpartiet i sikkerhetspolitikken allerede i 1968. I den samme debatten hvor Stray kom med sitt noe pessimistiske syn på détente kommenterte Rakel Seweriin (Ap) at

Forholdene i Europa er livsviktige også for Norge. Derfor mener jeg vi må ta opp til alvorlig prøving alle muligheter og tendenser til avspenning og økt fredelig samarbeid, selv om det skjer i former og med problemstillinger som vi til nå ikke har vært vant til. [...] Nå har Brandts østpolitikk fått et hardt slag med okkupasjonen av Tsjekkoslovakia. Men trass i tilbakeslag holder det tyske sosialdemokratiske partiet fast ved tilnæringspolitikken. Utenriksminister Brandt har gitt klart uttrykk for det på konferansen av ikke-atommakter i Genève. Det er noe av det som har skapt respekt, at den politiske linjen blir fastholdt.²⁴

Seweriins utsagn er nok mer representativt for datidens vestlige politikere enn Strays. Som den videre utviklingen viser oss fortsatte avspenningen i en del år fremover til tross for invasjonen av Tsjekkoslovakia. Som sagt ser vi likevel tendenser til en viss brytning mellom Høyre og Arbeiderpartiet i sikkerhetspolitikken. Det faktum at Stray overtok utenriksministerposten fra Lyng i 1970 vil tilsa at han stod for en sikkerhetspolitisk linje det var bred støtte for i Høyre. Med andre ord må vi tenke oss at han ikke bare snakket på egne vegne i stortingsdebattene. Jeg vil likevel ikke hevde at man i partiet nødvendigvis var

²² Intervju med Svenn Stray 13. september 2004, Forum for samtidshistorie, Riksarkivet:

<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Privatarkiver/Samtidshistorie/Intervjuobjekter/Svenn-Stray>

²³ Haslam, 2011, s. 215

²⁴ Seweriin, Rakel, Debatt, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 29. oktober 1968, s. 413

motstandere av å prøve å fortsette avspenningen. Til det var farene ved den kraftige opprustningen for store. Det var nok heller snakk om retorikk og en oppfatning av at man ikke skulle gjøre hva som helst for å nå målet om avspenning mellom øst og vest, særlig ikke hvis dette gikk utover vestlige sikkerhetsgarantier, eller hvis Sovjetunionen ikke viste tegn til en fredeligere utenrikspolitikk.

2.5: Opptur for détente

Til tross for invasjonen i Tsjekkoslovakia fortsatte arbeidet for avspenning. Etter en rekke europeiske sikkerhetskonferanser undertegnet 35 stater fra Europa og Nord-Amerika, inkludert USA og Sovjetunionen den såkalte Helsingfors-erklæringen sommeren 1975. Erklæringen var et resultat av to år med forhandlinger, og var den første internasjonale avtale som koblet spørsmål om fred og sikkerhet sammen med respekt for menneskerettighetene. Man ble også enig om grensenes ukrenkelighet, samt at deltakerlandene skulle samarbeide om sikkerhets-, økonomiske og menneskerettslige spørsmål.²⁵ Til tross for at det ikke var snakk om en juridisk bindende traktat, var erklæringen et viktig skritt i retning avspenning. Prosessen dannet Konferansen for sikkerhets og samarbeid i Europa (KSSE), som senere skiftet navn til dagens Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE).

I debatt i Stortinget 11. desember 1972 delte Svenn Stray, som hadde vært utenriksminister i Borten-regjeringens siste år (1970-71), sine tanker rundt arbeidet frem mot konferansen i Helsingfors. Det var intet grunnlag for å anta at lederne i Kreml, som sendte styrker inn i Tsjekkoslovakia ville ha noen ny innstilling til anvendelse av makt som politisk virkemiddel, mente Stray. Likevel trakk han frem flere tegn som tydet på at man kunne håpe på å komme videre på avspenningens vei. For det første at NATO stod samlet og usvekket som garanti for sikkerheten innen det nordatlantiske område. For det andre vokste Kinas makt stadig, og det samme gjorde landets vilje til å hevde sine interesser. Dette skapte en ny rival som la beslag på sovjetiske ressurser og oppmerksomhet. Dessuten ble det stadig klarere at EF ville bli en økonomisk gigant som det ville bli nødvendig for Sovjetunionen å finne et fornuftig forhold til. For det fjerde var Sovjetunionen selv klar over at det var kommet til et punkt i sin økonomiske og tekniske utvikling hvor det ikke ville være mulig å komme særlig lenger uten en økt grad av samhandel og samarbeid med den vestlige verden. Til slutt hevdet Stray at det

²⁵ Den norske Helsingforskomité: http://www.nhc.no/no/om_nhc/nettverk_og_histore/

økte krav om heving av levestandarden ville etter hvert gjøre de enorme og økende militære og halvmilitære investeringer og utgifter vanskeligere også i Sovjetunionen.²⁶

På bakgrunn av dette mente Stray man kunne regne med at Sovjetunionen i større grad forstod at det var ønskelig etter hvert å utvikle vanlige fredelige forbindelser, spesielt på det økonomiske felt. Den økonomiske analysen later til å ha vært treffende. I dag vet vi at den sovjetiske statsministeren Aleksej Kosygin innrømmet at våpenkappløpet strakk den sovjetiske økonomien for langt. Leonid Breznev innrømmet på sin side i 1976 at Sovjetunionens totale militærutgifter utgjorde omtrent 40 % av statsbudsjettet. Dette var enda høyere enn i 1940, da Stalin forberedte seg på andre verdenskrig.²⁷ Med anerkjennelse av problemet fulgte imidlertid ingen løsning, og militærutgiftene fortsatte å sluke en betraktelig del av det sovjetiske statsbudsjettet.

Stray var fortsatt klar på at man ikke måtte skru forventningene for høyt, og ikke tro Sovjetunionens ledelse prinsipielt hadde endret syn. Det var realistiske vurderinger som gav grunn til å håpe på bedre forhold mellom øst og vest.

Vi må være villige til å komme den annen side i møte i alle tilfelle hvor det er tale om konkrete og positive tiltak som kan bedre forholdene. Men vi må ikke glemme at det er styrken og samholdet som er årsaken til at Sovjet overhodet er interessert i realistiske forhandlinger med oss. Derfor er det viktig at vi ikke i misforstått iver ensidig og på et for tidlig tidspunkt foretar skritt som senere kunne bli ledd i en gjensidig overenskomst.²⁸

Det kan se ut til å være en viss brytning mellom Stray og Lyng her. Lyng var i større grad åpen for å forhandle og holde en dialog i håp om at dette på generell basis skulle bidra til mer avspenning. Stray trakk imidlertid frem at det først og fremst var tilfeller hvor det var snakk om konkrete tiltak. Han ville jobbe videre for avspenning, men det var avhengig av at Sovjetunionen i praksis skulle bidra til å bedre forholdet med Vesten. Den vestlige enheten var også en avgjørende faktor.

2.6: Skepsisen øker i Høyre

Året etter, i november 1973, var Kåre Willoch ute med sin egen advarsel til forventningene til avspenningsarbeidet. De sosialistiske lederne kunne slå om fra avspenning til maktpress over natten, fordi de ikke var avhengig av å forholde seg til en opinion, slik vestlige ledere måtte, hevdet Willoch:

²⁶ Stray, Svenn, Debatt, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget 11. desember 1972, s. 1288

²⁷ Zubok, Vladislav, i *The Cambridge History of the Cold War, Vol. III*, Cambridge University Press, 2010, s. 110

²⁸ Stray, Svenn, Debatt, Utenriksministerens utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget 11. desember 1972, s. 1288-89

Så lenge denne tilstand består, må Vesten opptre med varsomhet under politiske og militære avspenningsdrøftelser. Det ser ut til at Sovjetunionen hittil har styrket sin egen militære posisjon i forhold til Vesten – tross all avspenning. Hvis vi lar denne utvikling fortsette, kan man oppleve en situasjon hvor man ikke lenger har handlefrihet.²⁹

Høyre, meddelte Willoch, ville støtte en utenrikspolitikk som var fast forankret i samarbeidet mellom de vestlige demokratier, med sikte på avspenning basert på politisk og forsvarsmessig likevekt mellom øst og vest.³⁰ Denne likevekten betydde støtte til nedrustning når det forekom på like vilkår, men også opprustning, dersom det krevdes for å bevare balansen. Det var åpenbart ikke snakk om å søke konfrontasjon, men man skulle heller ikke oppgi noe uten at den andre siden gjorde det samme. Ensidig nedrustning i håp om at Sovjetunionen skulle følge etter måtte unngås. Det må også ha virket poenngløst dersom Vesten skulle ruste ned når det ble rapportert om at Sovjetunionen rustet opp samtidig som de fortsatte samtalene med de vestlige demokratier.

Willoch rettet også en pekefinger mot venstresiden i Norge. Dersom «det lykkes venstrekreftene å bryte ned samarbeidet innen Vest-Europa og mellom Vest-Europa og USA», ville det øke sjansene for en situasjon uten vestlig handlefrihet.³¹ «Metoden er å spre generell mistillit til våre allierte, slik at opinionen etter hvert blir moden for å bryte samarbeidet med dem.» Det var nettopp slike mål de sovjetiske sjarmoffensivene vi skal se nærmere på senere hadde. Nå skal det ikke hevdes at den ordinære venstresiden i Norge søkte å bryte ned samarbeidet med USA for Sovjetunionens del. Det er all grunn til å tro at den sterke fredsbevegelsen og atomvåpenmotstanden som vokste frem, arbeidet ut fra hva man mente var riktig og fornuftig for Norges og verdens sikkerhet. At dette samtidig kunne få gledelige resultater for Sovjetunionen, blant annet i form av motstand mot vestlig atomoppustning, er likevel helt klart. Det kan ha vært spesielt urovekkende for Willoch og Høyre da en voksende del av Ap mot slutten av 1970-tallet gikk inn for en politikk som fra et konservativt perspektiv kunne bidra til å spre mistillit i den vestlige leiren.

Året etter KSSE, 28. mai 1976, trakk stortingsrepresentant Paul Thyness (H) frem utviklingen i Sovjetunionen i debatten. Den militære oppbygging i øst fortsatte med uforminsket fart og hadde endret de globale politiske og militære maktforhold i ganske urovekkende grad. Vesten hadde undervurdert andelen av BNP som ble brukt til militære formål i de kommunistiske land, fortalte Thyness. Sovjetunionen befant seg i en ren krigsøkonomi, der beregninger tydet

²⁹ Willoch, Kåre, utenriksdebatt, Stortinget 20. november 1973, s. 633

³⁰ Willoch, Kåre, utenriksdebatt, Stortinget 20. november 1973, s. 635

³¹ Willoch, Kåre, utenriksdebatt, Stortinget 20. november 1973, s. 633

på at minst 15 prosent av nasjonalproduktet ble brukt til militære formål.³² Ifølge Thyness var dette mellom tre og fem ganger så mye som de vestlige landene brukte.

Tor Oftedal (Ap) var noe mer optimistisk. Han mente det beste man kunne gjøre var å fortsette arbeidet for avspenning samtidig som man var forberedt på tilbakeslag. «Hvis vi ønsker å fremme reell avspenning og oppnå konkrete resultater i form av lettelser på for eksempel det humanitære og informasjonsmessige området, må vi kanskje også lære oss selvbeherskelsens vanskelige kunst.»³³ Helsingfors-erklæringen åpnet visse muligheter, mente Oftedal, og det var «opp til oss selv å ta vare på dem.» Det er interessant å trekke frem likhetene til John Lyng fra 1960-tallet. Mens Høyre mot slutten av 1970-årene var opptatt av hvor liten gevinst détente så ut til å gi Vesten, trakk man i Ap frem at man måtte være tålmodig da denne ikke ville vise seg med det samme. Lyng hadde også en større tro på détentes potensielle avkastning for Vesten enn Stray og flertallet i Høyre. At Oftedal trakk frem at det var Vesten som måtte ta vare på mulighetene fra Helsingfors-erklæringen tyder også på en viss uenighet med høyresiden. Lyng var opptatt av at avspenningen måtte fortsette fra vestlig side, og at det dermed var Vestens oppgave å fortsette arbeidet, også når man møtte på tilbakeslag. I Høyre i 1976 var imidlertid viljen til avspenning ikke basert på Vestens, men på Sovjetunionens videre utvikling. Den utviklingen man så ga liten grunn til optimisme.

2.7: Oppsummering

Høyre var åpne for debatt rundt norsk sikkerhetspolitikk, noe Lyng var klar på å understreke i sin første redegjørelse som utenriksminister i 1965. Imidlertid ser vi at partiet aldri kunne akseptere at man skapte tvil om Norges vestorientering, verken overfor Sovjetunionen eller NATO. Disse advarslene kom først og fremst fra andre Høyrepolitikere, som Sverre Stray og Thor Knudsen. John Lyng var en pragmatiker og en sterk tilhenger av avspenning og Willy Brandts østpolitikk. Det er interessant at Lyng i kjølvannet av den sovjetiske invasjonen i Tsjekkoslovakia kommenterte at avspenning aldri måtte oppgis. Det er tvilsomt at flertallet i Lyngs parti delte dette synet. Høyre ønsket avspenning, men bare dersom politikken bidro til reell nedrustning, altså at man hadde håndfaste resultater å vise til. Da man utover 1970-tallet virkelig kunne se at denne nedrustningen uteble, hadde Lyng forsvunnet fra rikspolitikken, og det er sånn sett vanskelig å forestille seg hvordan han ville forholdt seg til utviklingen. Dersom han fremdeles mente avspenningsarbeidet aldri måtte oppgis ville han havnet i en viss konflikt med sitt parti. I Høyre mente man i stadig større grad at avspenningens fremtid var

³² Thyness, Paul, debatt i Stortinget, Norges deltakelse i KSSE, 28. mai 1976, s. 3786

³³ Oftedal, Tor, debatt i Stortinget, Norges deltakelse i KSSE, 28. mai 1976, s. 3792

avhengig av Sovjetunionen. Bare dersom regimet i Moskva viste vilje til å oppgi det Stray kalte «misjonerende kommunisme», kunne avspenningspolitikken være nyttig.

I Arbeiderpartiet var man opptatt av å fortsette avspenningen uansett. Dette var en linje som i perioden hadde større appell i Vesten generelt. Utenriksministerskiftet i 1970 viser en overgang fra Høyre i avspenningspolitikken. Man gikk fra den svært så entusiastiske Lyng til den vesentlig mer skeptiske Stray, som også tyder på at flertallet i partiet støttet en mer nøktern linje. Samarbeidet med Arbeiderpartiet var fortsatt tilstede. Uenighetene gikk først og fremst ut på ulik retorikk, samt ulike midler man mente kunne brukes for å oppnå det samme målet: reell avspenning og nedrustning.

Utover 1970-tallet fokuserte Høyre i økende grad på behovet for likevekt mellom øst og vest. Dette skulle senere bli et av de viktigste brytningspunktene mellom Høyre og Arbeiderpartiet. «Freden og sikkerheten i verden er udelelig», sa Paul Thyness i 1976. «I en vurdering av avspenningen er det umulig å overse at utviklingen av Sovjets sjømakt har skapt konflikts- og konfrontasjonsfare i alle deler av verden, også deler som inntil de siste tiår har ligget geografisk skjermet fra de mulige konfliktsoner.»³⁴ Denne utvidelsen av sovjetisk innflytelse utenfor den tradisjonelle interessesfæren, og dens påvirkning på relasjonene mellom øst og vest er det vi skal se nærmere på i neste kapittel.

³⁴ Thyness, Paul, debatt i Stortinget, Norges deltakelse i KSSE, 28. mai 1976, s. 3786

Kapittel 3: Avspenningens slutfase – Sovjetunionens utenrikspolitikk globaliseres

3.1: Innledning

Som vi har sett var gode forbindelser mellom øst og vest et svært viktig mål under avspenningsperioden av den kalde krigen. Både øst- og vestblokken arbeidet iherdig for å tilrettelegge for et mildere internasjonalt klima, og sikre sine interesser gjennom fredelig sameksistens. I Europa, som hadde vært hovedarena for den kalde krigens aktører, fikk man blant annet en anerkjennelse av de faktiske grenser og stater som hadde oppstått etter annen verdenskrig. I tillegg åpnet avspenningen opp for økt handel og økonomisk samarbeid mellom blokkene, som hadde en positiv innvirkning på økonomien i både øst og vest. Maktkampen mellom USA og Sovjetunionen fortsatte imidlertid, men forflyttet seg over til nye områder på kloden. Den tredje verden bød på nye allianse- og ekspansjonsmuligheter for supermaktene, og deres fokus ble i større grad flyttet til denne delen av jorden.

Boris Ponomarov ledet den sovjetiske sentralkomiteens internasjonale avdeling fra 1965 til 1982, og var blant hjernene bak Sovjetunionens nye utenrikspolitiske satsingsområde. Han var full av optimisme for den tredje verden. «En rekke nasjonale revolusjonære partier og bevegelser beveger seg i nærheten av marxist-leninistiske stillinger,» erklærte Ponomarov 20. oktober 1976.³⁵ Ved inngangen til 1970-årene hadde Sovjetunionen bygget opp en militærmakt som kunne sammenlignes med den amerikanske.³⁶ Dermed hadde Moskva oppnådd muligheten til å intervensere i stor skala hvor som helst på kloden, også utenfor Russlands historiske interessesfære, og man var bestemt på å utnytte denne nye posisjonen.

Det var nettopp denne utviklingen man hadde diskutert i Stortinget i begynnelsen av 1970-årene, hvor særlig avspenningsskeptiske Høyrepolitikere trakk frem den sovjetiske opprustningen som et tegn på at mens lederne i Moskva rakte frem en olivengren i den ene hånden, skjulte man et gevær bak ryggen i den andre. Sovjetunionens globaliserte utenrikspolitikk førte til en rekke saker hvor vi ser et stadig voksende sikkerhetspolitisk skille mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Dette kapitlet vil ta for seg Høyres reaksjoner på noen av utenlandsengasjementene som Sovjetunionen, og dets allierte begav seg ut på i 1970-årene. Hvordan påvirket disse sakene Høyres sikkerhetspolitikk? Kan man se antydning til et større utenrikspolitisk skille mellom Høyre og Arbeiderpartiet som følge av den sovjetiske politikken? Den første saken vi skal ta for oss er borgerkrigen i Angola.

³⁵ Haslam, 2011, s. 312

³⁶ Brown, Archie, i *The Cambridge History of the Cold War, Vol. III*, Cambridge University Press, 2010, s. 264

3.2: Intervensjon i Angola

Den portugisiske Nellikrevolusjonen 25. april 1974 åpnet for nye muligheter for frigjøring av Portugals kolonier på det afrikanske kontinentet. I kolonien Angola opererte tre ulike frigjøringsgrupper: Movimento Popular de Libertação de Angola (MPLA), Frente Nacional de Libertação de Angola (FNLA) og União Nacional para a Independência Total de Angola (UNITA). MPLA var marxistisk, men tok ikke ordre fra Moskva. Gruppen mottok imidlertid omfattende støtte fra Cuba. Fidel Castro hadde menn, men manglet muligheten til å transportere cubanske soldater over Atlanterhavet i tilfredsstillende grad til å tippe den angolanske maktkampen i MPLAs favør. Fra november 1975 fikk han den hjelpen han trengte fra Sovjetunionen. På omtrent to måneder, mellom november 1975 og januar 1976, ble 12,000 cubanske soldater transportert til Angola med sovjetisk hjelp, og MPLA gikk seirende ut av borgerkrigen.

Cubas intervensjon i Angola skapte debatt i Norge. I Stortinget 28. januar 1976 meddelte utenriksminister Knut Frydenlund (Ap) at Norge gjentatte ganger hadde «tatt avstand fra all utenlandsk intervensjon i denne ulykkelige konflikt. Vi har gått inn for at alle utenlandske militære styrker skal trekkes ut av landet. Dette syn er kjent av de parter som er involvert i konflikten.»³⁷ Militære styrker fra Sør-Afrika og Zaire hadde også rykket inn i Angola, men det var cubanerne som hadde oppnådd størst suksess, og sikret sine allierte i MPLA seier. Fra norsk hold ble samtlige intervensjoner parter kritisert. For Norges del bød imidlertid cubanernes involvering på problemer.

3.3: Norsk utviklingshjelp til Cuba

I september 1970 hadde Cuba ønsket norsk bistand til utbygging av et havneanlegg. Et flertall i Stortinget bestående av Ap, SV, KrF og Sp gikk inn for å bevilge midler til utbyggingen, og i 1976 var arbeidet godt i gang. Norske bistandsmidler var knyttet opp til prosjektet, som skulle stå ferdig i 1978. Høyre hadde gått mot bevilgningen. Cubas økonomi kunne ikke begrunne noen utviklingshjelp fra norsk side, mente partiet. Den store gevinsten som skyldtes en enorm prisstigning på sukker i begynnelsen av 1970-årene førte til at landets økonomi var for sterk til å rettferdiggjøre norsk bistand. Høyres Otto Lyng argumenterte i januar 1975 for at mottakerland skulle ha en så stor majoritet i Stortinget bak seg som overhodet mulig. Norsk bistand burde ikke sendes til såpass politisk kontroversielle land som Cuba, mente Lyng. Det var «noe betenkelig når man nå, i motsetning til tidligere praksis, faktisk har store dissenser

³⁷ Frydenlund, Knut, Stortingets spørretime, 28. januar 1976, s. 2274

når det gjelder bistandsland. Jeg tror dette i lengden, etter hvert som vi kanskje får skiftende regjeringen i Norge, kan medføre en trekkspillpolitikk overfor u-landene som ikke er ønskelig.»³⁸ En stabil bistandspolitikk kunne best oppnås ved å velge mottakerland det hersket tilnærmet konsensus rundt i Stortinget.

Kanskje var Cuba et ekstra følsomt land å strides om. Det gikk fra å være et USA-vennlig diktatur under Fulgencio Batista til å bli Sovjetunionens viktigste allierte på den vestlige halvkule under Fidel Castro. Den geografiske nærheten til USA var en svært viktig faktor i supermaktenes kamp om Cuba. Amerikanerne forsøkte å knekke kommunistene med en invasjon og en påfølgende handelsblokade. I 1962 ble landet arena for begivenheten som nesten forårsaket en atomkrig mellom USA og Sovjetunionen; Cuba-krisen. De fleste som mente noe om internasjonal politikk hadde en oppfatning av Cuba. Høyresiden anså Cuba som et udemokratisk land som utgjorde en sikkerhetspolitisk trussel for USA gjennom sine tette bånd til Sovjetunionen og sin misjonerende marxisme på det latinamerikanske kontinentet. På venstresiden ble landet gjerne hyllet som en underdog som mot alle odds hadde klart å løsrive seg fra klørne til en dominerende nabo og nå var i full gang med å sikre en verdig utvikling for sin befolkning. Et slikt polarisert syn på Cuba eksisterte hos norske politikere. Mens Høyre hadde liten sympati med Cubas kommunistiske politikk, omtalte SV-representanter landet som et demokratisk håp i Latin-Amerika.³⁹

Da Cuba tilsynelatende begynte å spre den kommunistiske revolusjon militært til andre kontinenter nøret dette opp under kritikken mot at Norge støttet et slikt land. Enkelte anklaget også regjeringen for å handle ut fra en ideologisk bakgrunn. Under en debatt i Stortinget i november 1975, da de første rapportene om et større cubansk engasjement i Angola begynte å dukke opp, kommenterte Kåre Willoch at Høyre lenge hadde hevdet at de økonomiske forholdene på Cuba ikke lenger gav grunnlag for å bevilge utviklingshjelp dit.

Når Regjeringen likevel legger så stor vekt på å bevilge utviklingshjelp til Cuba, virker det unektelig som en spesiell markering av en samarbeidsholdning overfor kommunistiske regimer og et utslag av den ideologiske synsforstyrrelse som man dessverre ofte ser bak Regjeringens vurdering av regimer i andre land.⁴⁰

³⁸ Lyng, Otto, Inngåelse av rammeavt. mellom Norge og Cuba om vitenskapelig og faglig samarbeid, 31. januar 1975, s. 2786

³⁹ Kielland, Arne, Inngåelse av rammeavt. mellom Norge og Cuba om vitenskapelig og faglig samarbeid, 31. januar 1975, s. 2785

⁴⁰ Willoch, Kåre, Bevilgninger på statsbudsj. 1976 vedkommende Utenriksdep., Justisdep, og Industridep, 13. november 1975, s. 763

Willoch trakk deretter frem opplysningene om at Cuba hadde sendt soldater til Angola. Samtidig som han forstod behovet for å få klarlagt forholdene, håpet han at man i Stortinget kunne være enig om at norsk utviklingshjelp ikke kunne sendes til land som «finner anledning til å delta i borgerkrig i et annet land. Denne prinsippholdning hadde det for så vidt vært rimelig om utenrikskomiteens formann og utenriksministeren hadde kunnet gi sin tilslutning til allerede nå.»⁴¹

Willochs kommentar om en spesiell samarbeidsholdning overfor kommunistiske regimer hos regjeringen og Arbeiderpartiet var kanskje å ta litt hardt i. Gjennom etterkrigstiden hadde det ofte vært svært sprikende meninger om utenrikspolitiske saker internt i partiet. Slike saker hadde gjennomgående også vist seg å være de mest splittende for Arbeiderpartiets medlemmer. At enkelte partimedlemmer følte en ideologisk tilknytning til Cuba kan vi ikke se bort fra, men det er lite som tyder på at slike holdninger eksisterte i ledelsen. Høyre og Arbeiderpartiet later til å ha kunnet samles om en protest mot intervensjonen i Angola, men sto splittet i synet på hva dette betydde for Norges forhold til bistandsmottakeren Cuba.

3.4: Uenigheter om utviklingshjelpen

Cubas deltakelse i borgerkrigen i Angola satte i gang en stor diskusjon rundt den norske utviklingshjelpen. Stortinget var splittet i synet på hvordan man skulle reagere overfor Cuba. Regjeringen hadde, som utenriksminister Knut Frydenlund sa, tatt avstand fra all utenlandsk intervensjon, men mange stortingspolitikere mente dette ikke var nok. I Stortingets spørretime 11. februar 1976 spurte Egil Aarvik (KrF) utenriksministeren om ikke Cubas rundt 10 000 mann i Angola tydet på at «Cubas økonomi må være langt bedre enn vi har antatt, og mener ikke utenriksministeren at man av den grunn bør revurdere overføringen av de bevilgede u-hjelpsmidler for inneværende år?»⁴² Frydenlund svarte at en eventuell avbrytelse av hjelpen til Cuba ikke kunne begrunnes med landets økonomiske situasjon. Da fikk man heller si at det skyldtes politiske betraktninger. Videre pekte Frydenlund på den detaljen som skulle vise seg å være kjernen i uenigheten mellom Ap og de borgerlige: «Jeg har tidligere gitt uttrykk for at Regjeringen ser det som betenkkelig å benytte u-hjelpen som et politisk reaksjonsmiddel, og det samme har vært tilfellet for tidligere regjeringer.»⁴³

⁴¹ Willoch, Kåre, Bevilgninger på statsbudsj. 1976 vedkommende Utenriksdep., Justisdep, og Industridep, 13. november 1975, s. 763

⁴² Aarvik, Egil, Stortingets spørretime 11. februar 1976, s. 2337

⁴³ Frydenlund, Knut, Stortingets spørretime 11. februar 1976, s. 2338

Det er to ting vi bør merke oss med Frydenlunds uttalelse. For det første at regjeringen, og dermed Arbeiderpartiet, ikke ønsket å benytte utviklingshjelpen som politisk reaksjonsmiddel. At Cuba hadde oppført seg på en måte Norge ikke likte, måtte ikke bety at den norske bistanden til landet skulle stanses i et forsøk på å straffe cubanerne. Ap mente en vurdering av den allerede påbegynte havneutbyggingen måtte gjøres uavhengig av krigen i Angola. Her ser vi et klart skille mellom Ap og de borgerlige partiene.

For det andre gjorde Frydenlund et poeng av at tidligere regjeringer også hadde motsatt seg å bruke u-hjelpen som reaksjonsmiddel. Riktignok hadde Ap sittet ved makten gjennom mesteparten av etterkrigstiden, men Norge hadde også hatt den tidligere omtalte Borten-regjeringen, samt Korvald-regjeringen, bestående av sentrumspartiene KrF, Sp og Venstre, fra 1972 til 1973. Heller ikke disse borgerlige regjeringene hadde brukt norsk bistand som et politisk verktøy. Dermed sitter vi igjen med et inntrykk av at Høyre, KrF og Sp, som alle hadde sittet med regjeringsmakt i etterkrigstiden, hadde gjort visse forandringer i sin bistandspolitikk.

Ut ifra hva vi allerede har sett på i forrige kapittel fremstår ikke dette nødvendigvis som noen overraskelse. Vi har registrert en forskjell i Høyres utenrikspolitikk etter John Lyng i 1960-årene. Den optimisme og pragmatisme Lyng var kjent for ser ut til å ha blitt erstattet av en større grad av skepsis overfor avspenningen og de sosialistiske regimene. At denne kan ha bidratt til å påvirke Høyres syn på u-hjelpen virker ikke usannsynlig. Da man i Høyre så at Sovjetunionen gjennom détenteperioden begynte å utvide sin utenrikspolitiske interessesfære ble man stadig klarere på at man ikke måtte la seg lure av myke ord fra østblokken dersom disse ikke ble fulgt opp av handling. At det kommunistiske Cuba med støtte fra Sovjetunionen intervenerte i en borgerkrig på den andre siden av Atlanterhavet for å sikre seier for en spesifikk fraksjon i konflikten, var et bevis på en aggressiv og misjonerende kommunistisk politikk. Et land som tok seg råd til slike felttog skulle ikke motta utviklingshjelp fra norske skattebetalere.

3.5: Stans av utviklingshjelp til Cuba?

6. april 1976 fremmet representantene Kåre Willoch (H), Lars Korvald (KrF) og Erland Steenberg (Sp) forslag i Stortinget om å stanse den norske utviklingshjelpen til Cuba «snarest mulig», senest innen utgangen av 1976. Forslaget viser en interessant utvikling hos KrF og Sp, som tilhørte flertallet som tidligere gikk inn for utviklingshjelp til Cuba. I 1976 hadde imidlertid Høyre fått med seg partiene i sin motstand mot slik hjelp.

Arbeiderpartiets Tor Oftedal startet debatten med å erkjenne at saken var komplisert, og at Ap og regjeringen ikke støttet Cubas handlinger i Angola. I tillegg ønsket ikke Ap å fortsette noe utviklingssamarbeid med Castro-regimet etter at avtalen var over i 1978. I Arbeiderpartiet var man først og fremst skeptisk til å avbryte et pågående prosjekt. Oftedal var mest bekymret for Norges samarbeid med utviklingslandene dersom man skulle begynne å bruke u-hjelpen som politisk virkemiddel. «Hvor skal vi begynne med slike represalier, og hvor skal vi slutte?» spurte han.⁴⁴

I Høyre var man ikke så bekymret for at samarbeidet med utviklingslandene skulle ta skade av en stans av u-hjelp til Cuba. Her var det snakk om prinsipp, skulle man tro Kåre Willoch:

Når et land finner det moralsk, politisk og økonomisk forsvarlig å sende store styrker for å delta i borgerkrig i et annet land for å sikre makten for en bestemt politisk bevegelse fremfor alle andre, i et område som ikke har noen betydning for vedkommende lands egen sikkerhet, da kan et slikt land ikke vente utviklingshjelp fra Norge. Vi kan ikke, verken direkte eller indirekte, verken med store eller små beløp, være med på å finansiere en slik aggressiv utenrikspolitikk.⁴⁵

Videre mente Willoch at man måtte ta hensyn til en uttalelse fra Rådet for Direktoratet for utviklingshjelp (NORAD), som under sitt årsmøte i mars 1976 med 18 mot 2 stemmer gikk inn for at Norge: «må unngå å gi bistand til land som aktivt understøtter militær aggresjon mot andre land, eller som bidrar til borgerkrig i andre land uten at landets egne områder er truet.»⁴⁶ Til tross for at uttalelsen ikke spesifikt nevnte Cuba eller Angola kan det se ut til at det borgerlige forslaget hadde støtte også i fagmiljøet.

Det er lite som tyder på noe stort ideologisk skille mellom Høyre og Ap i saken. Uenighetene dreide seg først og fremst om hvordan man skulle forholde seg til problemer ved bistandspolitikken, og om det var riktig å bruke denne som politisk verktøy overfor mottakerland. Arbeiderpartiet ønsket ikke å gå tilbake på en avtale som allerede var inngått og godkjent av Stortinget. Regjeringspartiet tok klar avstand fra intervensjonen i Angola, men ønsket ikke ytterligere reaksjoner fra Norges side. Det skal ikke spekuleres i om det ville skadet Norges utviklingspolitiske rykte å stanse u-hjelpen til Cuba, men vi kan med ganske stor sikkerhet konkludere med at Arbeiderpartiet ikke hadde noe spesielt ideologisk grunnlag for å ville fullføre havneutbyggingen. Tidligere statsminister Trygve Bratteli (Ap) kommenterte at de cubanske troppene «veltet kompromissmulighetene, som bl.a. de fleste av

⁴⁴ Oftedal, Tor, Forslag fra repr. Korvald, Steenberg og Willoch om å stanse den norske u-hjelp til Cuba, 6. april 1976, s. 3025

⁴⁵ Willoch, Kåre, Forslag fra repr. Korvald, Steenberg og Willoch om å stanse den norske u-hjelp til Cuba, 6. april 1976, s. 3035

⁴⁶ Verdens Gang, 24. mars 1976, *Enighet om økt u-hjelp: Tinget holdt Cuba utenfor*

de andre afrikanske stater, derunder de mest demokratiske av de afrikanske statene, arbeidet for, og brakte inn en faktor som her faktisk kom til å virke slik at den hjalp én gruppe afrikanere med å slå ned to andre grupper.»⁴⁷ I stedet for å oppmuntre de tre partene i Angola til å forhandle og inngå kompromisser på fredelig vis hadde Cuba med vold ødelagt alle muligheter for en fredelig intern løsning i landet, og sørget for at deres foretrukne fraksjon nå dominerte. Bratteli ønsket likevel ikke å kutte bistanden til Cuba før havneutbyggingen var fullført i 1978. Hans uttalelser gir oss en god pekepinn på at i hvert fall ledelsen i Arbeiderpartiet ikke arbeidet ut i fra noe ideologisk kameraderi med cubanerne, slik Willoch tidligere hadde insinuert.

Vi finner også et interessant innenrikspolitisk aspekt ved det forslaget som ble fremmet av Willoch, Korvald og Steenberg i april 1976. På Høyres gruppemøte 18. februar 1976 ble det meddelt at Høyre, KrF og Sp utarbeidet forslaget om stans av u-hjelp til Cuba. Det ble dessuten poengtert at de tre partiene drev sonderinger om et samarbeid etter stortingsvalget i 1977, og dermed markerte seg også på denne måten.⁴⁸ Her ser vi et ønske om å vise velgerne borgerlig enighet og samarbeidsvilje i Angola/Cuba-saken, som på denne tiden opptok mange. En bredere utenrikspolitisk front på borgerlig side kunne gi velgerne et alternativ til Arbeiderpartiet. Slik enighet mellom partiene var viktig å vise befolkningen. For eksempel viste den kortlivede Lyng-regjeringen i 1963 velgerne at samarbeid og kompromiss i den borgerlige blokken var mulig, og bidro slik til den borgerlige valgseieren i 1965, og dannelsen av Borten-regjeringen.

Støtten fra partiene som senere gikk inn i regjering med Høyre er en viktig detalj fra debatten rundt u-hjelpen til Cuba. Ved å bevege seg mot høyre i utenrikspolitikken viste sentrumpartiene tegn til koalisjonsbygging. Syv år senere satt Høyre i regjering med Senterpartiet og Kristelig Folkeparti. Kanskje viktigst å poengtere er hvordan saken bidro til å synliggjøre Høyres utenrikspolitiske profil klarere i kontrast til Arbeiderpartiet. Vi ser en stadig klarere opposisjon i utenrikspolitiske saker enn tidligere i etterkrigstiden, hvor begge partier la vekt på den nasjonale enigheten.

Høyre og Arbeiderpartiet var i stor grad enige om at Sovjetunionen og Cuba hadde ødelagt sjansene for et selvstendig Angola bygget på størst mulig støtte i befolkningen. Man ønsket å støtte frigjøringsbevegelsene i den tredje verden, men som Kåre Willoch sa var Høyre

⁴⁷ Bratteli, Trygve, Forslag fra repr. Korvald, Steenberg og Willoch om å stanse den norske u-hjelp til Cuba, 6. april 1976, s. 3053

⁴⁸ Høyres gruppemøte i Stortinget, 18. februar 1976

«fullstendig klar over at Cubas krigsinnsats ikke var hjelp til frigjøring, den var bare hjelp til en marxistisk fraksjon til å vinne over alle andre grupper etter avviklingen av kolonistyre.»⁴⁹

Det interessante med uenigheten mellom Høyre og Ap i denne saken er at det ser ut til at Høyre gjorde visse forandringer i sin politikk, mens Arbeiderpartiet ønsket å fortsette med å la bistanden stå uavhengig av mottakerlandenes handlinger. Som vi vil se senere var rollene mer eller mindre omvendt ved inngangen til 1980-tallet, da Ap måtte ta hensyn til en betydelig intern opposisjon til den norske sikkerhetspolitikken.

3.6: Bistandspolitikken i Høyres partiprogrammer på 1970-tallet

Ble det gjort forandringer i Høyres bistandspolitik på 1970-tallet? For å finne ut av det, er det nødvendig å se nærmere på partiprogrammene fra perioden. Ettersom debatten om Angola og Cuba foregikk i årene 1975 og 1976 har jeg valgt ut programmet for perioden 1973-77 og den påfølgende, 1977-81. I programmet for 1973-77 heter det blant annet:

De offentlige norske overføringer må sikres maksimal utnyttelse, ved å settes inn i vel planlagte utviklingsfremmende prosjekter.

Og:

Norges utviklingshjelp må først og fremst gå til land som selv fører en utviklingsfremmende politikk til beste for befolkningen som helhet. Humanitær og utdanningsmessig bistand bør kunne gis også til områder som formelt står under fremmed administrasjon. Norsk støtte må under ingen omstendighet kunne brukes til militære formål. Norske myndigheter må til enhver tid forvise seg om at hjelpen når frem til dem som virkelig trenger den.⁵⁰

Vi kan se at det første punktet ikke skulle tilsi noe problem med havneutbyggingen på Cuba. Rapporter meldte om at arbeidet gikk effektivt for seg. Det andre punktet kunne imidlertid by på visse fortolkningsproblemer. Den vanlige holdningen i partiet var at Cuba ikke var noe demokrati, og dermed ikke førte en utviklingsfremmende politikk til beste for befolkningen som helhet. Partiprogrammet gikk ikke spesifikt inn på at demokratiske rettigheter skulle være et krav for å motta norsk utviklingshjelp, men dette punktet gjorde det definitivt mulig å argumentere mot bistand til land hvis regimer ikke arbeidet for befolkningens beste.

Punktet om at norsk støtte ikke måtte kunne brukes til militære formål åpner for videre argumenter mot bistand til Cuba. Høyre hevdet aldri at norske midler gikk direkte til det cubanske militæret, men under debatten om borgerkrigen i Angola bemerket enkelte at Cuba ikke hadde noe behov for norsk støtte til havneutbygging, spesielt som følge av landets økte

⁴⁹ Willoch, Kåre, Forslag fra repr. Korvald, Steenberg og Willoch om å stanse den norske u-hjelp til Cuba, 6. april 1976, s. 3035

⁵⁰ Høyres program for perioden 1973-77, vedtatt av Høyres landsmøte, 1973:
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=H%C3%B8yre%201973&rows=10&fq=aars tall:1973&fq=aarstall:1977&fq=partikode:71&fq=>

inntekter gjennom sukkereksporten. Dette argumentet ble forsterket av intervensjonen i Angola, som ifølge Høyre viste at Cuba kunne ta seg råd til slike felttog, og at penger som kanskje heller ville gått til havneutbygging – hadde man ikke mottatt norsk støtte – nå gikk til militær aggresjon på andre siden av Atlanterhavet. Ifølge Kåre Willoch bidro den cubanske intervensjonen til å understreke det meningsløse i å gi utviklingshjelp til et land som «finder det moralsk, politisk og økonomisk forsvarlig å satse store ressurser til slike formål. Cubas evne til å føre en aggressiv utenrikspolitikk blir styrket ved hjelp fra enkelte vestlige land.»⁵¹

Programmet for perioden 1977-81 inneholdt for det meste de samme punktene om bistand som programmet for forrige periode, men én ny detalj bør vi merke oss:

Norsk bistand skal i hovedsak gå til land som er blant de fattigste og som selv fører en politikk til beste for sin egen befolkning.⁵²

Det ble spesifisert at norsk bistand hovedsakelig skulle gå til de fattigste landene i verden. Dette var et poeng som flere ganger ble tatt opp i Stortinget under debattene rundt Cuba og Angola⁵³, men som hittil ikke hadde forekommet i partiprogrammet. Selv om detaljen er liten bør den bemerkes og ses på i lys av Angola-saken. Vi ser tegn til forandringer i Høyres bistandspolitikk som følge av uenighetene rundt Cuba. I likhet med programpunktet fra 1973 kunne også dette by på potensielle problemer dersom man skulle fortolke hvilken politikk som var til det beste for befolkningen i mottakerlandet. Mens man i SV hyllet utviklingen på Cuba, og MPLAs seier i den angolanske borgerkrig, kommenterte Høyres Sverre Stray at det var «uttrykk for en feilvurdering uten grenser om man tror at det vil bety en overgang til det bedre for befolkningen i de tidligere koloniområder om de kommer inn under et kommunistisk styre av sovjetisk merke.»⁵⁴

For øvrig kan vi legge merke til at det ikke ble fremlagt noe forslag om programformuleringer angående norske muligheter for å stanse støtte til pågående prosjekter, slik Willoch, Korvald og Steenberg foreslo i Stortinget. Tanken var kanskje at en slik reaksjonsmetode tilhørte sjeldenhetene, og dermed ikke trengte noe eget punkt i et partiprogram. Den slags bestemmelser og vilkår kunne sannsynligvis gjøres i hver enkelt samarbeidsavtale. Under

⁵¹ Willoch, Kåre, Forslag fra repr. Korvald, Steenberg og Willoch om å stanse den norske u-hjelp til Cuba, 6. april 1976, s. 3034

⁵² Høyres program for perioden 1977-81, vedtatt av Høyres landsmøte, 1977: <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=H%C3%B8yre%201973&rows=10&fq=aars tall:1973&fq=aarstall:1977&fq=partikode:71&fq=>

⁵³ Blant annet av Otto Lyng 31. januar 1975 og Kåre Willoch 13. november 1975 og 6. april 1976

⁵⁴ Stray, Sverre, Forslag fra repr. Korvald, Steenberg og Willoch om å stanse den norske u-hjelp til Cuba, 6. april 1976, s. 3052

debatten i april 1976 trakk Willoch frem at rammeavtalen mellom Norge og Cuba inneholdt adgang til å si opp avtalen med seks måneders varsel.⁵⁵

3.7: Afghanistan invaderes

Slutten av 1970-tallet ble preget av en stadig voksende spenning mellom øst og vest. Under og etter krisen i Angola hadde avspenningsskeptiske politikere i Høyre påpekt den militære opprustningen i Sovjetunionen og det man kalte en aggressiv og misjonerende kommunistisk utenrikspolitikk. Den sovjetiske opprustningen åpnet opp for en ny og ukjent situasjon i den kalde krigen som bekymret Høyre. Under en utenriksdebatt i Stortinget 1. februar 1977 uttalte Kåre Willoch: «Man har jo ingen erfaring for hvorledes Sovjet vil utnytte en eventuell militær overlegenhet på sin side.»⁵⁶ Knappt tre år senere aksjonerte det mektige sovjetiske militæret, og skapte en konflikt som markerte slutten på détenteperioden og ble en hodepine for ledelsen i Moskva.

Etter en tid med usikkerhet rundt den kommunistiske afghanske presidenten Hafizullah Amins lojalitet til Moskva, invaderte Sovjetunionens styrker Afghanistan 27. desember 1979. Amin ble henrettet i et blodig kupp og erstattet av Babrak Karmal fra en rivaliserende fløy av det afghanske kommunistpartiet.

Reaksjonene i Norge lot ikke vente på seg. Utenrikskomiteens formann, Arvid Johanson (Ap) startet utenriksdebatten 7. februar 1980 med å si at Sovjetunionens innmarsj i Afghanistan «utløste skuffelse, bitterhet og engstelse. Dette måtte føre til mottiltak og reaksjoner. En hel verden har gått mot at et lite og forsvarsløst land er blitt hærtatt av en stor nabo.»⁵⁷ Han trakk likevel frem at det ikke nyttet å gi opp håpet om avspenning. «Det kan ikke være rett å islegge alle kanaler østover – vi bør ha noen forbindelseslinjer åpne i håp om bedre tider.»⁵⁸ Norsk utenrikspolitikk hadde en tosidighet – forsvar og avspenning – som man ikke måtte oppgi, ifølge Johanson.

Man stod overfor et stort tilbakeslag man ikke hadde sett maken til under avspenningsperioden. Den kanskje viktigste forskjellen fra invasjonen i Afghanistan og det tidligere omtalte tilbakeslaget i Tsjekkoslovakia var at sistnevnte land var en del av østblokken, og at det dermed lå en viss forventning om at Sovjetunionen ville reagere militært

⁵⁵ Willoch, Kåre, Forslag fra repr. Korvald, Steenberg og Willoch om å stanse den norske u-hjelp til Cuba, 6. april 1976, s. 3035

⁵⁶ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 1. februar 1977, s. 2531

⁵⁷ Johanson, Arvid, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2023

⁵⁸ Johanson, Arvid, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2023

dersom landet skulle bevege seg for langt fra den sovjetlede sosialistiske alliansen. Afghanistan stod derimot utenfor østblokken, og burde dermed ikke vært dekket av Brezjnevdoktrinen. Riktignok grenset landet til Sovjetunionen, og det hadde eksistert et samarbeid mellom de to landene i en årrekke, men selv dersom Afghanistan i større grad hadde vært underlagt sovjetisk innflytelse i forkant er det lite som tyder på at verdenssamfunnet ville hatt en mildere reaksjon. Sovjetunionens opprustning gjennom 1970-tallet, den globaliserte sovjetiske utenrikspolitikken og brutaliteten i selve invasjonen bidro høyst sannsynlig til de kraftige reaksjonene.

3.8: Høyre: «Avspenningsperioden er forbi»

Mens Johanson fortsatt ikke ville erklære avspenningen død, uttalte Svenn Stray at «Den sovjetrussiske innmarsj i og okkupasjon av Afghanistan betyr at en fase i internasjonal politikk er forbi.»⁵⁹ Avspenningspolitikken hadde gitt en del positive resultater, selv om det ikke var mangel på skuffelser, fortsatte han. Kanskje mest vesentlig for avspenningen var «en stilltiende enighet om at man skulle avholde seg fra krig og militær maktbruk i arbeidet med å fremme sine interesser.» Det var denne forutsetningen som ble brutt gjennom handlingene i Afghanistan. «Det nytter derfor lite å si som enkelte gjør, at det ikke finnes noe alternativ til avspenningspolitikk. Ikke bare har den russiske handling skapt ny spenning i seg selv, men selve det grunnlag som denne politikk bygde på, er revet bort.»⁶⁰

For Høyres del var altså avspenningen et avsluttet kapittel. Den kalde krigen mellom USA og Sovjetunionen hadde fortsatt gjennom 1970-årene, men i de tilfellene det var snakk om virkelige krigshandlinger hadde disse skjedd gjennom stedfortrederkriger, som for eksempel i Angola. Da Sovjetunionen invaderte og okkuperte et mer eller mindre nøytralt land var imidlertid grensen nådd.

Den sovjetiske opprustningen, og konvensjonelle overlegenheten var bekymringsfull, mente Stray. Sovjetunionen kunne bruke denne overlegenheten som et effektivt pressmiddel, og i en gitt situasjon – som i Afghanistan – også ta dem direkte i bruk. Derfor mente han det beste for sikkerhet og fred i Europa nå var å gjennomføre tiltak som skulle rette opp ubalansen i konvensjonelle styrker mellom blokkene. Stray gikk inn på fordelene avspenningen hadde gitt Sovjetunionen:

Det fikk i hvert fall de facto anerkjent de eksisterende grenselinjer i Øst-Europa. Vesten har stilltiende sett på at Sovjet militært har økt sin relative styrke. Normalt ville en så sterk militærutbygging som Sovjet har

⁵⁹ Stray, Svenn, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2027

⁶⁰ Stray, Svenn, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2027

foretatt i det siste tiår, ha ført til kapprustning. Økonomisk sett ville det ha vært atskillig vanskeligere å bære for Sovjet enn for den vestlige verden. I tillegg har så avspenningsfasen åpnet for en stor eksport av teknologi til Sovjet og dessuten til at de har fått omfattende kreditter.⁶¹

Den siste tidens begivenheter hadde vært en stor skuffelse, konstaterte Stray. Både for dem som «kanskje litt for optimistisk ventet store resultater av avspenningspolitikken, men også for oss som har vært mer nøkterne i våre forventninger.» Arbeidet for å oppnå en sikrere og fredeligere verden for alle måtte fortsette. «Men det som de seneste begivenheter på en meget ettertrykkelig måte har minnet oss om, er at styrke, fasthet og samhold blant verdens demokratiske nasjoner er en helt nødvendig forutsetning for at dette arbeidet skal ha fremgang.»⁶²

Paul Thyness påpekte at Sovjetunionen og Vesten aldri hadde hatt den samme forståelsen av avspennings natur. Vesten hadde hatt en sterk tendens til å legge mer i begrepet avspenning enn Sovjetunionen hadde gjort, mente Thyness.

Fra Sovjets side har det aldri vært tale om at konkurransen mellom deres og vårt samfunnssystem over hele verden skulle avblåses. Avspenningen har fra deres side vært knyttet direkte til visse sett av forhandlinger – og bare til dem. Når vi derfor i dag føler oss skuffet og bedratt, er det mest for vår egen skyld. Vi har ikke hatt noen rett til å forlange, og vi har ikke hatt noe grunnlag for å tro at Sovjetunionen skulle legge det samme i avspenningen som vi selv har gjort.⁶³

Thyness har et viktig poeng her. I dag vet vi at det var et uttalt mål for Sovjetunionen å spre revolusjonen via avspenningspolitikken. Et ideologisk argument i Kreml gikk ut på at détente ville gjøre det «lettere å konsolidere og utvide Sovjetunionens posisjon i verden», samt «å svekke amerikanske posisjoner i Vest-Europa.»⁶⁴

Mange i Vesten hadde håpet og trodd at Sovjetunionen skulle følge Vestens eksempel og ruste ned. I 1977 hadde Kåre Willoch, med klar henvisning til disse, uttalt at:

Ved å tillate en så vidt sterk svekkelse av Vestens forsvarsevne i forhold til østblokken som den som allerede har skjedd, har Vesten også faktisk prøvd om en svekkelse av forsvarsinnsatsen her kan føre til en tilsvarende neddemping av rustningene på den annen side. Når dette likevel ikke skjer, må svaret bli tiltak for å opprettholde i det minste den grad av militær balanse som finnes nå.⁶⁵

I Høyre mente man at de siste års hendelser hadde bevist at avspenningen stikk i strid med forventningene til mange på venstresiden hadde latt Moskva ruste opp. Strategien var forsøkt, men hadde feilet, mente Willoch. I stedet hadde man tillatt Sovjetunionen å ruste seg nærmere militær overmakt. Etter invasjonen av Afghanistan understreket Høyre viktigheten av et

⁶¹ Stray, Svern, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2028

⁶² Stray, Svern, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2029

⁶³ Thyness, Paul, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2052

⁶⁴ Haslam, 2011, s. 215

⁶⁵ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 1. februar 1977, s. 2531

tettere samarbeid i den vestlige alliansen. For Norges egen del mente Høyre at det var nødvendig med «en styrking av det norske forsvar, dels fordi verden er blitt farligere og forsvaret trenger det, og dels fordi det vil være et signal om at vi har vår beslutsomhet i behold.»⁶⁶

3.9: Et økende skille i sikkerhetspolitikken

Ved å argumentere for å jevne ut maktbalansen, gjennom militær opprustning om nødvendig, havnet Høyre på kant med den såkalte fredsbevegelsen, som vokste seg stadig sterkere. I 1979 ble organisasjonen Nei til Atomvåpen startet, og hadde allerede i begynnelsen av 1980-årene 300 lokallag og 100,000 støttemedlemmer. Vestlige tiltak for å redusere ubalansen med Sovjetunionen – som betydde opprustning – ble ansett som aggressive og ødeleggende for verdensfreden. Motstanden mot økt militæropprustning vokste også i flere av partiene på Stortinget. Både KrF og Sp opplevde denne, men først og fremst var det Arbeiderpartiet som fikk merke denne interne brytningen hardest. En stadig sterkere intern opposisjon i Ap bidro til å trekke partiledelsen til venstre i utenriks- og sikkerhetspolitikken.

Under utenriksdebatten i kjølvannet av invasjonen av Afghanistan understreket Arbeiderpartiets Thorbjørn Berntsen at det var opp til samtlige parter i det konfliktforhold man befant seg i å bidra til å skape tillit. Berntsen mente man burde spørre seg selv: «Har den vestlige verden, inkludert oss selv, foretatt disposisjoner som ikke har virket forebyggende i forhold til det vi nå ser i Afghanistan? Har den vestlige verden bidratt til å så mistillit til våre hensikter i internasjonal politikk?»⁶⁷ Vi kan tolke det til at Berntsen hadde en nokså klar formening om hva svaret på disse spørsmålene. Ifølge ham hadde det forekommet så mange krigerske overgrep fra stormaktenes side at «en skal være mer enn enøyd dersom en ikke har oppdaget at alt ikke er svart eller hvitt.»

Den siste uttalelsen var en klar henvisning til et av Kåre Willochs tidligere innlegg i samme debatt, hvor han uttrykte «forargelse» over argumentet fra enkelte på venstresiden om at Sovjetunionens aksjon i Afghanistan var av samme art som USAs krigføring i Vietnam, og at de som reagerte annerledes – det vil si kraftigere – overfor Sovjetunionen enn hva man tidligere hadde gjort overfor USA var inkonsekvente.⁶⁸ Berntsen mente Høyre godtok overgrep fra den ene stormakt, «mens man voldsomt fordømmer den annen.»⁶⁹

⁶⁶ Thyness, Paul, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2091

⁶⁷ Berntsen, Thorbjørn, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2079

⁶⁸ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2042

⁶⁹ Berntsen, Thorbjørn, Utenriksdebatt, 7. februar 1980, s. 2080

Berntsen, og andre i Aps venstrefløy, tok klar avstand fra invasjonen i Afghanistan, men hadde også et svært negativt syn på USA, som man mente stod bak like alvorlige overtramp overfor mindre land som Sovjetunionen. Sammenligningen mellom Afghanistan og Vietnam var et forsøk på å trekke tråder mellom Høyre og USA. Dersom Vietnam-krigen var like gal som Afghanistan-krigen måtte det jo bety at Høyre ikke evnet å kritisere amerikanerne, men bare var opptatt av å trekke frem de sovjetiske handlingene i Afghanistan en aggressiv og farlig utenrikspolitikk, som dessuten beviste at détente ikke hadde fungert i verdens interesse. Med en slik logikk fremstod Høyre mer som en støttespiller for amerikanernes sak enn et uavhengig norsk politisk parti. Og kanskje verst av alt var det at Høyres snakk om at détenteperioden var forbi kunne tolkes som at partiet la opp til en ny og farlig tid preget av konfrontasjon og opprustning på vestlig side.

Sigbjørn Johnsen (Ap) møtte i Stortinget som vararepresentant for Odvar Nordli fra 1976, og ble året etter fast representant fra Hedmark fylke, 27 år gammel. Johnsen ble en av stemmene for Arbeiderpartiets yngre garde, i tillegg til at han tilhørte partiets venstrefløy, og gjorde seg blant annet bemerket i utenriksdebatten 1. februar 1977. Våpenkappløpet mellom øst og vest representerte på ingen måte noen sikkerhet, mente Johnsen, men tvert imot en større fare for verden. «Kanskje er det slik at frykt og mistillit er et resultat av snarere enn årsaken til våpenkappløpet.»⁷⁰ Norge ble dratt med i denne «vanvittige karusellen» fordi vi var medlemmer av den vestlige militærallianse, hevdet Johnsen. Freden kunne bare bygges på gjensidig nedrustning mellom øst og vest. For å kunne oppnå dette trengte man, ifølge Johnsen «en nedbygging av blokkene i Europa. Dette må også bli et viktig sikkerhetspolitisk mål for Norge.»⁷¹

En nedbygging av blokkene var et radikalt forslag, særlig tatt i betraktning at representanter for både Arbeiderpartiet og Høyre allerede i 1960-årene hadde poengtert at blokkfordelingen i Europa var en viktig medvirkning til stabiliseringen mellom øst og vest.⁷² Johnsens forslag brøt altså både med de konservative og tradisjonen i hans eget parti. Blokktilhørigheten ble dessuten betraktet som en svært viktig faktor i norsk sikkerhetspolitikk. Medlemskapet i NATO, og samarbeidet med andre vestlige demokratier betydde at det var vanskeligere for sovjetiske myndigheter å legge press på Norge i en rekke saker. NATOs betydning for norsk sikkerhet ble enda tydeligere da Sovjetunionen hadde invadert et annet naboland –

⁷⁰ Johnsen, Sigbjørn, Utenriksdebatt, 1. februar 1977, s. 2589

⁷¹ Johnsen, Sigbjørn, Utenriksdebatt, 1. februar 1977, s. 2590

⁷² Dette ble blant annet uttalt av Finn Moe (Ap) 8. november 1965 og Paul Thyness (H) 11. desember 1972

Afghanistan – som ikke hadde noen militærallianse å støtte seg på. At en ung og fremadstormende Arbeiderpartipolitiker promoterte slike ideer i landets nasjonalforsamling må ha virket skremmende for Høyre, som stadig argumenterte for vestlig enhet og styrke utad. Til tross for at Johnsen ikke hadde flertallet i partiet bak seg, snakket han på vegne av en stadig sterkere gruppe i Arbeiderpartiet som stod vesentlig lenger til venstre i sikkerhetspolitikken enn partiet hadde gjort i etterkrigstiden.

3.10: Oppsummering

Cuba/Angola-saken representerte et utenrikspolitisk brytningspunkt mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Høyre hadde hele tiden vært motstander av bistanden til Cuba, men brukte intervensjonen i Angola til igjen å argumentere mot denne økonomiske støtten.

Arbeiderpartiet delte bekymringen over Cubas involvering i Angola, men mente norsk bistand ikke skulle brukes som politisk reaksjonsmiddel. Som utenriksminister Frydenlund kommenterte hadde også tidligere borgerlige regjeringer støttet denne holdningen. Det skal likevel nevnes at ingen mottaker av norsk bistand gjennomførte noen lignende intervensjon over store avstander og bidro til en konflikt som var så preget av den kalde krigens polarisering som borgerkrigen i Angola i løpet av Per Bortens regjeringstid. Vi ser at Høyre gjorde visse små endringer i partiprogrammet for 1977 til 1981, som nok var direkte resultater av konflikten i Angola. Presiseringen om at kun de fattigste landene skulle motta norsk bistand var en fortsettelse av argumentene Høyres representanter hadde benyttet i debatten i Stortinget, men blitt avfeid av Frydenlund. Saken ble dessuten brukt til å understreke det gode sikkerhetspolitiske samarbeidet med sentrumspartiene Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Cuba/Angola-saken ble på denne måten brukt i valgsammenheng, for å vise velgerne at de tre borgerlige partiene utgjorde en seriøs politisk blokk som kunne overta regjeringsansvaret fra Arbeiderpartiet uten å krangle for mye seg imellom. Strategien var bygget på den kortlivede Lyng-regjeringen fra 1963, som beviste at de borgerlige partiene kunne samarbeide om regjeringsmakten.

Uavhengig av hvordan man så på intervensjonen i Afghanistan i samtiden kan vi i dag si at saken markerer slutten på avspenningsperioden i den kalde krigen. Den mangeårige sovjetiske ambassadøren til USA, Anatolij Dobrynin sa senere at «ved vinteren 1979 var détente, for de fleste formål, allerede død.»⁷³ I Norge var det særlig Høyre som mente invasjonen var kulminasjonen av en aggressiv sovjetisk politikk man hadde sett tendenser til over lengre tid,

⁷³ Westad, Odd Arne, *The Global Cold War*, Cambridge University Press, 2005, s. 318

og som partiets representanter hadde påpekt i løpet av 1970-årene. Mye av grunnlaget for det økende sikkerhetspolitiske skillet mellom Høyre og Arbeiderpartiet gikk ut på nettopp tolkningen av og holdningene til Sovjetunionens opprustning og globaliserte utenrikspolitikk: Hvor stor var denne trusselen, og hvilke tiltak måtte man gjennomføre for å møte trusselen på best mulig måte? Arbeiderpartiet var ikke klart til å oppgi avspenningspolitikken, og ble i stedet stadig trukket mot venstre av en voksende NATO-skeptisk intern opposisjon. Slik vokste splittelsen mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Mens flere Arbeiderpartipolitikere snakket om at Vesten hadde bidratt til å så den mistilliten som bidro til den sovjetiske invasjonen av Afghanistan, og at blokkene i Europa måtte bygges ned, gikk Høyres argumenter den andre veien. Sovjetunionen hadde nok en gang vist sitt sanne ansikt som en aggressiv imperialistisk stat. Dette faktum måtte vekke avspenningstilhengerne opp til virkeligheten og få dem til å forstå at den beste måten å arbeide for en sikrere og mer fredelig verden var gjennom styrke, fasthet og samhold mellom de vestlige demokratier. Vi ser altså hvordan de to partiene trakk ulike konklusjoner fra samme sak, som igjen bidro til å forårsake et større sikkerhetspolitisk skille mellom dem.

Ved inngangen til 1980-årene vokste den interne opposisjonen i Arbeiderpartiet seg sterk nok til at ledelsen gikk inn for en rekke posisjoner som etter Høyres mening ville svekke styrken, fastheten og samholdet mellom de demokratiske nasjoner som Stray nevnte som forutsetninger i arbeidet for en tryggere verden. De neste kapitlene skal ta for seg noen av disse sakene.

Kapittel 4: Høyre og NATOs dobbeltvedtak

4.1: Innledning

Vi har sett at Sovjetunionen gjennom 1970-tallet rustet opp militært, samtidig som utenrikspolitikken ble globalisert med nye interesseområder, som for eksempel i det sørlige Afrika. Mens flere advarte mot den sovjetiske utviklingen i løpet av avspenningsperioden ble det gjort få tiltak for å møte denne med vestlig opprustning. Mot slutten av 1970-tallet vokste imidlertid bekymringene i Vesten, og for Vest-Europas del var det spesielt én sak som førte til uro. I 1976 begynte Sovjetunionen å utplassere en ny type mellomdistanseraketter, utstyrt med atomstridshoder, i Øst-Europa. De nye rakettene, SS-20, var vesentlig forbedret i forhold til tidligere systemer. De var mer nøyaktige, hadde større mobilitet, lengre rekkevidde, og kunne bære flere stridshoder. I Moskva ble utplasseringen ansett som «et gjennombrudd, ulikt noe amerikanerne hadde. Vi kunne umiddelbart holde hele Europa som gissel», kommenterte den sovjetiske generalen – og medlem av den sovjetiske generalstaben – Adrian Danilevitsj i ettertid.⁷⁴

For Høyre ble utplasseringen av SS-20 et av de mest nærliggende og solide bevis på at partiets politikere hadde rett når partiet regelmessig advarte mot å stole på Sovjetunionens gode hensikter i avspenningsperioden. Noen sprudlende idealistisk entusiasme over sovjetisk avspenningsretorikk hadde det aldri vært mye av i Høyre. Dette kan muligens ha stemplet partiet som i overkant pessimistiske da det virket som om avspenningen medførte en tryggere verden. Slik sett ble rakettsaken i Europa særdeles viktig for Høyre. Den kunne synliggjøre at partiet hadde en realistisk tilnærming til den kalde krigen mens politiske rivaler lot seg overbevise av godsnakk og tomme løfter fra Moskva. Dessuten førte saken til at NATO lanserte en plan basert på den typen tiltak Høyre lenge hadde ment var nødvendig. Som vi har sett i kapittel 3, hadde blant andre Kåre Willoch allerede i 1977 uttalt at man måtte fatte «tiltak for å opprettholde i det minste den grad av militær balanse som finnes nå.»⁷⁵ Vedtaket NATO-landene ble enige om vinteren 1979 var således i aller høyeste grad en plan etter Høyres hjerte.

12. desember 1979 møttes NATOs forsvars- og utenriksministre i Brussel for å stadfeste et tiltak mot den sovjetiske utplasseringen. Fra Norge deltok Thorvald Stoltenberg og Knut Frydenlund – henholdsvis forsvarsminister og utenriksminister fra Arbeiderpartiet – med

⁷⁴ Haslam, 2011, s. 304

⁷⁵ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 1. februar 1977, s. 2531

fullmakt fra regjeringen Nordli, som hadde helhjertet støtte fra Høyre.⁷⁶ Man fryktet en sovjetisk overlegenhet innenfor kjernefysiske våpen som kunne undergrave stabiliteten man hadde oppnådd gjennom de interkontinentale systemer, samt så tvil om alliansens avskrekkende strategi dersom utviklingen fikk fortsette.⁷⁷ På møtet ble medlemslandene enige om at alliansens interesser best ville bli ivaretatt ved å arbeide for en parallell tilnærming: modernisering av vestlige atomvåpen i Europa (Intermediate-Range Nuclear Forces, INF) på den ene siden, og rustningskontroll på den andre. På grunn av den todelte tilnærmingen ble NATO-landenes plan kalt «dobbelvedtaket».

Dobbelvedtaket nøret opp under den interne sikkerhetspolitiske striden i Arbeiderpartiet. Mye tyder på at saken var samlende for Høyre, i tillegg til at den ble benyttet i den offentlige debatten for videre å fremstille det sikkerhetspolitiske samarbeidet mellom Høyre og sentrumpartiene KrF og Sp. Dette kapitlet vil ta for seg dobbelvedtakets rolle i Høyres sikkerhetspolitiske utvikling. Hvordan påvirket saken det sikkerhetspolitiske samarbeidet i Stortinget? Hvilke utfordringer medførte implementeringen av dobbelvedtaket for regjeringen Willoch?

4.2: Høyre støtter dobbelvedtaket i opposisjon

I Høyre hersket det allerede før NATO-møtet i desember tilsynelatende enighet om at en innsats som kombinerte moderniseringen av vestlige atomvåpen med en invitasjon til nedrustningsforhandlinger med Sovjetunionen var riktig vei å gå. Høyres partiformann Erling Norvik hevdet overfor Aftenposten 4. desember 1979 at han ennå ikke hadde møtt noen motstandere av NATO-planene i partiet.⁷⁸ En drøy måned tidligere, under utenriksdebatten i Stortinget, kommenterte Kåre Willoch at «Utenriksministerens redegjørelse viste denne gang på flere punkter en realisme som nok kan føre til at debatten mellom deler av regjeringspartiet kan bli skarpere enn mellom Regjeringen og den borgerlige opposisjon.»⁷⁹ Willoch hadde rett i sine forventninger. Det var først og fremst talere fra Arbeiderpartiet og SV som kom med kritikk av regjeringens støtte til NATO-planene. Enkelte unge Ap-politikere, som Sigbjørn Johnsen og Sissel Rønbeck hadde i lengre tid tilhørt en intern opposisjon til partiets sikkerhetspolitikk i sin tid i Arbeidernes ungdomsfylking (AUF). Som stortingsrepresentant i 1979 uttalte Johnsen at en trygg verden ikke ble skapt gjennom økt opprustning, men med

⁷⁶ Willoch, Kåre, *Statsminister*, Schibsted, 1990, s. 168

⁷⁷ NATO online library: <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c791212a.htm>

⁷⁸ Aftenposten, 4. desember 1979, *Vesten må ikke bli underlegent*

⁷⁹ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 1. november 1979, s. 413

midler til sosiale formål i den fattige delen av verden. Med direkte henvisning til dobbeltvedtaket fortsatte han med å si at

Dersom målet er å oppnå sikkerhet og likevekt på et lavest mulig styrkenivå, må en først forhandle og ikke først vedta å utplassere nye våpen. Dersom en ønsker å oppnå et gunstig utgangspunkt for forhandlinger, tror jeg at dette må skje ved at en signaliserer tilbakeholdenhet når det gjelder rustninger. Den strategien som har vært fulgt fram til i dag i nedrustningsforhandlinger, og som nettopp har hatt det stikk motsatte utgangspunkt, har vist seg å ha liten nytte. Verdens arsenal av ødeleggende atomvåpen har bare økt mens nedrustningsforhandlingene har pågått.⁸⁰

Videre understreket Johnsen at det forekom sosialdemokratisk kritikk av planene, ikke bare i Norge, men flere steder i Vest-Europa. Snarere enn å godta utplasseringen av nye atomvåpen, mente Johnsen, burde Norge arbeide for et NATO-vedtak som ikke ville føre til produksjon og utplassering av langtrekkende atomvåpen i Europa. Dessuten måtte det tas «mer effektive skritt for å få en virkelig nedrustning både innenfor Warszawapakten og innenfor NATO.»⁸¹ Det ble ikke spesifisert hva disse mer effektive skrittene skulle innebære, men det var åpenbart at Johnsen hadde støtte i sitt syn. Fra galleriet ble innlegget hans applaudert, slik at presidenten måtte slå med klubben og minne om forbudet mot bifallsytringer i stortingssalen.

Kirsti Kolle Grøndahl – som sammen med blant andre Inger Lise Gjørvi tilhørte Arbeiderpartiets kvinneaktivister, en annen gruppe sikkerhetspolitiske opposisjonelle i partiet – hadde «forstått det slik» at Vesten hadde tillatt Sovjetunionen å ruste opp «for å oppnå balanse, større trygghet, sikkerhet og mulighet til avspenning og forhandlinger om nedrustning».⁸² Hvor Grøndahls inntrykk av at Vesten hadde tillatt den sovjetiske opprustningen for å oppnå balanse stammet fra, gikk hun ikke inn på. At Sovjetunionens opprustning ikke hadde blitt møtt med vestlig opprustning var et faktum. Dette skyldtes nok imidlertid heller at flere vestlige demokratier ikke kunne eller ønsket å øke sine militære utgifter i en periode med avspenning i Europa, enn et uttalt mål om å la den sovjetiske opprustningen gå sin gang. Sovjetunionen var imidlertid blitt såpass mektig at maktbalansen var i ferd med å forrykkes.

I dag er, etter sigende, den russiske styrke kommet opp i et slikt volum at våpenbalansen på nytt er forrykket, men denne gangen den andre veien. Derfor må NATO ruste opp, kall det gjerne modernisering, slik at vi kan bli så overlegne at vi igjen kan forhandle. Tenker vi oss denne logikken videreført, er følgende spørsmål nærliggende: Vil det ikke da være fare for at Sovjet i neste runde igjen må ruste opp for å oppnå ny balanse? Og at vi også må «la» dem gjøre det som et resultat av nye forhandlinger og for å skape forutsetning for nye forhandlingsrunder?⁸³

⁸⁰ Johnsen, Sigbjørn, Utenriksdebatt, 1. november 1979 (s. 474-475)

⁸¹ Johnsen, Sigbjørn, Utenriksdebatt, 1. november 1979 (s. 475)

⁸² Grøndahl, Kirsti Kolle, Utenriksdebatt, 1. november 1979 (s. 475)

⁸³ Grøndahl, Kirsti, Utenriksdebatt, 1. november 1979 (s. 475)

Grøndahls forventninger til konsekvensene av en vestlig atomopprustning i Europa var ikke nødvendigvis gjeldende for samtlige i Arbeiderpartiets venstrefløy. Imidlertid bidrar både hennes og Johnsens innlegg til å støtte opp under Willochs forventning om at regjeringen ville møte større motstand i eget parti enn hos de borgerlige opposisjonspartiene.

Høyres forsvar av planene om modernisering og forhandlinger fortsatte utover høsten og vinteren 1979. I sin tale på årsmøtet til Rogaland Høyre helgen 23. til 25. november, erkjente Willoch at det var lett å forstå reaksjonene mot NATO-planene, fordi alle avskyr atomvåpen. Virkeligheten var imidlertid slik at «venstresidens nei til disse planer i realiteten betyr et ja til en overmakt for Sovjet-Unionen som ødelegger den balansen som hittil har trygget freden og Vestens uavhengighet,» understreket han.⁸⁴

Det var ikke overraskende at Sovjetunionens ledere prøvde å hindre planene fra NATOs side, ettersom disse planene ville hindre sovjetisk overmakt, fortsatte Willoch. Sovjetunionen hadde kommet med tilbud om styrkebegrensninger i Europa, blant annet gjennom generalsekretær Leonid Brezjnevs tale i Øst-Berlin 6. oktober 1979. I det som kan karakteriseres som et avspenningstilbud til Vesten erklærte Brezjnev at Sovjetunionen var villig til å trekke 20,000 sovjetiske soldater og 1,000 stridsvogner ut av Øst-Tyskland.⁸⁵ Slike tilbud beviste at NATOs linje hadde en effekt, mente Willoch, men de innrømmelsene Sovjetunionen hittil hadde kommet med var, ifølge ham, «altfor små til å ha noen reell betydning, og kan bare sees som virkemiddel for å påvirke den vestlige opinion for at den skal hindre det opplegg som igjen kan hindre reell sovjetisk overmakt.»⁸⁶ Ut fra slike grunner mente Willoch at Høyre var nødt til å støtte NATO-planene vedrørende atomvåpen og nedrustningsforhandlinger, som regjeringen Nordli hadde gitt uttrykk for gjennom utenriksminister Frydenlunds utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget 25. oktober 1979.

4.3: Tydelig borgerlig konsensus rundt dobbeltvedtaket

I den tidligere nevnte talen til Rogaland Høyre trakk Willoch frem at det var borgerlig enighet rundt NATO-planene. Høyre var «på linje med de uttalelser som er kommet fra de parlamentariske ledere for Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Det er således meget bred oppslutning for dette syn i Stortinget.»⁸⁷ Vi ser en økende tendens til å påpeke den sikkerhetspolitiske enigheten i tiden frem mot stortingsvalget i 1981, både fra de borgerlige

⁸⁴ Aftenposten, 26. november 1979, *Sovjet-overmakt øker krigsfaren*

⁸⁵ Aftenposten, 8. oktober 1979, leder, *Bresjnev lokker og truer*

⁸⁶ Aftenposten, 26. oktober 1979, *Sovjet-overmakt øker krigsfaren*

⁸⁷ Aftenposten, 26. oktober 1979, *Sovjet-overmakt øker krigsfaren*

partiene selv, og fra den borgerlige pressen. Under utenriksdebatten 1. november 1979 uttrykte Willoch enighet med KrFs parlamentariske leder, tidligere statsminister Lars Korvald, som hadde slått fast at han ikke kunne se «at Norge har noe valg når det gjelder å støtte forslaget om modernisering av NATOs kjernevåpen med rekkevidde innen Europa. Vil vi være medlem av forsvarsalliansen, må vi være med å dele ansvaret.»⁸⁸ Videre trakk Willoch frem at dette også falt sammen med uttalelser fra Senterpartiets parlamentariske leder, Johan J. Jakobsen. Her ser vi tydelig at Willoch aktivt trekker frem de to sonderingspartnerne for å vise at de tre partiene var samstemt i sikkerhetspolitikken. Ønsket om å fremstille de tre borgerlige partiene som et reelt regjeringsalternativ basert på utenriks- og sikkerhetspolitikk levde i beste velgående fire år etter Cuba-saken, hvor vi så at de tre partiene viste enhet. Kanskje var det også meningen å understreke at motstanden mot NATO-vedtaket som eksisterte i deler av sentrumpartiene ikke var sterk nok til å bli et splittende tema for en eventuell ny regjering i 1981.

Det fantes imidlertid motstand mot modernisering av NATOs atomraketter i Europa i sentrumpartiene. Da KrFs stortingsgruppe stemte over støtte til moderniseringsplanene i NATO 27. november 1979 stemte 7 av representantene i stortingsgruppen på 22 mot. Dette til tross for at partiet spesifiserte at et vedtak om modernisering straks burde bli fulgt av reelle forhandlinger med Sovjetunionen som skulle ta sikte på at ingen av partene skulle benytte slike våpen i sitt forsvar.⁸⁹ Også blant Senterpartiets medlemmer forekom det skepsis mot vedtaket. Imidlertid ga partiets sentralstyre stortingsgruppen fullmakt til å håndtere saken. Partileder Johan J. Jakobsen støttet moderniseringsplanene, men la vekt på at Norge måtte ta hensyn til oppfatningen i de NATO-land som ville bli direkte berørt av planene. Jakobsens standpunkt hadde solid oppslutning i stortingsgruppen.⁹⁰ Senterungdommens landsstyre gikk mot planene om nye atomvåpen i Europa. I en resolusjon mente landsstyret at «NATOs planer om nye atomvåpen vil skape en ny og ukontrollert atomopprustning i Europa.» Atomvåpenens avskrekkingseffekt var mer enn godt nok ivaretatt med de enorme mengdene atomvåpen man hadde på begge sider, ble det videre hevdet.⁹¹

Partiledelsen i KrF og Sp var imidlertid samstemt med Høyre i forsvaret av dobbeltvedtaket. Som det også var med Cuba-saken i 1975-76, la de to sentrumpartiene seg på Høyres sikkerhetspolitiske linje. Med andre ord var forsvaret av dobbeltvedtaket i aller høyeste grad

⁸⁸ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 1. november 1979, s. 415

⁸⁹ Aftenposten, 28. november 1979, *Kr. F. står fast på ja til våpenmodernisering*

⁹⁰ Verdens Gang, 28. november 1979, *Atom-strid også i Kr.F.*

⁹¹ Aftenposten, 26. oktober 1979, *Sovjet-overmakt øker krigsfaren*

en videreføring av Høyres politikk. En vestlig opprustning med det formål å bringe Sovjetunionen til forhandlingsbordet hadde vært uttalt Høyrepolitikk fra begynnelsen av 1970-årene.

Da Ap-leder og handelsminister Reiulf Steen i desember 1979 reise til Moskva for å forklare Sovjetunionens ledere Norges syn på moderniseringen av de vestlige atomvåpen reagerte Høyre og KrF samstemt. Til Aftenposten kommenterte Høyres Paul Thyness at «Reisen kan lett gi inntrykk av at vi mener Sovjet-Unionen har grunnlag for å beklage seg over det vedtaket som NATO planlegger, til tross for at dette vedtaket bare er en uunngåelig følge av Sovjet-Unionens egen opprustning.»⁹² Lars Korvald fra KrF var enig, og kommenterte at han ikke kunne se «at man kan oppnå noe med denne reisen all den tid den norske regjering støtter moderniseringen av NATOs rakettvåpensystem i Europa.»

Da Steen igjen besøkte Moskva høsten 1980 ble han invitert til å forlenge oppholdet sitt for å overvære feiringen av den russiske revolusjon. Beslutningen høstet kross kritikk fra Høyre, KrF og Sp. Kåre Willoch reagerte kraftig på Steens oppmøte når de fleste andre NATO-land hadde valgt å demonstrere mot invasjonen av Afghanistan ved å holde sine ambassadører borte fra feiringen.⁹³ Korvald og Jakobsen delte dette synet. Det var uheldig at et norsk regjeringsmedlem deltok i et arrangement der vestlige land hadde hatt muligheten til å markere misnøye med den aggressive politikken overfor Afghanistan, mente Jakobsen. Willoch trakk frem at Steens opptreden kunne tolkes som en markering av at Norge ikke deltok i Vestens protest.⁹⁴ De borgerlige fryktet at man overfor både Sovjetunionen og de vestlige allierte kunne spre tvil om Norges vilje til å stå med NATO i en så viktig sikkerhetspolitisk sak.

4.4: Sikkerhetspolitikken en god sak for Høyre

Noe av bakgrunnen for Steens førstnevnte besøk i Moskva var den kraftige motstanden i Ap mot atomvåpnene, som bare hadde blitt sterkere ved overgangen til 1980-tallet. Moskva-reisen var et ledd i en innsats fra partiledelsen for å roe gemyttene blant den interne opposisjonen. «Motsetningene i Arbeiderpartiet var så store at partiet på et tidspunkt knaket i sammenføyningene»⁹⁵, skriver Thorvald Stoltenberg i sine erindringer 20 år senere, og tilføyer at «Striden var på mange måter alvorligere enn EF-kampen i 1972.» Denne

⁹² Aftenposten, 6. desember 1979, *Uklokt at Reiulf Steen blir sendt til Moskva*

⁹³ Verdens Gang, 8. november 1980, *Grønt lys for Den røde plass*

⁹⁴ Aftenposten, 8. november 1980, *Skarp kritikk av Steen*

⁹⁵ Stoltenberg, Thorvald, *Det handler om mennesker*, Gyldendal, 2001, s. 196

situasjonen gjorde det åpenbart vanskelig for regjeringen og regjeringspartiet å stå samlet om Norges videre sikkerhetspolitiske kurs. For Høyres del tyder alle kilder på at partiet stod samlet i sikkerhetspolitikken, og det betydde at partiet ved flere anledninger fremsto som en stødigere forsvarer av regjeringen Nordlis uttalte NATO-politikk enn regjeringspartiet selv. Etter en debatt i fjernsynsprogrammet «På sparket» 27. november 1979, to uker før NATO-møtet i Brussel, kommenterte Dagbladet på lederplass at Kåre Willoch under debatten hadde vært «den eneste som argumenterte for regjeringens egentlige standpunkt. Dersom dette synet ble styrket i opinionen gjennom det programmet, har regjeringen bare Willoch å takke for det.»⁹⁶

I valgkampen frem mot stortingsvalget i 1981 ble sikkerhetspolitikken et viktig tema. Mens Arbeiderpartiets indre stridigheter skapte usikkerhet, ble Høyre et desto sikrere kort for NATO-lojale velgere.⁹⁷ I sikkerhetspolitikken uttrykte partiets partiprogram for stortingsperioden 1981-85 Høyres linje slik: «Norge må gjennom NATO arbeide for reell avspenning, rustningskontroll og gjensidig nedrustning. Norge støtter forhandlinger om gjensidige og balanserte styrkereduksjoner i Sentral-Europa.»⁹⁸

Vi kan merke oss flere detaljer ved dette punktet som understreker Høyres fasthet i støtten til dobbeltvedtaket. At Norge måtte arbeide for *reell* avspenning og rustningskontroll, samt *gjensidig* nedrustning, og at dette arbeidet skulle foregå gjennom den vestlige blokken i NATO. Videre at Norge ville støtte forhandlinger om *gjensidige og balanserte* styrkereduksjoner i Sentral-Europa. Vi kan trekke den slutningen at man her mente at det totale balansenivået mellom øst og vest, både når det gjaldt atomvåpen og konvensjonelle militære styrker, var viktigere enn ensidig nedrustning. Et ujevnt styrkeforhold mellom blokkene hadde stadig blitt trukket frem som den største trusselen mot verdensfreden av flere Høyrepolitikere i debatten rundt avspenning og nedrustning. Under utenriksdebatten 26. mars 1981 uttalte Willoch:

Motstand mot at Vesten opprettholder maktbalansen overfor Sovjet er en alvorlig fare for verdensfreden. Nettopp hvis Sovjet får klar militær overmakt, kan ledelsen der bli fristet til utpressing og maktbruk overfor omverdenen. [...] Vi må få slutt på rustningskappløpet, men hvis Sovjet får inntrykk av at Vesten vil begrense sine rustninger selv om Sovjet ikke gjør det, vil Sovjet ikke finne tilstrekkelig grunn til å gå med på avtaler som begrenser det egen handlefrihet.⁹⁹

⁹⁶ Dagbladet, 30. november 1979, leder, *Tåketale*

⁹⁷ Notaker, Hallvard, *Høyres historie – Opprør og moderasjon 1975-2005*, Cappelen Damm, 2012, s. 152

⁹⁸ Høyres program for perioden 1981-85, vedtatt av Høyres landsmøte, 1981:

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=H%C3%B8yre%20valgprogram%201981&rows=10&fq=aarstall:1981&fq=partikode:71&fq=partikode:71>

⁹⁹ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 26. mars 1981, s. 2848

For Høyres del var det dermed få alternativer til å få Sovjetunionen til forhandlingsbordet. Sovjetisk nedrustning uten trusselen om vestlig opprustning var usannsynlig, fordi Moskva ikke ville begrense sine militære muligheter uten incentiver.

Arbeiderpartiets program for samme stortingsperiode trakk frem behovet for avspenning og vestlig samarbeid i NATO. Ett punkt i programmet kunne imidlertid tyde på støtte til de uklarheter som stadig viste seg i partiets holdning til dobbeltvedtaket. Det stod at Arbeiderpartiet ville: «Aktivt arbeide for nedbygging av de eksisterende kjernevåpen i Europa og forbud mot nye utplasseringer av slike våpen.»¹⁰⁰

Et forbud mot nye utplasseringer av kjernevåpen i Europa kunne nok virke appellerende for mange. Imidlertid var det et åpenbart problem tilknyttet dette punktet. Norge hadde allerede gått med på en avtale om utplassering av nye atomraketter i Vest-Europa ved NATO-møtet 12. desember 1979. Ingen norske partier i Stortinget ønsket at denne utplasseringen skulle finne sted, men hele essensen i dobbeltvedtaket gikk ut på at dersom forhandlingene med Sovjetunionen ikke gjorde fremskritt i løpet av den tiden det ville ta å klargjøre de nye vestlige rakettenes, ville disse bli utplassert. Man måtte derfor belage seg på at en opprustning i Europa kunne forekomme. Å arbeide for et forbud ble dermed å arbeide mot NATO-planen Arbeiderpartiregjeringen selv hadde vært med på å utforme.

Mange reagerte nok med glede og optimisme da Brezjnev tilbød en reduksjon av sovjetiske tropper i Øst-Tyskland i 1979, og likeså da Sovjetunionen i november 1981 foreslo en «frys» i utplasseringen av nye atomraketter i Europa. I Høyre var imidlertid skepsisen stor. Willoch erkjente at dobbeltvedtaket hadde ført til interessante svar fra Sovjetunionen, men at disse svarene fortonte seg som fredsoffensiver hvis fremste mål var å skape splittelse i Vesten som kunne stanse forsøkene på å innhente det sovjetiske forspranget. «Sovjets krav om at alle parter skal innstille videre atomopprustning nå, etter at Sovjet har utplassert hundrevis av nye SS-20-raketter som kan nå mål i hele Vest-Europa, men før Vesten har rukket å skaffe seg noe tilsvarende, er typisk for denne sovjetiske taktikk», sa Willoch.¹⁰¹

I dag vet vi at Sovjetunionen forsøkte seg på nettopp slike strategier for å skape splittelse mellom de vestlige demokratiene, samt protest i den vestlige opinion. Brezjnevs tidligere omtalte løfte om å trekke ut et antall sovjetiske soldater og stridsvogner fra Øst-Tyskland er

¹⁰⁰ Arbeiderpartiets arbeidsprogram 1982-85, *Politikk for 1980-årene*:
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Arbeiderpartiet%20valgprogram%201981&rows=10&fq=aarstall:1981&fq=partikode:21>

¹⁰¹ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt, 26. mars 1981, s. 2848

ett eksempel. Da dobbeltvedtaket ble vedtatt av NATO i desember 1979 ble det argumentert slik i Moskva:

Det er åpenbart nødvendig å styrke videre press på landene i Vest-Europa, på det bredeste utvalg politiske sirkler, på samfunnet, for så godt som mulig å hindre implementeringen av NATO-avgjørelsene, for å skape en enda bredere protestbølge.¹⁰²

Da regimet i Polen bad det sovjetiske politbyrået om hjelp til å hanskes med det uavhengige fagforbundet Solidaritet, nektet Sovjetunionen å invadere Polen slik man hadde gjort i Ungarn i 1956 og Tsjekkoslovakia i 1968. Et av argumentene mot intervensjon kom fra den ledende sovjetiske politikeren Mikhail Suslov, som påpekte at Moskva forsøkte å lede en fredskampanje i Europa, og at «verdensopinionen ville ikke forstått oss.»¹⁰³ Behovet for å oppnå sympati blant befolkningen i Vest-Europa i et forsøk på å stanse den vestlige utplasseringen av atomraketter ser ut til å ha trumfet det sovjetiske behovet for å holde Polen i tøylene med militærmakt. Ved siden av de sovjetiske fredskampanjene hadde de fleste vestlige land interne bevegelser som jobbet iherdig mot NATOs utplassering av nye mellomdistanseraketter i Europa. Aksjon mot nøytronbomba og Nei til Atomvåpen – begge stiftet i slutten av 1970-årene – ble viktige for fredsbevegelsen i Norge i årene fremover.¹⁰⁴ Da Høyre kom i regjering i 1981 bidro dessuten maktskiftet til å skjerpe de sikkerhetspolitiske motsetningene til Arbeiderpartiet, som i større og større grad arbeidet mot moderniseringen av atomvåpnene.

4.5: Regjeringen Willoch får ansvaret

Stortingsvalget i 1981 ga borgerlig flertall, og den første rene Høyre-regjering siden 1928. KrF og Sp holdt seg i første omgang utenfor regjeringen, men fungerte som støttepartier i Stortinget. I en mindretallsregjering ble det nå opp til Høyre å implementere NATOs dobbeltvedtak med parlamentarisk hjelp fra KrF og Sp.

Sommeren 1982 kom den første alvorlige striden i Stortinget med bakgrunn i dobbeltvedtaket. Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter som hadde fulgt sin egen regjering gjennom arbeidet med NATO-planene, til tross for at de hadde vært mot rakettutplassering, følte at de stod friere i opposisjon.¹⁰⁵ Det var lettere å gå mot en borgerlig regjering enn mot en som bestod av egne partikamerater. 7. mai 1982 ble Stortingsproposisjon nr. 120 godkjent i statsråd. Proposisjonen tok blant annet for seg utgiftene i forbindelse med dobbeltvedtaket, og Norges

¹⁰² Haslam, 2011, s. 327

¹⁰³ Haslam, 2011, s. 336

¹⁰⁴ Tamnes, Rolf, *Oljealder 1965-1995*, bind 6 i Norsk utenrikspolitisk historie, Universitetsforlaget, 1997, s. 121

¹⁰⁵ Nyhamar, Jostein, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – Nye utfordringer*, Tiden Norsk Forlag, 1990, s. 472

bidrag. På et ministermøte i NATO i mai 1981 – mens Arbeiderpartiet fremdeles satt med regjeringsmakt – ble det vedtatt at det skulle bevilges 1566 millioner kroner til bygging av anlegg i forbindelse med utplasseringen av nye mellomdistanseraketter i Europa. Norge skulle på linje med vanlig infrastruktur betale 3,14 %, eller ca. 49 millioner kroner av kostnadene til disse tiltakene.¹⁰⁶

8. juni 1982 ble Del 33 av NATOs fellesfinansierte infrastrukturprogram – som tok for seg forberedelsene til utstasjonering av mellomdistanseraketter i Vest-Europa – debattert i Stortinget. Debatten bar preg av at den sikkerhetspolitiske enigheten i Norges nasjonalforsamling ikke stod like sterkt som man hadde vært vant med gjennom etterkrigstiden.

4.6: Motstand i Stortinget

23. september 1981 hadde USA og Sovjetunionen blitt enige om å begynne formelle samtaler om nedrustning i Europa. Forhandlingene i Genève gikk imidlertid tregt, uten noen gjennombrudd som ville gjøre det uaktuelt å utplassere nye atomvåpen i Vest-Europa. I henhold til dobbeltvedtaket skulle forberedelser til utplassering av vestlige våpen begynne i 1983 dersom man ikke hadde kommet frem til noen nedrustningsavtale med Sovjetunionen. Sommeren 1982 var en slik avtale fremdeles langt unna, og det ble stadig klarere at vestlige forberedelser ville bli en realitet. Denne realiseringen nøret opp under motstanderne mot dobbeltvedtaket i Arbeiderpartiet og sentrumspartiene KrF og Sp. Et ønske om ikke å jage Sovjetunionen fra forhandlingsbordet når man endelig hadde fått dem til å sette seg ned, førte til krav i opposisjonen om utsettelse av opprustningen.

Ordfører for saken, Olaf Øen (Ap), åpnet debatten med følgende melding: «At det fortsatt bare må finne sted beskjedne tiltak i forberedelsesarbeidet mens forhandlingene pågår, har da Arbeiderpartiets fraksjon i [Forsvars-]komiteen ønsket å understreke i sine merknader i innstillingen [til Stortinget]». ¹⁰⁷ Øen fikk støtte fra parlamentarisk leder, og tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland, som med henvisning til Arbeiderpartiets holdning i 1979, da partiet gikk inn for dobbeltvedtaket, uttalte at «Vi føler alle et stort ansvar for å bidra til å nå det mål vi [i 1979] satte oss: Ingen utplassering av nye raketter i Europa og en ny farlig omdreining på rustningsspiralen.» ¹⁰⁸ Forhandlingsdelen stod sentralt for

¹⁰⁶ St. prp. nr. 120 (1981-82)

¹⁰⁷ Øen, Olaf, Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4038

¹⁰⁸ Brundtland, Gro Harlem, Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4057

Arbeiderpartiet, og man var ikke villig til å risikere sammenbrudd i forhandlingene ved å begynne arbeidet for utplassering.

Inger Lise Gjørsv (Ap) uttrykte glede over at forhandlingene i Genève endelig så ut til å være i gang, og mente at trusselen om vestlig utplassering ikke ville gjøre noe for å bedre forhandlingsklimaet.

Jeg tror det er viktig at fysiske forberedelser til utplassering ikke skjer nå mens supermaktene sitter ved forhandlingsbordet og har håp om å nå resultater. Jeg mener derfor det er riktig at Norge i NATO går imot forberedelser til utplassering, slik at Sovjet ikke skal miste troen på at vi er villige til ikke å utplassere.¹⁰⁹

Vi kan tydelig se at flere representanter fra Arbeiderpartiet var motvillige til å overholde dobbeltvedtakets trussel om utplassering. Tydeligst kommer dette frem i Gjørsvs uttalelse. I stedet for å fokusere på nødvendigheten av å vise Sovjetunionen at Vesten var villig til å utplassere, mente Gjørsv tvert om at man skulle gjøre sitt for å vise at man var villig til ikke å utplassere nye mellomdistanseraketter. I Høyre ble slike meninger dårlig mottatt.

Thor Knudsen (H) argumenterte med at Willoch-regjeringen bare fortsatte det arbeidet Nordli-regjeringen hadde påbegynt. Det var bred oppslutning i Stortinget om å holde fast ved dobbeltvedtaket, erklærte Knudsen. Norge skulle medvirke «på en slik måte at forberedelsene til eventuell utplassering ikke reduserer mulighetene for å nå frem gjennom forhandlinger, men tvert imot bidrar til et mest mulig positivt forhandlingsresultat.»¹¹⁰ Sovjetunionen hadde uten hell krevd at NATO annullerte dobbeltvedtaket før man var villig til å forhandle, men hadde til slutt gått med på forhandlinger uten forhåndsbetingelser da det ble tydelig at NATO stod samlet om vedtaket. Dette, mente man i Høyre, var grunnen til at man måtte begynne forberedelsesarbeidet. Dersom Sovjetunionen fikk inntrykk av at Vesten ville utsette våpenmoderniseringen kunne det friste til å trekke forhandlingene så langt som mulig uten at man kom frem til noen reell nedrustning.

Jo Benkow (H) forsøkte å berolige opposisjonen med at forberedelsene til utplassering ikke nødvendigvis betydde at utplasseringen ville bli et faktum.

Fører forhandlingene mellom USA og Sovjet til en løsning som gjør det mulig å unnlate å utstasjonere de nye mellomdistanseraketter fra slutten av 1983, vil de gjennomførte arbeider kunne omstilles til annen bruk. Videre utbygging av infrastrukturprogr. kan da stoppe, og mellomløsninger kan være mulig hvis forhandlingsresultatet skulle tilsi slike. Og det finnes vel ikke et eneste menneske som ikke håper at det vil skje.¹¹¹

¹⁰⁹ Gjørsv, Inger Lise, Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4062

¹¹⁰ Knudsen, Thor, Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4040

¹¹¹ Benkow, Jo, Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4054

I Arbeiderpartiet fantes det fortsatt støttespillere til Høyres syn. Tidligere utenriksminister, og nå leder av Stortingets forsvarskomiteé, Knut Frydenlund hadde selv vært med på å forhandle frem dobbeltvedtaket, og ønsket ikke å jobbe mot det, selv om Sovjetunionen nå satt i forhandlinger. «Et påbud om stopp i disse forberedelser i den nåværende forhandlingssituasjon vil kunne ha klare virkninger: Det vil være et signal til Sovjetunionen om at det kanskje ikke er nødvendig å gi konsesjoner, at det vil ikke bli utplassering likevel.»¹¹² Ved siden av Sp og KrF hadde altså Høyre fortsatt støtte fra deler av den, historisk sett, sikkerhetspolitiske partneren, Arbeiderpartiet.

I sentrumpartiene, som i Arbeiderpartiet, fantes imidlertid fremdeles aktive motstandere av opprustningsplanene i NATO. Under debatten 8. juni la Harald Synnes (KrF) frem et forslag som demonstrerte splittelsen i Stortinget. Forslaget ble fremmet av fem representanter fra fem ulike partier, Stein Ørnhøi (SV), Kirsti Kolle Grøndahl (Ap), Hans Hammond Rossbach (V), Ragnhild Queseth Haarstad (Sp) og Synnes selv. Forslaget var et forsøk på å motvirke atomopprustning på vestlig side, og lød: «I den nåværende situasjon medvirker ikke Norge til bygging av anlegg for nye mellomdistanseraketter i Europa.»¹¹³

Forslaget ble nedstemt med 121 mot 32 stemmer. Willoch-regjeringen hadde med andre ord et solid flertall i ryggen. Likevel var opposisjonen overraskende sterk. 21 av 66 representanter fra Arbeiderpartiet stemte mot regjeringen sammen med SVs fire og Venstres to. De siste fem stemmene kom fra KrF og Sp, med henholdsvis 15 og 11 representanter totalt i Stortinget.¹¹⁴

4.7: Stortinget delt på midten

Det gikk ikke mange måneder før striden rundt dobbeltvedtaket blusset opp igjen, og denne gangen møtte regjeringen, og særlig forsvarsminister Anders C. Sjaastad, massiv motstand. 22. november 1982 ble forsvarsbudsjettet for 1983 behandlet i Stortinget, sammen med en inntektspost med bidrag fra NATO til Norge, altså penger som gikk fra NATO til Norge. I budsjettet for 1983 var 3 millioner kroner fra denne inntektsposten trukket fra i forbindelse med Norges bidrag til forberedelsene til utplasseringene av nye mellomdistanseraketter. Arbeiderpartiet, ved Knut Frydenlund, la frem et forslag som gikk ut på at Stortinget skulle nekte å delta i forberedelsene. Dette ville man uttrykke ved å inntektsføre et bidrag fra NATO som var 3 millioner kroner større enn den NATO ville betale. Den norske andelen på 3 millioner burde utstå til neste høst, når Stortinget skulle behandle

¹¹² Frydenlund, Knut, Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4042

¹¹³ Synnes, Harald, Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4042

¹¹⁴ Nyhamar, 1990, s. 473

omgrupperingsproposisjonen for budsjettåret 1983, mente Frydenlund.¹¹⁵ Det var altså snakk om at Norge inntil videre skulle inntektsføre et større beløp fra NATO enn hva man hadde blitt enig om via dobbeltvedtaket, og slik unngå å bidra til utplasseringen av nye raketter.

Regjeringen hadde advart mot at et slikt forslag truet med å splitte Stortinget på midten i en svært viktig sikkerhetspolitisk sak som kunne skape uro hos Norges allierte. «Forøvrig må jeg minne om at Arbeiderparti-formannen så sent som i juni var enig i at disse forberedelser til nye atomvåpen i Vest-Europa må gå sin gang, for å vise Sovjet at det blir nye våpen i vest hvis Sovjet ikke vil redusere sine overlegne atomstyrker», uttalte statsminister Willoch til Aftenposten 1. november 1982.¹¹⁶ 20. november 1982 uttalte Frydenlund til avisen Vårt Land: «Uenigheten i Arbeiderpartiet og i folket om utplassering av nye atomraketter i Vest-Europa burde ha ført til at Regjeringen utsatte saken. Det er ikke usaklig å ta hensyn til den indre strid i Arbeiderpartiet.»¹¹⁷ Ifølge Frydenlund var det regjeringen Willoch som hadde lagt opp til behandlingen av saken, og dermed satt med skylden for den eventuelle usikkerhet den måtte bringe med seg. «Og hvorfor skal den norske regjering som den eneste av regjeringene i NATO-landene legge opp til en behandling av denne sak som må føre til en serie av avstemninger og konfrontasjoner, som igjen sender signaler i alle retninger?»¹¹⁸ Selv med det motstridende syn som eksisterte innen Arbeiderpartiets stortingsgruppe, hadde representantene klart å samle seg bak forslaget om å utsette behandlingen av saken til neste høst. Det forslaget mente man regjeringen også burde ha sluttet seg til.

I Høyre reagerte man med frustrasjon. Jo Benkow mente Frydenlund «serverte drøy kost», og fortsatte med å si at

Det kan da ikke herske noen som helst tvil om at Høyre-regjeringens befatning med dobbeltvedtaket har hatt som formål å fortsette der Arbeiderpartiet slapp. Og den tåkeleggingsmanøver Arbeiderpartiet nå setter i verk i hr. Frydenlunds regi, kan ikke ha noen annen hensikt enn å trekke oppmerksomheten bort fra hva saken faktisk gjelder.¹¹⁹

Sakens kjerne var ifølge Benkow at Arbeiderpartiet brukte bevilgningssaken til å skyve oppmerksomheten vekk fra partiets interne strid rundt sikkerhetspolitikken. Den tidligere utenriksministeren fikk liten sympati i Høyre. Hallvard Notaker karakteriserer Willoch som partiets ubestridte drivkraft og grensesetter¹²⁰, og særlig i sikkerhetspolitikken snakket

¹¹⁵ Frydenlund, Knut, Bev. på statsbudsj. 1983 vedk. Forsvarsdep. m.v., 22. november, 1982, s. 926

¹¹⁶ Aftenposten, 1. november 1982, *Willoch: Vi må holde oss til NATO-avtaler*

¹¹⁷ Willoch, 1990, s. 190

¹¹⁸ Frydenlund, Knut, Bev. på statsbudsj. 1983 vedk. Forsvarsdep. m.v., 22. november 1982, s. 926

¹¹⁹ Benkow, Jo, Bev. på statsbudsj. 1983 vedk. Forsvarsdep. m.v., 22. november 1982, s. 927-28

¹²⁰ Notaker, 2012, s. 148

statsministeren på vegne av hele partiet. Willoch var dypt uenig i Frydenlunds holdning. «Enighet innen et parti kan ikke prioriteres foran enighet i NATO i en kritisk situasjon, og heller ikke foran overholdelse av vårt lands internasjonale forpliktelser», skrev han senere¹²¹, som svar på Frydenlunds påstand om at det ikke var usaklig å ta hensyn til den indre strid i Arbeiderpartiet.

Gitt Frydenlunds personlige støtte til både NATO og dobbeltvedtaket virker det sannsynlig at det lå en reell frykt for Norges sikkerhetspolitikk i hans kritikk. En utsettelse av betalingene til neste høst ville gitt Arbeiderpartiet tid og anledning til å ordne opp i egne rekker, og slik ikke skapt en situasjon preget av usikkerhet og splittelse i norsk sikkerhetspolitikk. Likevel var argumentasjonen hans noe snodig, særlig med tanke på at han selv, knapt seks måneder tidligere hadde uttalt at en utsettelse av forberedelsene til modernisering ville gi Sovjetunionen inntrykk av at det ikke ville bli noen modernisering.

I Høyre mente man at alliansen hadde et tidsskjema å forholde seg til. Dette var bestemt i NATO med både Frydenlund og Stoltenberg til stede, og Arbeiderpartiet burde holdt seg til den politiske linjen partiet selv hadde lagt frem. Ikke bare var det grunnleggende feil å skulle ta hensyn til den interne striden i et parti når landets sikkerhetspolitiske forpliktelser skulle behandles, en utsettelse kunne gi Sovjetunionen inntrykk av at Vesten var splittet, og at det var muligheter for at utplasseringen av nye raketter – altså pilsken, dersom gulroten ikke skulle være nok – aldri ville bli realisert. Dette ville brutt med selve grunnsteinen i Høyres og Willochs sikkerhetspolitiske doktrine: styrke gjennom vestlig enhet.

Regjeringen overlevde voteringen med én stemme, 77 mot 76. Det var tydelig at motstanden mot dobbeltvedtaket og linjen i norsk sikkerhetspolitikk stadig vokste seg sterkere. For første gang i etterkrigstiden var Stortinget delt på midten i en sikkerhetspolitisk sak. På bare fem måneder hadde hele Arbeiderpartiet vendt seg mot et viktig element i den NATO-politikken partiet selv hadde vært med på å utforme. I en slik situasjon ble det desto viktigere for Høyre å stå fast på sitt i sikkerhetspolitikken.

Opposisjonen ga seg imidlertid ikke med dette. Forsvarsminister Anders C. Sjaastad hadde ikke i tilstrekkelig grad informert Stortinget om at det allerede var påløpt et norsk bidrag til NATOs atomforberedelser i Vest-Europa, mente Arbeiderpartiet. At Sjaastad under debatten 8. juni hadde uttalt at «Et mindre beløp til planlegging og bygging er påløpt»¹²² var ikke godt

¹²¹ Willoch, 1990, s. 190

¹²² Sjaastad, Anders C., Del 33 av NATOs fellesfinan. Infrastrukturprogr., 8. juni 1982, s. 4052

nok for representantene fra Ap. Det samme gjaldt deler av svaret forsvarsministeren hadde gitt Gro Harlem Brundtland under Stortingets spørretime 13. oktober 1982:

På forsvarsministermøtet i mai 1981 ble man enig om å utvide rammen for det løpende infrastrukturprogram for å dekke omkostningene til forberedelsene for en eventuell utplassering. Med hjemmel i dette vedtak har det i tråd med gjeldende regler allerede funnet sted utbetalinger til planlegging og anleggsarbeider.

Alle land har til nå betalt sin del av disse omkostninger.¹²³

Riktignok hadde Brundtland stilt spørsmål om enkelte NATO-lands parlamentariske behandling av øremerkede bevilgninger til forberedelser til utplassering av nye atomvåpen på vestlig side, og Brundtland «la faktisk ikke merke til den delen av forsvarsministerens svar fordi det var et annet spørsmål jeg stilte og var opptatt av.»¹²⁴ Med hjemmel i at Sjaastad ikke hadde informert Stortinget om de allerede påløpte utgiftene i forbindelse med dobbeltvedtaket la Brundtland dermed frem et mistillitsforslag på vegne av Arbeiderpartiet. Selv oppsummerte hun kritikken slik:

Statsråden har ikke oppfylt sin informasjonsplikt overfor Stortinget. Hans plikt til å sørge for at all vesentlig informasjon kommer til Stortingets kunnskap, må være helt udiskutabel. Dette helt sentrale prinsipp, som er avgjørende for at Stortinget skal kunne fylle sin rolle og utøve sine viktige funksjoner, er dertil gjennom uttalelser av en rekke av talerne for regjeringspartiet og støttepartiene blitt uthulet og avgrenset i sin konsekvens. Dette gjør selvsagt ikke saken mindre alvorlig.¹²⁵

I denne saken ble det ikke bare viktig for Høyre å bevare den norske sikkerhetspolitiske linjen, men også å påpeke de stadig tydeligere forandringene i Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk. «Arbeiderpartiet har i dag brukt atskillig kraft på å unngå å snakke om dobbeltvedtaket og det brudd med våre NATO-forpliktelser som partiets forslag kan føre til. Mistillitsforslaget mot forsvarsministeren er det foreløpig siste element i Arbeiderpartiets mislykkede avledningsmanøver», uttalte Jo Benkow i Stortinget 22. november 1982.¹²⁶

Forslaget ble nedstemt med 88 mot Arbeiderpartiets 65 tilstedeværende representanter. Regjeringen mottok i dette tilfellet støtte fra både SV og sentrumspartiene, selv om SV fremmet et eget mistillitsforslag under en annen ordlyd, som utelukkende fikk støtte fra partiets fire representanter. Høyre mottok støtte i pressen i for- og etterkant av debatten 22. november. VGs Per Norvik – fetter av Erling Norvik, og neppe noen nøytral røst – karakteriserte mistillitsforslaget som «det Arbeiderpartiet skulle dekke seg bak for å skjule flukten bort fra en politikk som var Arbeiderpartiets egen for bare et år siden.»¹²⁷

¹²³ Sjaastad, Anders C., Stortingets spørretime, 13. oktober 1982, s. 73

¹²⁴ Brundtland, Gro Harlem, Bev. på statsbudsj. 1983 vedk. Forsvarsdep. m.v., 22. november 1982, s. 944

¹²⁵ Brundtland, Gro Harlem, Bev. på statsbudsj. 1983 vedk. Forsvarsdep. m.v., 22. november 1982, s. 1014

¹²⁶ Benkow, Jo, Bev. på statsbudsj. 1983 vedk. Forsvarsdep. m.v., 22. november 1982, s. 1015

¹²⁷ Verdens Gang, 23. november 1982, *Ap-flukt fra egen politikk*

Men det var ikke bare borgerlige journalister og aviser som mente Ap ikke burde kritisere Høyre i sikkerhetspolitikken. Arbeiderpartiavisen Nordlands Framtid advarte på lederplass mot å fremsette mistillitsforslag mot forsvarsminister Sjaastad. Avisen bemerket blant annet at:

Hva man enn kan si om Willoch-regjeringen: I rakettsaken har den i hovedsak videreført en politikk som Arbeiderpartiets egen Odvar Nordli-regjering meislet ut, som Gro Harlem Brundtland-regjeringen bekreftet og som var partiets erklærte politikk så sent som ved St. Hanstider i år.¹²⁸

Selv om Arbeiderpartiets representanter i Stortinget hadde klart å samle seg om et felles krav om utsettelse av atomforberedelsene, var det fortsatt uenighet i arbeiderbevegelsen.

Arbeiderbladet hadde krevd Sjaastads avgang på forsiden 20. november.

Den sikkerhetspolitiske motstanden i mellompartiene fikk også forsterkede utslag. Harald Synnes benyttet nok en gang anledningen til å fremme et forslag på vegne av seg selv og representantene Mons Espelid (V), Ragnhild Queseth Haarstad (Sp) og Stein Ørnhøi (SV). Forslaget var denne gang mer bastant enn tidligere. Ordene «I den nåværende situasjon» fra forslaget i juni var fjernet. Det nye forslaget lød «Norge medvirker ikke til bygging av anlegg for nye mellomdistanseraketter i Europa.»¹²⁹ Denne gang stemte imidlertid bare de 11 som ikke representerte Ap for forslaget. Det utgjorde aldri noen trussel for Willoch-regjeringen, men understreket at det fremdeles ikke hersket sikkerhetspolitisk konsensus i støttepartiene KrF og Sp.

4.8: Oppsummering

NATOs dobbeltvedtak var den viktigste sikkerhetspolitiske saken for Høyre i slutten av den kalde krigen. Det tok utgangspunkt i de holdningene til Sovjetunionen som partiet hadde stått for i årevis, og baserte seg på de reaksjonsmidler Høyre hadde tatt til orde for siden begynnelsen av 1970-tallet. At det hersket full enighet i partiet om denne forhandlingsstrategien gjorde det vesentlig lettere å forsvare den samlet. Mens dobbeltvedtaket svekket samholdet i Arbeiderpartiet, styrket det samholdet i Høyre, i tillegg til å åpne opp for å understreke det sikkerhetspolitiske samarbeidet mellom de borgerlige partiene som håpet på å overta regjeringmakten ved valget i 1981. Dobbeltvedtaket bidro til ytterligere å splitte Stortinget i sikkerhetspolitikken, og samtidig belyse motsetningene mellom Arbeiderpartiet og de borgerlige. Dette ble et problem for Arbeiderpartiet, som gikk langt i å distansere seg fra vedtaket i et forsøk på å løse den interne konflikten, særlig etter at

¹²⁸ Nordlands Framtid, 22. november 1982, leder, *Tid til besinnelse – for alle*

¹²⁹ Synnes, Harald, Bev. på statsbudsj. 1983 vedk. Forsvarsdep. m.v., 22. november 1982, s. 964

partiet havnet i opposisjon i 1981. Da Arbeiderpartiet mistet regjeringsmakten, åpnet den nye situasjonen opp for en mer åpen motstand mot NATO-strategien blant partiets representanter på venstresiden. Forsøket på samling i Arbeiderpartiet skjedde i stor grad på venstresidens premisser. Hele 21 av partiets totalt 66 stortingsrepresentanter stemte mot dobbeltvedtaket i juni 1982, og bare fem måneder senere fulgte hele stortingsgruppen etter. Det var oppsiktsvekkende at Willoch-regjeringen i november 1982 ble reddet med én stemme i en viktig sikkerhetspolitisk sak.

Det er interessant å se hvilke holdninger motstanderne og tilhengerne av dobbeltvedtaket hadde til Sovjetunionen og NATO. Motstanderne var av den oppfatning at Vesten hadde et ansvar om ikke å gjøre noe som kunne provosere Sovjetunionen. Dette gikk så langt at man var villig til å bryte med vedtatt NATO-politikk for å sørge for at Sovjetunionen skulle bli ved forhandlingsbordet. For denne fraksjonen lå tilsynelatende ansvaret hovedsakelig hos Vesten og NATO. Tilhengerne av dobbeltvedtaket mente på sin side at Sovjetunionen hadde tatt flere skritt i motsatt retning av avspenning og nedrustning, blant annet gjennom invasjonen av Afghanistan og utplasseringen av SS-20. Vesten hadde i årevis handlet i god tro med Sovjetunionen, og ledelsen i Moskva hadde utnyttet denne situasjonen. Denne erkjennelsen førte til en overbevisning om at sovjetisk aggresjon måtte møtes med vestlig styrke, og styrke ble best vist gjennom vestlig enhet. NATO hadde vedtatt denne politikken, og selv om man håpet på å unngå utplassering, måtte alliansen stå samlet bak dobbeltvedtaket dersom man skulle vise Sovjetunionen at man mente alvor. Slik ser vi at motstanderne av vedtaket var mer tilbøyelige til å legge skyld og ansvar på NATO, mens tilhengerne la skylden og ansvaret på Sovjetunionen.

Implementeringen av dobbeltvedtaket bød på både problemer og muligheter for Høyre. Den sikkerhetspolitiske splittelsen i Stortinget bidro sammen med den tidvis opphetede debatten til å så tvil om norsk vilje til å gjennomføre landets forpliktelser i NATO. Imidlertid var det ikke bare samholdet i alliansen en måtte vise hensyn til. Som vi har sett gikk Sovjetunionen aktivt inn for å øke splittelse i den vestlige alliansen i sitt forsøk på å unngå den vestlige opprustningen. Et så stort brudd med normen om konsensus i norsk sikkerhetspolitikk ville utvilsomt tolkes som et tegn på at lederne i Moskva burde fortsette arbeidet med å påvirke opinionen og politikere i Vesten. Dersom Norge brøt sine forpliktelser, kunne man dessuten risikere en smitteeffekt i andre vestlige land hvor skepsisen til dobbeltvedtaket var stor, og slik skade enheten i NATO ytterligere. På den annen side bidro saken til å belyse de interne problemene hos erkerivalen Arbeiderpartiet, som kunne brukes til Høyres fordel

innenrikspolitisk. Regjeringspartiet kunne fremstille seg selv som det trygge alternativet i en kaotisk og farlig tid, mens opposisjonen ikke klarte å samles om en politisk linje. Det var ingen tvil om at Høyre ønsket å gjennomføre dobbeltvedtaket i tråd med de planene NATO-landene var blitt enige om i 1979. For norske velgere som var opptatt av en sterk vestlig militærallianse i møtet med Sovjetunionen fremstod Høyre som det sikreste valget.

Kapittel 5: Atomvåpenfrie soner i Norden

5.1: Innledning

Debatten rundt atomvåpenfrie soner i Norden ble, i likhet med dobbeltvedtaket, en av de sakene som skapte mest spenning i det tradisjonelle sikkerhetspolitiske samarbeidet mellom Høyre og Arbeiderpartiet i etterkrigstiden. Slike soner hadde blitt foreslått ved flere anledninger i etterkrigstiden, først av den sovjetiske lederen Nikita Khrusjtsjov i 1959. Like etter Khrusjtsjovs uttalelse hadde den sovjetiske avisen Izvestija skrevet at planen «kunne bli første etappe i alle nordiske lands overgang til nøytral status.»¹³⁰ Både i Arbeiderpartiet og Høyre delte man denne oppfatningen, og skepsisen til slike soner var stor. Norske regjeringer hadde tradisjonelt avfeiet forslagene om atomfrie soner, både fra Sovjetunionen i 1959 og senere fra den finske president Urho Kekkonen – landets president fra 1956 til 1981 – som ved flere anledninger lanserte planer om en slik sone.

I oktober 1980 ble imidlertid sonesaken kastet inn i debatten ikke av en finne, men en norsk Arbeiderpartipolitiker. På talerstolen i Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund foreslo ambassadør og tidligere statsråd Jens Evensen en isolert nordisk sone som ikke skulle inkludere nordvestlig sovjetisk territorium, og være garantert av atommaktene. Mens Evensens forslag ble godt mottatt i store grupper i Arbeiderpartiet, forholdt ledelsen seg mer skeptisk. Utenriksminister Knut Frydenlund hadde ikke blitt orientert på forhånd og var «skuffet», «kritisk» og «sinna».¹³¹ For den såkalte «kretsen rundt Evensen» og fredsbevegelsen ble soneideen raskt oppfattet som en viktig fanesak, og den fikk fotfeste i fagbevegelsen. AUF-leder Thorbjørn Jagland uttalte at ungdomspartiet kunne tenke seg å oppgi sin langvarige motstand mot NATO-medlemskap dersom Arbeiderpartiet til gjengjeld aksepterte soneforslaget.¹³² I likhet med dobbeltvedtaket bidro saken til å kaste lys over de sikkerhetspolitiske stridighetene i Arbeiderpartiet, og skapte dessuten problemer for Høyre. Dette kapitlet tar for seg striden rundt atomfrie soner, og dens virkning på den sikkerhetspolitiske splittelsen mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Hvordan forholdt Høyre seg til kravet om opprettelsen av en atomfri sone i Norden i opposisjon og regjering?

5.2. En sterkere sikkerhetspolitisk opposisjon

Motstanden mot atomvåpnene økte kraftig i slutten av 1970-årene, ikke bare i Norge, men som en internasjonal bølge over hele Vest-Europa. Gjennom 70-tallet økte interessen for

¹³⁰ Willoch, 1990, s. 23

¹³¹ Tamnes, 1997, s. 124

¹³² Tamnes, 1997, s. 125

rustningsspørsmål i det norske politiske miljøet. Samtidig utviklet to forskjellige retninger seg i synet på kjernevåpenspørsmål. Rolf Tamnes går nokså grundig inn på fredsbevegelsen i sin bok «Oljealder», og skriver at den ene retningen sprang ut av realisme-tradisjonen som hadde stått sterkt i norsk sikkerhetspolitikk siden krigen. Retningen var preget av amerikanske forestillinger om rustningskontroll, og fulgte en NATO-basert linje i arbeidet for nedrustning. Den andre retningen hadde et vesentlig mer radikalt og utopisk grunnsyn, og gjorde seg stadig mer gjeldene i løpet av 1970-årene. Dens tilhengere forlangte et sterkere norsk engasjement mot våpenkappløpets farer for verdensfreden og ressursløseri. Man hadde en tilbøyelighet til å likestille supermaktene, og krevde tidvis ensidige vestlige tiltak i tro på at russerne ville følge det gode eksempel.¹³³

Vi har sett hvordan striden om dobbeltvedtaket avspeilte disse holdningene. Den nye, mer radikale retningen skulle forandre den sikkerhetspolitiske debatten i begynnelsen av 1980-årene. Ved siden av dobbeltvedtaket var det særlig to saker som ildnet opp engasjementet rundt atomvåpnene: forhåndslagring av amerikansk militært materiell i Norge¹³⁴, og spørsmålet om atomfrie soner i Norden. Nytt for den striden som begynte i slutten av 70-årene var at opposisjonen var en mye bredere koalisjon av aktører enn tidligere. Mens det tidligere hadde vært et lite antall NATO-motstandere som utgjorde opposisjonen mot kjernevåpen, kunne man i begynnelsen av 1980-årene finne atommotstandere langt inn i NATO-tilhengernes rekker.¹³⁵ Striden om atomvåpenfrie soner i Norden må betraktes i en slik sammenheng. Denne gangen var ikke NATO-medlemskap man tok avstand fra. I 1980 mente 66% av den norske befolkningen at Norges medlemskap i NATO bidro til å trygge landet mot angrep fra fremmede makter.¹³⁶ I 1965 svarte 55% det samme, uten at NATO-motstanden var særlig sterkere enn 15 år senere. I 1965 mente 11% at medlemskapet i den vestlige allianse økte faren for angrep av fremmede makter, mens tallet hadde gått ned til 7% i 1980. Drivkraften var heller en reell frykt for hvilke katastrofer de siste tiårs atomopprustning kunne resultere i.

Den største og viktigste protestorganisasjonen i Norge var Nei til Atomvåpen, som ble stiftet i oktober 1979, og allerede tidlig på 80-tallet hadde rundt 100,000 støttemedlemmer. Kampen mot dobbeltvedtakets moderniseringsplaner, som ville resultert i nye vestlige

¹³³ Tamnes, 1997, s. 119

¹³⁴ Oppgaven avstår fra å dekke forhåndslagringen, se side 4 i kapittel 1

¹³⁵ Nyhamar, 1990, s. 465

¹³⁶ Alstad, Bjørn, red. *Norske meninger: 1946-1993, bind 1: Norge og verden*, Sigma Forlag Distribusjon, Oslo 1993, s. 82

mellomdistanseraketter, sto lenge sentralt i organisasjonens arbeid. I tillegg samlet Nei til Atomvåpen inn over 500,000 underskrifter til støtte for en atomvåpenfri sone i Norden, og mot atomvåpen på norsk jord i både krig og fred.¹³⁷ Underskriftene ble overlevert Stortingets presidentskap 1. juni 1982. Det var tydelig at protestbevegelsen hadde solid fotfeste i Norges befolkning. Den var hovedsakelig konsentrert i fagbevegelsen, SV og Ap, men hadde også støtte i andre politiske kretser. Kirken begynte å spille en aktiv rolle i fredsbevegelsen i overgangen fra 1970- til 1980-tallet. Det dreide seg først og fremst om kristne nyradikalere i og rundt Mellomkirkelig råd og Kirkerådet. I tillegg opplevde Senterpartiet også en radikaliserings blant sine velgere tidlig på 80-tallet.¹³⁸

Protestbevegelsen var imidlertid ikke et norsk fenomen. Fredsbevegelsen i Norge var en del av en større vesteuropeisk folkelig bevegelse som reagerte på opprustningen og i utløsende grad dobbeltvedtaket. Dette åpnet blant annet opp for et bredere samarbeid mellom kjernevåpenmotstanderne i de ulike NATO-land, og dessuten understreke i enda større grad hvor omfattende protestene mot den vestlige atompolitikken var blant befolkningen i NATO. I flere vesteuropeiske land samlet titusener av deltakere seg i demonstrasjonstog og massemøter mot NATOs dobbeltvedtak. I det største av demonstrasjonstogene i Oslo deltok rundt 10,000 mennesker. En sak hadde ikke vist slik mobiliseringsevne siden EF-striden i 1972.¹³⁹

En så stor internasjonal folkelig opposisjon måtte følgelig få oppmerksomhet også i Sovjetunionen. De sovjetiske lederne håpet at Vest-Europa før eller siden ville bryte implementeringen av dobbeltvedtaket etter press fra opinionen, og at enheten i den vestlige alliansen ville svekkes av rivalisering mellom europeiske stater.¹⁴⁰ På denne måten er det naturlig å anta at den sikkerhetspolitiske splittelsen i Vest-Europa bidro til å nøre opp under den sovjetiske strategien om å spille partene mot hverandre i et forsøk på å unngå vestlig atomopprustning. Det eksisterte en høyst reell frykt for at Sovjetunionen prøvde å utnytte engasjementet i fredsbevegelsen til egen vinning, ikke bare i Høyre, men lenger inn mot sentrum i norsk politikk. Under utenriksdebatten 15. desember 1981 uttalte utenrikskomiteens formann Kåre Kristiansen (KrF) at det var, og ville fortsette å være

slik at fredsbevegelser – og for den saks skyld andre idealistiske bevegelser – blir forsøkt utnyttet til annet politisk og ideologisk formål. Erkjennelsen av dette må imidlertid ikke få oss til å undervurdere den idealisme og ekte fredsvilje som er hovedstrømmen i bevegelsen.¹⁴¹

¹³⁷ Tamnes, 1997, s. 121

¹³⁸ Tamnes, 1997, s. 120

¹³⁹ Nyhamar, 1990, s. 465

¹⁴⁰ Haslam, 2011, s. 326

¹⁴¹ Kristiansen, Kåre, Utenriksdebatt, 15. desember 1981, s. 1625

5.3. Tvetydighet fra Arbeiderpartiet

Til tross for skepsisen i Arbeiderpartiets ledelse ble arbeidet for atomfrie soner inkludert i utkastet til partiets program for stortingsperioden 1981-85. I det endelige programmet stod det at «Norge vil arbeide for en atomvåpenfri sone i nordisk område som en del av arbeidet for å bygge ned kjernevåpnene i en større europeisk sammenheng.»¹⁴² Under sin nyttårstale 1. januar 1981 hadde statsminister Odvar Nordli trukket frem atomfrie soner som et positivt bidrag til nedrustningen i Europa. I nyttårstalen sa Nordli blant annet at «Vi må være villige til å traktatfeste denne atomfrie status dersom dette kan skje i en bredere sammenheng i vår verdensdel, hvor det jo allerede finnes atomvåpen både utplassert og planlagt utplassert.»¹⁴³ Den borgerlige opposisjonen i Stortinget kritiserte Nordli for ikke å ha drøftet en såpass viktig sikkerhetspolitisk sak i den utvidede utenrikskomiteen før den ble presentert som regjeringens politikk. De negative reaksjonene fra borgerlig hold baserte seg ikke bare på måten Arbeiderpartiet hadde lagt frem planene om atomfrie soner. Ingen var tilsynelatende i stand til å utdype hva som mentes med «en større europeisk sammenheng», og Arbeiderpartiet maktet ikke å samle seg rundt én felles linje. På spørsmål fra Kjell Magne Bondevik (KrF) om en erklært atomfri sone ville ha noen hensikt dersom denne ikke inkluderte sovjetisk kontrollerte områder, svarte Gro Harlem Brundtland:

Jeg tror svaret på dette er nei. Jeg tror at hvis vi skal ha en atomfri sone som også bygger på prinsippet om gjensidig balanserte tiltak, så må også dette være koblet til forhold som angår Warszawapakt-landene og Sovjetunionen.¹⁴⁴

Det var imidlertid ikke slik at samtlige av Brundtlands partifeller i Stortinget var enig i dette synet. Inger Lise Gjørsv, som tilhørte Arbeiderpartiets kvinnebevegelse og var en markant kritiker av partiets sikkerhetspolitikk, uttalte at de nordiske land ofte hadde gått sammen om utenrikspolitiske initiativ. Dermed ville det vært naturlig om disse landene gikk i brodden for arbeidet med atomfrie soner. I denne sammenhengen ville det være lite realistisk å trekke inn områder av vital betydning for Sovjetunionen, for eksempel Kola-halvøya. En atomfri sone i Norden ville likevel være et viktig tillitsskapende tiltak, mente Gjørsv. Men det var også behov for å få klarhet i norsk atompolitikk. Norges basepolitikk åpnet opp for baser for fremmede styrker i krig eller dersom krig truet, mens det ikke var tatt noe forbehold når det gjaldt kjernevåpen.

¹⁴² *Politikk for 1980-årene*, Arbeidsprogram 1982-85, <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Arbeidsprogram,%20Arbeiderpartiet,%201982-85&rows=10&fq=doktype:2&fq=aarstall:1981&fq=partikode:21&sortfacet=count>

¹⁴³ Odvar Nordli, Nyttårstale, 01. januar 1981, <http://virksommeord.uib.no/taler?id=6961>

¹⁴⁴ Brundtland, Gro Harlem, Utenriksdebatt, 5. desember 1980, s. 1786

Det er imidlertid ikke mitt inntrykk at det er full tverrpolitisk klarhet om vår atompolitikk skal tolkes slik. Det er fare for at en eventuell regjering utgått av andre partier vil gi vår selvpålagte atompolitikk en mindre konsekvent tolkning. Jeg tror derfor det er behov for en presisering og avklaring på dette punkt, slik Arbeiderpartiet i sitt nye programutkast går inn for.¹⁴⁵

Med dette ønsket Gjørøv tilsynelatende å sørge for at en eventuell borgerlig regjering ikke skulle kunne åpne for en mer atomvennlig sikkerhetspolitikk i fremtiden. På den annen side var nok ikke punktet i programutkastet verken presist eller avklarende nok til å binde hendene til en borgerlig regjering dersom denne skulle legge mer vekt på atomopsjonen enn Arbeiderpartiregjeringen.

Også i Landsorganisasjonen i Norge (LO) ble atomfrie soner et tema. På LO-kongressen 8. mai 1981 vedtok man med 156 mot 129 stemmer å be regjeringen «arbeide aktivt for å få opprettet en traktatfestet atomvåpenfri sone som omfatter Norge, Sverige, Danmark og Finland.»¹⁴⁶ Den «større europeiske sammenheng» var fullstendig utelatt, hvilket kunne tolkes som at flertallet i LO ikke mente det var nødvendig å inkludere sovjetisk territorium i en eventuell sone, eller at en slik sone skulle være et resultat av forhandlinger mellom NATO og Warszawapakten.

I likhet med dobbeltvedtaket belyste sonesaken de sikkerhetspolitiske spenningene innad i Arbeiderpartiet. Ideen ble frontet og støttet av flere av de aktører på partiets venstrefløy vi kjenner fra striden rundt dobbeltvedtaket, fanget opp i store deler av partiet og fagbevegelsen, som deretter presset ledelsen til å reagere.

5.4. Høyre og sentrumspartiernes holdning

Politikere og media på høyresiden var ikke fornøyd da Evensen startet sonedebatten. «Det er lett å spå at Jens Evensens utspill vil gi venstre-siden i Arbeiderpartiet ny ammunisjon», skrev Aftenposten på lederplass, og forutså en styrket intern strid i regjeringspartiet. Vanligvis ville et splittet Arbeiderparti vært gode nyheter for de borgerlige. Imidlertid fortsatte lederen med å hevde at utspillet ikke bare ville «svække det parti den politiserende ambassadør tilhører, men blant våre allierte også bidra til å øke usikkerheten om Norges plass i NATO.»¹⁴⁷ For høyresiden var det med andre ord frykt for at en avtale med Sovjetunionen om Norden som atomfri sone ville så tvil rundt Norges lojalitet til NATO. I tiden rett etter Evensens forslag var det imidlertid lite som tydet på at norske myndigheter skulle gå med på en soneordning med Sovjetunionen. Frykten gikk nok heller ut på at Arbeiderpartiets venstreside skulle legge

¹⁴⁵ Gjørøv, Inger Lise, Utenriksdebatt, 5. desember 1980, s. 1824

¹⁴⁶ Willoch, 1990, s. 27

¹⁴⁷ Aftenposten, 10. oktober 1980, leder, *Jens Evensen på avveie*

nok press på ledelsen til å gjøre en nordisk atomfri sone til partiets uttalte politikk. Nordlis nyttårstale må ha nøret opp under denne frykten. Kåre Willoch mente man måtte regne med at forhandlinger mellom Sovjetunionen og de nordiske NATO-land Norge, Danmark og Island ville føre til sprekkdannelse innenfor NATO. Dette kunne – stikk i strid med sonetilhengernes intensjoner – bidra til å svekke den vestlige alliansens muligheter til effektivt å arbeide for reell nedrustning. I utenriksdebatten i Stortinget 5. desember 1980 uttalte han følgende om saken:

Mulighetene for å nå frem til en reell begrensning i trusselen om bruk av sovjetiske atomvåpen mot Europa blir dårligere hvis NATO-landene satser på ulike forhandlingsopplegg. Både ønsket om å unngå krig og arbeidet for gjensidig nedrustning krever således samhold mellom NATO-landene.¹⁴⁸

Willoch fortsatte kritikken under en debatt mot Brundtland 7. september 1981, like før stortingsvalget. Det var en farlig illusjon å tro at Norge kunne øke sin sikkerhet ved å få Sovjetunionen til å garantere at de ikke ville bruke atomvåpen mot norsk territorium, mente Willoch.

En atomfri sone i Norden kan bare få reell verdi som ledd i en avtale mellom atommaktene, og bare hvis Sovjet gir motytelser som begrenser deres muligheter for å ramme oss med atomvåpen. Flytting av sovjetiske atomvåpen har mindre interesse. Det er deres antall og styrke som må ned. Det kan bare et samlet NATO oppnå. Derfor må vi ikke svekke NATOs samlede forhandlingskraft ved solofremstøt som kan forkludre en felles NATO-linje.¹⁴⁹

Motstanderne av en nordisk atomfri sone argumenterte blant annet med å trekke frem at Norge allerede var atomfritt, takket være landets basepolitikk. Siden opprettelsen av NATO hadde norske myndigheter gjort det klart at militærbaser tilhørende andre land ikke skulle befinne seg på norsk jord i fredstid.¹⁵⁰ Dette gjaldt også atomvåpen, men den norske politikken var utformet slik at styrker utenfra kunne disponere egne taktiske atomvåpen i forsvaret av Norge i tilfelle krig. Imidlertid var det ikke gjort noen forberedelser i fredstid til å motta allierte atomvåpen i krise- eller krigstid. Å inngå en avtale om en atomfri sone i Norden med Sovjetunionen ville bety å oppgi muligheten til å la Norges allierte benytte seg av muligheten til å bruke taktiske kjernefysiske våpen i forsvaret av landet.

I Høyre later det ikke til å ha vært noen uenighet rundt atomfrie soner. Partiets holdning baserte seg på at slike bestemmelser måtte forhandles mellom NATO og Warszawapakten, og at man i NATO måtte ha full enighet om en eventuell sones rekkevidde. I den forbindelse

¹⁴⁸ Willoch, Kåre, Utenriksdebatt 5. desember 1980, s. 1790

¹⁴⁹ Willoch, Kåre, Debatt 7. september 1981, spor 3 av 12,
<http://www.youtube.com/watch?v=Z6afITnFgqo&list=PLFA9C2CD3AA2AB8EC>

¹⁵⁰ Innst. S. nr. 61, 1949, s. 93

fokuserte Høyre mye på uklarheten i Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk i valgåret 1981. Kåre Willoch utdyper dette i sine memoarer:

Men når vi viet sikkerhetspolitikken adskillig oppmerksomhet i valgkampen, var det *ikke* for å puste til ilden i Arbeiderpartiet, men på grunn av et sterkt behov for at Norges kurs skulle være klar. Jeg har alltid bygget på at Høyre kan bidra til å hindre at Arbeiderpartiet viser illojalitet mot det vestlige samholdet i sikkerhetspolitikken, ved å vise at slik illojalitet fører til tap av stemmer. Men for å få det til, må avvik fra en solid NATO-politikk bli belyst i åpen debatt.¹⁵¹

Willoch hevder altså at han var opptatt av å bruke Høyre som en modererende kraft i Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk. Når Høyrepolitikere tok opp sikkerhetspolitikken i valgkampen 1981 var det altså først og fremst for å geleide regjeringspartiet tilbake på rett kurs i forholdet til NATO. Hallvard Notaker skriver at venstrevridningen i Arbeiderpartiet i stor grad gledet Høyre, med unntak av utenrikspolitikken, fordi man ønsket å unngå mulig forvirring innad i det vestlige forsvarssamarbeidet.¹⁵² Dette stemmer nok, men det er vanskelig å forestille seg at de politiske strategene i Høyre ikke erkjente at partiet hadde mye å vinne på den sikkerhetspolitiske forvirringen. I tillegg til å «vise at slik illojalitet fører til tap av stemmer», som Willoch formulerte det, viste partiet potensielle Arbeiderparti-velgere at Høyre stod for en klarere sikkerhetspolitisk linje, som tok utgangspunkt i at Norge var best sikret gjennom vestlig enhet i NATO. Willoch selv var utvilsomt klar over dette, og kapittel 2 i hans bok «Statsminister» bærer overskriften «Sikkerhetspolitikken styrker Høyre».¹⁵³ Dette behøver ikke bety at Willoch og partifellene ikke ønsket en klarere, mer NATO-lojal linje fra Arbeiderpartiet, snarere at man hadde flere grunner til å reagere høylytt på den interne striden i regjeringspartiet enn utelukkende å styre Arbeiderpartiet på riktig kurs. Overfor Norges allierte kunne også Høyre fort anses som det mest samarbeidsvillige partiet i arbeidet for å gjennomføre NATOs politikk.

Under valgkampen sommeren 1981 publiserte Aftenposten en kronikk av Anders C. Sjaastad under tittelen «Større trygghet med a-fri sone?». Sjaastad gikk detaljert til verks og var ikke redd for å gjøre det klart hva han mente. Dersom de sovjetiske lederne oppfattet en atomfri sone som troverdig i krigstid, kunne det øke faren for et sovjetisk angrep på de nordiske landene i en krisesituasjon fordi man ikke trengte frykte opptrapping til full kjernefysisk krig med USA, mente Sjaastad.¹⁵⁴ Videre ville en eventuell forflytting av sovjetiske atomvåpen fra Kola-halvøya lenger øst være uinteressant for sikkerheten i de nordiske land. SS-20-rakettene

¹⁵¹ Willoch, 1990, s. 28

¹⁵² Notaker, 2012, s. 152

¹⁵³ Willoch, 1990, s. 22

¹⁵⁴ Aftenposten, 18. juli 1981, *Større trygghet med a-fri sone?*

hadde uansett rekkevidde til å nå disse landene dersom de ble flyttet øst for Uralfjellene. En nordisk atomfri sone kunne i beste fall gi symbolske sovjetiske innrømmelser og innbilt sikkerhet, avsluttet Sjaastad. «Bare dersom Vesten står sammen, kan man oppnå reell og balansert reduksjon av de konvensjonelle og kjernefysiske våpen i Europa og ikke utelukkende en omplassering av dem.»¹⁵⁵ Mannen som bare noen måneder senere skulle bli Norges forsvarsminister var altså svært negativ til opprettelsen av atomfrie soner. Kronikken avviste ikke bare sonesaken som naiv og potensielt farlig for norsk sikkerhet, den utelot å i det hele tatt nevne muligheten for å etablere atomfrie soner forhandlet frem mellom NATO og Warszawapakten. På den måten kan den sees som kritikk av ikke bare en nordisk sone, men ideen om atomfrie soner i sin helhet. Avspenning og økt sikkerhet kom ikke av å flytte eksisterende raketter fra ett geografisk område til et annet, det kom av å redusere det faktiske antallet på begge sider av jernteppet. Med tanke på den rollen Sjaastad fikk i regjeringen Willoch senere samme år, er det grunn til å gå ut fra at argumentene i kronikken hadde bred støtte i Høyre.

I sentrumpartiene var det imidlertid som tidligere nevnt visse krefter som aktivt støttet atomvåpenmotstanden. Mens Høyre unnlot å nevne atomfrie soner i sitt partiprogram for stortingsperioden 1981-85, trakk både Senterpartiet og Kristelig Folkeparti frem temaet i sine programmer. Senterpartiets program inneholdt et punkt som ikke var stort mer spesifikt enn Arbeiderpartiets: «Atomvåpen er ikke utplassert i de nordiske land. Senterpartiet vil arbeide for å opprette en atomvåpenfri sone i nordisk område som ledd i en bred ordning for regulering og reduksjon av kjernevåpnene i større europeisk sammenheng.»¹⁵⁶

Også Kristelig Folkeparti gikk inn for å arbeide for atomfrie soner i sitt program for samme stortingsperiode. Partiet ville blant annet «videreføre norsk base- og atompolitikk som ikke tillater fremmede tropper stasjonert på norsk jord i fredstid, eller bruk av A-våpen i norsk forsvar.» I tillegg gikk programmet inn for «at Norge arbeider for en begrensning av atomvåpnene, bl.a. ved atomfrie soner, innenfor rammen av nedrustningsforhandlingene mellom stormaktene og forsvarsalliansene.»¹⁵⁷ I motsetning til både Arbeiderpartiet og Senterpartiet, spesifiserte KrF at opprettelse av atomfrie soner måtte skje gjennom

¹⁵⁵ Aftenposten, 18. juli 1981, *Større trygghet med a-fri sone?*

¹⁵⁶ *Trygg framtid*, Program 1981-85,

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Senterpartiet+program+1981&start=0&rows=10&fq=aarstall%3A1981&fq=partikode%3A41>

¹⁵⁷ *Handlingsprogram for Kristelig Folkeparti stortingsperioden 1981-1985*,

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Kristelig+Folkeparti+program+1981&start=0&rows=10&fq=aarstall%3A1981&fq=partikode%3A51>

forhandlinger mellom blokkene. Norge skulle med andre ord ikke forhandle frem en slik avtale med Sovjetunionen på egenhånd eller sammen med de øvrige nordiske landene.

Sentrumspartiens holdninger til atomfrie soner førte til frykt i Høyre for en splittelse i den felles borgerlige fronten i utenrikspolitikken som vi har sett på i tidligere kapitler. Det var viktig å understreke den borgerlige enheten i utenriks- og sikkerhetspolitikken foran valget, for å vise at de tre partiene kunne regjere sammen på tross av sine uenigheter, men også for å understreke for NATO-landene at man ikke ville bryte med samholdet i alliansen. I sone-saken fikk da også Høyre med seg både Senterpartiet og Kristelig Folkeparti på følgende felles uttalelse om langtidsprogrammet for perioden 1982-85:

Spørsmålet om atomfrie soner kan komme inn som ledd i samlede forhandlingsløsninger mellom NATO og Warszawapakten. Målet er å redusere det totale omfang av kjernefysiske våpen. Deres geografiske plassering er i denne sammenheng mindre viktig enn reduksjon av selve våpenarsenalene. Norge må ikke bryte solidariteten i Vest ved å gå inn for spesielle forhandlinger med Østblokken om slike soner, men operere innenfor en samlet NATO-strategi.¹⁵⁸

På denne måten hadde man ikke bare funnet en effektiv løsning på eventuelle utspill av uheldig karakter fra sentrumspartiene, man hadde også lagt frem en klar felles linje angående atomfrie soner. Norske velgere ville se hva slags sikkerhetspolitikk en stemme til Høyre, KrF eller Sp ville medføre, mens Norges allierte ville bli forsikret om hva slags samarbeid man kunne forvente i NATO med en borgerlig regjering etter valget i 1981. Dessuten bidro uttalelsen til å sette fokus på den saken Høyre anså som viktigst i atompolitikken: reduksjonen av det totale antall atomvåpen, fremfor å inkludere Norge i en sone man håpet ville bli skånet mot de fryktelige konsekvensene av en atomkrig.

5.5. Allierte reaksjoner

Det var ikke bare den borgerlige opposisjonen i Stortinget som reagerte på Arbeiderpartiets behandling av atomfrie soner ved inngangen til 1981. Flere av Norges NATO-allierte fikk behov for å komme til bunns i hva som egentlig lå i Nordlis soneutspill i nyttårstalen 1. januar 1981. Utenriksdepartementet mottok flere henvendelser fra vestlige ambassadører i Oslo i ukene etter statsministerens nyttårstale. Fra departementets side ble det imidlertid understreket at henvendelsene først og fremst var forespørsler om å bli nærmere orientert om hva Arbeiderpartiets planer om atomfrie soner ville innebære.¹⁵⁹

Forvirringen ble erstattet av irritasjon da Arbeiderpartiets landsmøte i april 1981 vedtok å arbeide for en atomfri sone. USA var spesielt kritisk til behandlingen av sone-spørsmålet.

¹⁵⁸ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 69

¹⁵⁹ Verdens Gang, 26. januar 1981, *NATO-forvirring om atomfri sone*

Man var redd en nordisk sone kunne undergrave NATOs forsvarsstrategi, sovjetisk område var holdt utenfor, engasjementet kunne ha en smittende effekt på andre vesteuropeiske land, Sovjetunionen kunne håpe på ensidige vestlige innrømmelser og derfor miste interessen for seriøse forhandlinger.¹⁶⁰ At Norge trakk frem saken samtidig som NATO forsøkte å presse Sovjetunionen til forhandlingsbordet ved å stå samlet om dobbeltvedtaket kan neppe ha blitt oppfattet som konstruktivt. Vi har tidligere sett hva slags gevinster den sovjetiske ledelsen forventet av å skape splid innad i den vestlige alliansen.

Det ble dramatisk da utenriksminister Frydenlund møtte sin amerikanske kollega, Alexander Haig i New York 14. juli 1981. Frydenlund ønsket å vinne forståelse fra amerikanerne i sonesaken. Haig hadde imidlertid ikke mye sympati for den norske holdningen. Han hevdet Skandinavias særstilling allerede var en belastning, og at han ikke kunne anbefale sin president å sende forsterkningsstyrker til Norge dersom det ble opprettet en atomvåpenfri sone. Tamnes skriver at tonen var usedvanlig skarp, og trusselen sjokkerte Frydenlund på det dypeste.¹⁶¹ Møtet mellom Haig og Frydenlund markerte et av de mest dramatiske punktene i samarbeidet mellom USA og Norge i etterkrigstiden. At en amerikansk utenriksminister i så skarpe ordelag kritiserte norsk sikkerhetspolitikk hadde knapt forekommet tidligere, og bidro til at Frydenlund fikk dysset ned sonesaken i eget parti. I en senere samtale med Kåre Willoch kom det dessuten frem at nok en viktig alliert, den tyske sosialdemokratiske forbundskansleren Helmut Schmidt, også var negativt innstilt til atomfrie soner i Norden.¹⁶² I Storbritannia var Thatcher-regjeringen også svært negativ.¹⁶³ Mangelen på støtte i NATO spilte definitivt en rolle for ledelsen i Arbeiderpartiet, og en del av grunnen til partiets tvetydighet i saken ligger nok i dette problemet. Partiledelsen var avhengig av å blidgjøre både venstresiden i partiet og de vestlige alliansepartnerne.

5.6. Regjeringen Willoch redegjør for atomfrie soner

Da Høyre overtok regjeringsmakten etter stortingsvalget i 1981, ble Arbeiderpartiets interesse for atomfrie soner fornyet. I Stortingets spørretime 25. november ba Arbeiderpartiets Thorbjørn Berntsen utenriksminister Sverre Stray om å avklare den nye regjeringens holdning til sonesaken. Stray svarte følgende:

En atomvåpenfri sone kan bare tenkes etablert som et ledd i en avtale mellom kjernevåpenmaktene om rustningsbegrensning og nedrustning. Det vil ikke være aktuelt for Norge alene eller sammen med andre

¹⁶⁰ Tamnes, 1997, s. 125

¹⁶¹ Tamnes, 1997, s. 126

¹⁶² Willoch, 1990, s. 30

¹⁶³ Verdens Gang, 15. juli 1981, *Dødsstøt for a-frie soner*

nordiske land å oppta forhandlinger med Sovjetunionen om dette spørsmål

Det vil bli gjennomført en studie av saken i Utenriksdepartementet. Dersom man kommer til at etablering av en slik sone kan være et konstruktivt bidrag til nedrustning, avspenning og økt sikkerhet i Europa, vil spørsmålet bli brakt frem for våre allierte i NATO og eventuelt bli drøftet og bearbeidet videre i dette forum.¹⁶⁴

Med dette svaret gjorde Stray det klart hva regjeringen mente om atomfrie soner. Dersom man kom frem til at en slik sone i Norden kunne bidra til å øke sikkerheten, ville man ta opp saken med de allierte i NATO, og arbeide videre med saken der. Hvis ikke, ville man la saken falle. Høyre hadde, i motsetning til Arbeiderpartiet, ikke programfestet noe arbeid for atomvåpenfrie områder noe sted. Imidlertid ønsket man å la embetsverket se nøyere på de sikkerhetspolitiske mulighetene slike soner kunne by på.

Mer enn ett år etter at Evensen hadde startet debatten om atomfrie soner i Norden, holdt Stray sin første utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget som utenriksminister i Willoch-regjeringen 9. desember 1981. Her gjentok han både at regjeringen ville gjennomføre en studie i Utenriksdepartementet og at etableringen av en sone måtte skje som ledd i en avtale mellom atommaktene – i første omgang USA og Sovjetunionen. Videre uttalte Stray: «Jeg vil understreke at det ikke på noe tidspunkt vil bli aktuelt for Norge alene eller sammen med andre nordiske land å oppta forhandlinger med Sovjetunionen om dette spørsmål.»¹⁶⁵ Vi ser at Høyre til enhver tid fokuserte på at arbeid med sonesaken måtte skje i samspill med NATO. Studien i Utenriksdepartementet var mest sannsynlig et forsøk på å komme Arbeiderpartiet, samarbeidspartnerne i sentrum og fredsbevegelsen i møte. Imidlertid var det klart at Høyre ville skrinlegge saken umiddelbart dersom studien konkluderte med at man sikkerhetsmessig ikke hadde tilstrekkelig å vinne på en slik soneordning. Det var ingen idealisme som lå til grunn for partiets villighet til å drøfte saken. Som den felles borgerlige erklæringen konstaterte var det viktigste å sørge for at man kom frem til avtaler som kunne øke sikkerheten i Europa i sin helhet. Kjernevåpenfrie soner kunne i denne sammenheng være et middel, men dersom disse ikke bidro konstruktivt til den totale vestlige sikkerhet ville man se etter andre alternativer.

I forbindelse med holdninger i de andre nordiske regjeringene uttalte Stray at han hadde drøftet spørsmålet med sin svenske og danske kollega, «og vi var helt overens om hvordan saken skulle handteres videre. Det var ikke noen som helst uenighet mellom oss tre.»¹⁶⁶ Ved å trekke frem konsensus mellom de skandinaviske regjeringene – hvorav én var et felles

¹⁶⁴ Stray, Svenn, Stortingets spørretime, 25. november 1981, s. 864

¹⁶⁵ Stray, Svenn, Utenrikspolitisk redegjørelse av utenriksministeren, 9. desember 1981, s. 1521

¹⁶⁶ Stray, Svenn, Utenriksdebatt, 15. desember 1981, s. 1675

NATO-medlem, mens den andre var nøytral – søkte Stray å understreke at Willoch-regjeringens håndtering av spørsmålet om atomfrie soner også hadde støtte lokalt, fra de landene som sammen med Norge ville utgjøre en eventuell sone.

5.7. Utenriksdepartementets utredning

Et halvt år etter Strays redegjørelse, 4. juni 1982, leverte Utenriksdepartementet sin tilrådning. Denne ble godkjent i statsråd samme dag, og overlevert Stortinget som et vedlegg i Stortingsmelding nr. 101 (1981-82) Om sikkerhet og nedrustning. Imidlertid kom ikke meldingen opp til debatt i Stortinget før i mai 1984, da utenrikskomiteen leverte Innstilling nr. 225, (1983-84). Innstillingen forklarte forsinkelsen slik:

Komiteen har ønsket å behandle St. meld. nr. 101 for 1981-82 – Om sikkerhet og nedrustning og St. meld. nr. 39 for 1982-83 om FN's 2. spesialsesjon om nedrustning [av 3. desember 1982] i sammenheng. Komiteen valgte så i vårsesjonen 1983 å utsette behandlingen av de to meldinger i forbindelse med endringene i regjeringssituasjonen og komiteens sammensetning.¹⁶⁷

Dermed hadde sonesaken blitt trukket ut i nesten to år fra departementet hadde overlevert sin utredning. Dette hadde utvilsomt gitt Willoch-regjeringen midlertidig fred i saken, selv om dobbeltvedtaket fortsatte å skape sikkerhetspolitisk hodepine for Høyre. Studien gikk detaljert til verks, og delte sin konklusjon inn i seks punkter.

Det første punktet gjaldt *forsvarspolitiske konsekvenser*. Norges geografiske beliggenhet ville være av betydning for andre land uavhengig av opprettelsen av en atomfri sone. Dette gjaldt både norsk territorium og havområdene i vest og nord for landet. Å traktatfeste at atomvåpen ikke skulle brukes fra eller mot landet i krig ville bety at man skulle oppgi atomvåpen som et angrepsforebyggende tiltak. Eventuelt kunne det skapes så stor tvil som troverdigheten av denne muligheten at en angriper ikke ville tillegge den noen vekt før et potensielt angrep.¹⁶⁸

Dermed kunne sikkerhetssituasjonen gjøres farligere, fordi en aggressor ikke trengte frykte de samme ødeleggende konsekvensene – atomkrig – ved et angrep på Norge. Sjaastad var i sin kronikk i valgkampen i 1981 inne på samme poeng. Dersom Norge distanserte seg fra den amerikanske forsvarsstrategien ved å etablere en atomfri sone, kunne dette lokke frem aggressive handlinger fra Sovjetunionen. Tilhengere av en nordisk sone ville kanskje si at Norge ikke ville tillate bruk av atomvåpen uansett, men slik den norske basepolitikken var lagt opp ville dette være opp til Stortinget å bestemme i en krisesituasjon. Dermed ville en

¹⁶⁷ Innst. S. nr. 225, 1983-84, s. 11

¹⁶⁸ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 78-79

potensiell aggressor i det minste måtte forholde seg til muligheten for et kjernefysisk motangrep fra Norges alliansepartnere.

Videre konkluderte studien at norsk deltakelse i en atomfri sone ville påvirke allierte muligheter til å bistå i forsvaret av norsk territorium. Norge kunne ikke regne med at allierte forsterkninger ville bli sendt til unnsetning dersom disse ikke kunne motta støtte av kjernevåpen om det ble ansett som nødvendig for å hindre et angrep. Dette stemte overens med Haigs kommentar til Frydenlund om at han ikke kunne anbefale president Reagan å sende amerikanske styrker til Norge dersom landet ble inkludert i en atomfri sone. Dette ville løsrive forsvaret av Norge fra NATO-landenes felles forsvarsstrategi, og ville innebære at landet ikke lenger var villig til å dele de byrder og den risiko de andre NATO-landene delte. Norge i en atomfri sone lot seg vanskelig forene med deltakelse i et forpliktende fellesforsvar. Utenfor et slikt fellesforsvar med den nødvendige styrke, ville det norske forsvar ha dårligere muligheter til å løse sin hovedoppgave: å forebygge væpnet angrep mot norsk område og bidra til å motstå politisk press.¹⁶⁹

Når det gjaldt *garantispørsmålet* fremhevet studien at medlemskapet i NATO ga Norge en såkalt «positiv» sikkerhetsgaranti. En forpliktelse til å bistå Norge til å motstå angrep med alle former for våpen. En forpliktende formalisering av norsk atomstatus kunne tenkes kombinert med garantier fra atommaktene mot bruk eller trussel om bruk av kjernevåpen mot erklærte atomfrie stater. Dette ble kalt en «negativ» garanti, og ville ikke gi Norge den samme sikkerheten som medlemskapet i NATO. Den negative garantien var bare en erklæring om å avstå fra bruk eller trussel med kjernevåpen. I Høyre fantes det imidlertid ikke mye tillit til sovjetiske garantier. I en kronikk i Aftenposten 20. juli 1981 argumenterte Willoch:

Historisk erfaring tyder sterkt på at en sikkerhetstraktat, med garantier fra Sovjet til en nabo, øker risikoen for naboen. Sovjet kan påstå at den lille naboen forbereder brudd på traktaten, eller at andre land vil bruke den lille naboens områder i strid med traktaten. Afghanistan er et eksempel.¹⁷⁰

Man kunne eventuelt klage over manglende overholdelse av en slik garanti til FN, men det var lite sannsynlig at en klagesak ville føre frem, gitt atommaktenes vetorett i FNs Sikkerhetsråd. «Verdien av en negativ sikkerhetsgaranti blir derfor deklarasjonsmessig og gir ingen reell sikkerhet», ble det hevdet i utredningen.¹⁷¹

¹⁶⁹ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 79

¹⁷⁰ Aftenposten, 20. juli 1981, *Realisme om atomfrie soner*

¹⁷¹ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 80

En negativ sikkerhetsgaranti kunne dessuten skape politiske problemer for Norge, spesielt dersom avtalen ble gjort bilateralt. Supermakten Sovjetunionen kunne få formelt grunnlag for innsyn i norske forsvarstiltak og krav på uttalerett om norske forsvarsdisposisjoner. En slik situasjon ville innebære en betydelig innsnevring av norske myndigheters handlefrihet. Det var lite som tydet på at Norge kunne få tilsvarende innsyn hos Sovjetunionen. Jo Benkow hadde vært innom samme argument i sin tale til Høyres landsmøte 27. mars 1981. Dersom Norges atomfrie status skulle opphøyes til folkerettslig forpliktelse hevdet Benkow at landet ikke ville «oppnå annet enn å gi Sovjet anledning til å blande seg inn i hvordan vi ordner våre forsvarsspørsmål. Det skal vi ordne selv.»¹⁷²

Det tredje punktet gjaldt *likevektssituasjonen i nordområdene*. Norges alliansetilhørighet ga NATO en nordlig flanke som omfattet en meget lang og strategisk viktig kystlinje mot vest og nord. En soneavtale som kunne medføre at Norge måtte gi avkall på reelle innhold i alliansemedlemskapet – for eksempel atomopsjonen i krise og krig – ville bli en klar forskyvning av maktbalansen i nordområdene i sovjetisk favør. Den transatlantiske sjøforbindelsen ville bli mer usikker, noe som igjen ville påvirke balansen i Europa.¹⁷³ Sannsynligvis ville NATO-landene prøve å balansere ut maktforskyvningen ved å øke sitt nærvær i havområdene rundt Norge. Resultatet av dette kunne bli økt spenning i området og økt sjanse for at Norge kunne dras inn i en konflikt.

I følge utredningen ville en kjernevåpenfri sone som omfattet Norge kunne få store *politiske konsekvenser*. Det ville først og fremst kunne skape tvil om norsk oppslutning til NATOs fellesforsvar, og gi inntrykk av at Norge tok et skritt i retning individuelle sikkerhetsløsninger som erstatning for den kollektive sikkerhetsgarantien i NATO. Dette ville ikke bare få konsekvenser for Norge, men potensielt hele den vestlige alliansen. Dersom tanken om individuelle sikkerhetsløsninger skulle spre seg til andre land i Vest-Europa, kunne dette starte en utvikling som koblet forsvaret av Vest-Europa vekk fra USA, og dermed styrke den sovjetiske dominansen på kontinentet. I sonesaken hadde Norge allerede fungert som en spydspiss overfor de andre landene i alliansen, med utspillet fra Evensen og den debatten det brakte med seg. Høyre var kritiske til at Norge skulle få en slik rolle, men vi har også sett at saken skapte sterke reaksjoner i noen av de viktigste NATO-landene. Mye av kritikken gikk

¹⁷² Benkow, Jo, Høyres Landsmøte 27. mars 1981

¹⁷³ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 80

nettopp på frykten for spredning av individuelle sikkerhetsløsninger til andre land i NATO, hvor fredsbevegelsen allerede jobbet mot moderniseringsdelen av dobbeltvedtaket.

Neste punkt gjaldt *tiltak på ikke-nordisk område*. Hva angikk den totale mengden kjernevåpen ville ikke en soneavtale som inkluderte sovjetisk territorium – som Brezjnev nevnte som en mulighet i samtaler med Willy Brandt sommeren 1981¹⁷⁴ – gjøre noe for å redusere den totale mengden kjernevåpen. De våpnene som Sovjetunionen hadde utplassert i nordlige områder, som for eksempel Kola-halvøya, kunne nokså enkelt flyttes til områder som ikke var en del av sonen. Dessuten hadde Sovjetunionen en rekke atomvåpen på skip som kunne true Norden vel utenfor en atomfri sone. Argumentene om at atomfrie soner kunne bidra til nedrustning ble dermed avvist, ettersom våpen som befant seg innenfor en etablert sone simpelthen ville bli flyttet til nye områder fremfor å demonteres. En slik løsning kunne potensielt øke antallet atomvåpen i andre deler av Europa. Som Sjaastad tok opp i sin kronikk fra 1981 hadde dessuten de sovjetiske SS-20 rakettene en rekkevidde som gjorde at de kunne nå mål i Norge også dersom de ble flyttet til den asiatiske delen av Sovjetunionen, øst for Uralfjellene.

Utredningen konkluderte med at man ikke kunne regne med at Sovjetunionen som supermakt ville legge begrensninger på sine strategiske kjernevåpen ved opprettelsen av en kjernevåpenfri sone i Norden. Ved en eventuell opprettelse ville dessuten den sovjetiske overvekt av konvensjonelle våpen gjøre seg gjeldende i enda sterkere grad enn tidligere. Det var nettopp den sovjetiske overlegenheten i konvensjonelle styrker i Europa som gjorde at den vestlige alliansen var avhengig av å kunne benytte seg av atomvåpen i sitt forsvar. Reelle reduksjoner i omfanget av atomvåpen måtte være et resultat av forhandlinger mellom kjernevåpenmaktene – særlig USA og Sovjetunionen. I Norden fantes ingen atomvåpen, og der fantes dermed intet grunnlag for å forhandle med Sovjetunionen om reduksjon av slike våpen. En ensidig opprettelse av en atomfri sone i Norden kunne heller ikke forventes å utløse eller bidra til fremgang i slike forhandlinger.¹⁷⁵

Den fremste hensikt i NATOs *arbeid for nedrustning og rustningskontroll* var å komme frem til regulerende tiltak som kunne føre til en balanse mellom blokkene på lavest mulig styrkenivå uten å svekke partenes sikkerhet. Den allierte deltakelsen i forhandlinger om rustningskontroll og nedrustning var basert på nødvendig militær styrke og politisk solidaritet, altså styrke gjennom enhet. Dersom Norge skulle delta i en ensidig opprettet nordisk

¹⁷⁴ Aftenposten, 11. juli 1981, *USA kjølig til idéen om atomfri sone*

¹⁷⁵ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 81

kjernevåpenfri sone ville dette svekke norske muligheter til å påvirke utformingen av NATOs forhandlingsopplegg, og undergrave grunnlaget for den allierte forhandlingsinnsatsen både militært og politisk. Det ville med andre ord kunne svekke enheten i NATO og dermed også styrken i alliansen, som baserer seg på konsensus og tett samarbeid mellom medlemslandene. Enkelte sonetilhengere, som tidligere statsråd Sissel Rønbeck (Ap), så for seg «en atomfri sone fra Polen til Portugal».¹⁷⁶ En slik formell oppgivelse av atomopsjonen for en del av medlemslandene ville svekke den vestlige alliansen militært, og føre til politiske motsetningsforhold som ville gjøre det vanskeligere å komme frem til forente forhandlingsopplegg, i tillegg til å gi Sovjetunionen atommonopol på det europeiske kontinentet. Resultatet ville være at NATOs innsats i forhandlinger om rustningskontroll ville bli mindre energisk med dårligere utsikter til å nå frem til reelle resultater.¹⁷⁷

I utredningen trakk UD frem forhandlingene om mellomdistanseraketene som foregikk i Genève takket være dobbeltvedtaket. Dersom NATO ikke holdt fast ved punktet om at det ville bli utplassert mellomdistanseraketter i Vest-Europa fra 1983 hvis ikke forhandlingene skulle gjøre dette unødvendig, ville det neppe foreligge noen mulighet på sovjetisk side til å akseptere begrensninger på sine SS-20-raketter. Offisiell støtte til tanken om en ensidig opprettelse av kjernevåpenfrie soner som også ville omfatte NATO-medlemmer, kunne gi vestlig opinion inntrykk av at dette var en løsning på det problemet den sovjetiske kjernevåpenoppbyggingen hadde skapt. Kanskje ville flere vestlige land ikke vært like opptatt av sovjetisk nedrustning dersom man kunne erklære en atomfri sone med garanti om at Sovjetunionen ikke ville bruke sine kjernevåpen mot området i en krig. Dette ville igjen gi Sovjetunionen mulighet til å sikre seg mot utplassering av de vestlige våpnene uten å måtte komme med gjenytelser. På denne måten svekket tanken om kjernevåpenfrie soner utsiktene til å komme frem til snarlige og konkrete reduksjoner av mellomdistansevåpnene, ble det argumentert i utredningen.

Til slutt konkluderte rapporten følgende:

En eventuell opprettelse av en kjernevåpenfri sone som omfatter Norge uten hensyn til de foreliggende politiske og militære forhold i Norden og Europa vil hverken gi Norge økt sikkerhet eller bidra til bestrebelsene på å redusere og begrense kjernevåpnene. Som omtalt gjelder dette for både en nordisk og en mer omfattende europeisk kjernevåpenfri sone¹⁷⁸

¹⁷⁶ Willoch, 1990, s. 26

¹⁷⁷ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 81

¹⁷⁸ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 82

Det vi først og fremst kan merke oss med utredningen er at departementet i stor grad baserte seg på den teoretiske muligheten for at Norge og de andre nordiske landene var villig til å inngå en soneavtale med Sovjetunionen på egenhånd. Dette var i ganske liten grad en reell mulighet for Norges del. Verken den borgerlige regjeringen eller dens forløper hadde stilt seg bak et slikt forslag. Dette ble også nevnt i utenrikskomiteens innstilling til Stortinget i mai 1984: «Kommentarene i [Stortingsmelding nr. 101] og vedlegget gjelder i stor grad en isolert og separat soneopprettelse i det nordiske området, og synes dermed å være knyttet til forslag som hverken den tidligere eller den nåværende regjering har stilt seg bak.»¹⁷⁹ Utredningens svakhet var altså dens stilling til en svært urealistisk idé. Da komiteens innstilling ble debattert i Stortinget 24. mai 1984 innrømmet utenriksminister Stray at det i stor grad ble argumentert mot en sonemodell som ingen norsk regjering hadde gitt sin tilslutning. «Når man allikevel har gått så inngående inn på dette, er grunnen at slike sonemodeller har hatt andre sterke talsmenn og har vært sterkt fremme i det ordskifte som har vært om spørsmålet i de nordiske land», forklarte Stray.¹⁸⁰ Det stemmer at flere tok til orde for opprettelsen av slike soner, som for eksempel Jens Evensen og en del medlemmer av fredsbevegelsen. På den måten kan utredningen ses på som et direkte svar på kravene fra den siden av opinionen. Det er likevel verdt å nevne at datidens godt kjente vestlige motstand mot opprettelsen av en atomfri sone i Norden, gjorde etableringen av en slik sone med NATOs velsignelse mer eller mindre umulig. En atomfri sone kunne i realiteten bare ha oppstått dersom Norge og Danmark valgte å distansere seg fra den vestlige alliansen og inngå direkte forhandlinger med Sovjetunionen. Planen til de fleste sonetilhengerne gikk høyst sannsynlig ut på å overtale de allierte til å akseptere en kjernevåpenfri sone, men utredningen tok ikke stilling til dette utvilsomt vanskelige arbeidet.

Likevel konkluderte også Utenriksdepartementet, i likhet med Sjaastads kronikk fra 1981, med at en sone som var forhandlet frem mellom blokkene ikke ville bidra til å redusere det samlede antall kjernevåpen på det europeiske kontinentet. Dette skyldtes særlig atomvåpnenes rekkevidde, de få mulighetene til å klage inn avtalebrudd og risikoen for at en atomfri sone i Norden kunne få en dominoeffekt i Vest-Europa som i verste fall kunne resultere i at det amerikanske fotfestet i Vest-Europa ble svekket. Vi bør ikke være overrasket over at utredningen konkluderte med flere av argumentene Høyre hadde fremmet mot ideen om en atomfri sone i Norden. Heller ikke at den gjenspeilet partiets generelle mistillit til

¹⁷⁹ Innst. S. nr. 225, 1983-84, s. 17

¹⁸⁰ Stray, Svinn, Sikkerhet og nedrustning m.v. 24. mai 1984, s. 4013

Sovjetunionens evne og vilje til å overholde militære og politiske avtaler. Et flertall av det norske folk delte denne mistilliten. I 1981 svarte 66% at de ikke trodde Sovjetunionen ville respektere en atomfri sone, selv om denne ble opprettet med garanti fra både USA og Sovjetunionen.¹⁸¹ Likevel støttet 68% opprettelsen av slike soner både i Norden og deler av Europa. Disse tallene viser hvor følelsesbetiget atommotstanden var. Dersom flertallet i befolkningen hadde rett, og Sovjetunionen ikke respekterte en nordisk atomfri sone, forsvant jo hele incentivet for å etablere en slik sone, fordi den ikke ville medføre økt sikkerhet for Norge.

Under debatten 24. mai 1984 uttalte Høyres Arne Skauge:

Det er i dag helt klart at en ensidig og separat atomfri sone i nordisk område ikke er aktuell politikk. Det er videre klart at et arbeid for å få til soneordninger vil måtte skje innenfor rammen av vår vestlige alliansetilknytning, inngå som et ledd i en større europeisk sammenheng og være et ledd i avtaler mellom øst og vest.¹⁸²

Høyre fortsatte å insistere på at atomfrie soner var uaktuelt med mindre etableringen av dem kom frem som et resultat av forhandlinger mellom blokkene. Regjeringen tok likevel ikke noe initiativ til å drøfte saken med de allierte landene. I NATO var det fullt fokus på å få i gang Genève-forhandlingene med Sovjetunionen, som avbrøt samtalene i november 1983 da utplasseringen av de amerikanske mellomdistanseraketene i Vest-Europa begynte. Forhandlingsbruddet spilte nok en avgjørende rolle i det videre arbeidet med nordiske atomfrie soner. Etter at utenrikskomiteens innstilling var tatt opp i Stortinget i mai 1984 dabbet sonesaken i stor grad ut i den norske politiske debatten. For Willoch-regjeringens del var det utelukket å bringe saken videre. Konklusjonen fra Utenriksdepartementet hadde ikke bidratt til å støtte påstandene om at atomfrie soner kunne bidra til sikkerhet og nedrustning i Europa. Fredsbevegelsens engasjement i saken ble imidlertid også betydelig mindre, uten at det kan påstås at bevegelsen var overbevist av regjeringens utredning. Hva var så grunnen til at fredsbevegelsen slapp saken?

Svaret ligger nok i den vestlige utplasseringen av amerikanske mellomdistanseraketter i Vest-Europa som begynte i november 1983, og det følgende forhandlingsbruddet mellom NATO og Sovjetunionen. For fredsbevegelsen bidro denne nye situasjonen sannsynligvis til å male et dystert bilde over kontinentets fremtid. Ikke nok med at antallet atomvåpen var i ferd med å øke. Nå som Sovjetunionen hadde trukket seg fra forhandlingene med NATO var det lite som tydet på at man kunne komme frem til en avtale som innebar en reduksjon av disse våpnene i

¹⁸¹ Alstad, 1993, s. 103

¹⁸² Skauge, Arne, Sikkerhet og nedrustning m.v. 24. mai 1984, s. 3972

nær fremtid. Uten sovjetiske motytelser ville NATO ruste opp til et nivå som tilsvarte Sovjetunionens kjernefysiske styrke i Europa. I denne situasjonen er det logisk å tro at den svært teoretiske sonesaken ble nedprioritert for å kunne påvirke den høyst reelle rakettsaken.

5.8: Oppsummering

Debatten rundt atomfrie soner innebar et klart sikkerhetspolitisk brudd mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Dette bruddet ble ytterligere belyst av valgkampen i 1981, som vi skal se på i neste kapittel. Saken ble raskt populær i store deler av Arbeiderpartiet etter Evensens tale i oktober 1980, og partiledelsen så seg nødt til å gjøre arbeidet for en atomfri sone til uttalt politikk i arbeidet med partiprogrammet våren 1981. Forsøket på å samle partiet økte avstanden til Høyre, hvor skepsisen til atomfrie soner var stor.

Uenigheten mellom Høyre og Arbeiderpartiet i sonesaken dreide seg i stor grad om prioriteringer og holdninger i forbindelse med nedrustningspolitikken. Var atomfrie soner verdt å bruke tid og ressurser på? Arbeiderpartiet ville jobbe for en sone, og argumenterte at det var en fornuftig politikk som ville bidra til avspenning og nedrustning. Enkelte fraksjoner i partiet var sonetilhengere også dersom sovjetisk territorium ble holdt utenfor. Disse mente de nordiske landene kunne gå foran med et godt eksempel. Denne tankegangen var typisk i den mer utopiske fløyen av fredsbevegelsen som Tamnes omtaler i «Oljealder». Man ønsket et sterkere norsk engasjement mot kjernevåpen, og var åpen for ensidige vestlige tiltak som kunne motivere Sovjetunionen til å følge etter.

Høyre var mot atomfrie soner. Partiet fremholdt at sonesaken var feil bruk av tid og forhandlingsressurser som – dersom sovjetisk territorium ble inkludert – bare ville bety forflytting av kjernevåpen fremfor demontering. SS-20-rakettene kunne nå norsk territorium uansett. En nordisk sone risikerte å fjerne Norge fra den amerikanske atomparaplyen, og kunne slik skape en farlig situasjon. Skepsisen til Sovjetunionen og sovjetiske garantier sto dessuten svært sterkt i Høyre. Man kunne ikke stole på løfter og avtaler fra lederne i Moskva. Slik Høyre så det oppnådde man nedrustning og avspenning best ved å holde seg til NATOs nedrustningsstrategi. Dobbeltvedtaket var i ferd med å gi resultater. Sovjetunionen hadde gått med på forhandlinger i Genève da det ble klart at NATO ikke ville gjøre om på politikken sin. Det var derfor nødvendig å fokusere på disse forhandlingene, mente regjeringen Willoch. Dersom USA og Sovjetunionen kom frem til en løsning, ville det medføre en reell og balansert nedrustning av mellomdistanseraketter i Europa.

Da Høyre kom i regjering i 1981 gikk utenriksminister Stray tidlig ut og annonserte at Utenriksdepartementet ville gjennomføre et studie av atomfrie soner hvis konklusjon ville få stor betydning for regjeringens videre behandling av sonesaken. Utredningen var detaljert og analytisk, men bar tydelig preg av at den var ment for å legge saken død. Den tok i liten grad utgangspunkt i de holdningene som dominerte i Arbeiderpartiet og deler av sentrum, nemlig at en sone måtte skje med NATOs velsignelse, og baserte seg i stedet på den vesentlig mer radikale ideen om egne forhandlinger mellom de nordiske land og Sovjetunionen.

Utredningens svakhet var således at den tok stilling til en urealistisk situasjon. Regjeringen forsøkte å unngå saken ved å utsette den. Sånn sett må det sies at Høyre lyktes. Da Stortingets utenrikskomite behandlet utredningen i 1984, hadde sonesaken i stor grad dabbet av i den offentlige debatten. Dette skyldtes nok først og fremst at forhandlingene mellom USA og Sovjetunionen hadde brutt sammen høsten 1983. I den forbindelse vokste motstanden mot dobbeltvedtaket, mens arbeidet for en nordisk atomfri sone ble lagt på hylla.

Kapittel 6: Sikkerhetspolitikkenes rolle i valgkampene 1981 og 1985

6.1: Innledning

Utenriks- og forsvarspolitikken var det nest viktigste tema for norske velgere både i 1981 og 85, hvor henholdsvis 20 og 17% av de spurte oppga utenrikspolitikken som viktigst for sitt partivalg.¹⁸³ Valgforskerne Henry Valen og Bern Aardal trekker i boka «Velgere, partier og politisk avstand» frem at debatten om en nordisk atomfri sone preget valgkampen i 1981, mens den sikkerhetspolitiske debatten ved valget fire år senere i større grad dreide seg om utplasseringen av de vestlige atomrakettene i Europa. Rollen disse sakene spilte i valgkampene vil dermed få særlig fokus i dette kapitlet. Utnyttet Høyre den interne uroen i Arbeiderpartiet for å oppnå høyere oppslutning blant velgerne? Er det riktig å hevde at sikkerhetspolitikken var en god sak for Høyre ved stortingsvalgene 1981 og 1985?

Det politiske klimaet i Norge var i endring ved inngangen til 1980-tallet. En sterkere og bredere fredsbevegelse fikk innflytelse i en større andel av befolkningen, og lyktes dessuten med å påvirke flere av Norges politiske partier. Vi har tidligere sett hvordan Høyre anklaget Arbeiderpartiet for å spre tvil og usikkerhet i sikkerhetspolitikken, særlig under implementeringen av dobbeltvedtaket og debatten rundt atomfrie soner i Norden. Brytningen med den sikkerhetspolitiske konsensus som begynte tidlig i 1980-årene gjorde i tillegg utenriks- og sikkerhetspolitikken til et større valgkamptema enn hva man tidligere var vant til mellom landets to største partier. Vi skal i dette kapitlet se nærmere på hvordan Høyre benyttet seg av sikkerhetspolitikken som valgkamptema ved stortingsvalgene 1981 og 1985, som begge endte med borgerlig flertall i Norges nasjonalforsamling.

6.2: Opphetet debatt i forkant av valgkampen

Debatten om atomfrie soner spilte en markant rolle ved stortingsvalget 1981. Saken holdt seg aktuell fra Jens Evensens utspill i 1980 og vel inn i Kåre Willochs regjeringstid. Striden rundt sonesaken bidro i stor grad til å forsure det sikkerhetspolitiske forholdet mellom Høyre og Arbeiderpartiet, særlig som følge av Høyres kritikk av Arbeiderpartiets fremgangsmåte i saken. 19. februar 1981 debatterte Stortinget regjeringserklæringen fra den nye regjeringen ledet av Gro Harlem Brundtland. Utenriksminister Frydenlund uttrykte et ønske om å gå nærmere inn på «den mistenkeligjøring som gjennom lengre tid har foregått fra Høyres side av Regjeringens og Arbeiderpartiets holdning i sikkerhetspolitikken».¹⁸⁴ Frydenlund mente

¹⁸³ Aardal, Bernt & Valen, Henry, *Velgere, partier og politisk avstand*, Statistisk sentralbyrå, 1989, s. 44

¹⁸⁴ Frydenlund, Knut, Debatt om Regjeringens erklæring av 6. febr. 1981, s. 2465

Høyre aktet å gjøre norsk sikkerhetspolitikk til et hovedtema i valgkampen, med den vinkling at Regjeringen bøyd av for press fra en venstre fløy i eget parti, til skade for norske interesser. At det forekom en intern debatt i Arbeiderpartiet om sikkerhetspolitikken var, ifølge utenriksministeren, verken noe nytt eller et svakhetstegn. Det dreide seg om livsviktige spørsmål som det var farlig ikke å debattere. Når det gjaldt debatten om atomfrie soner, var den ikke noen trussel mot rikets sikkerhet, hevdet Frydenlund, men et resultat av bekymring over det fortsatte kappløp med atomvåpen som var drevet frem av ønsket om at man også fra norsk side måtte gjøre noe. Frydenlund avsluttet innlegget:

Det kan være debatt og uenighet i Arbeiderpartiet om sider av norsk sikkerhetspolitikk. Men når et vedtak er fattet, står det fast. Det er også en annen side ved Arbeiderpartiets holdning til internasjonale spørsmål: Det er full enighet innad om at Norge må engasjere seg for avspenning, for nedrustning og for en aktiv fredspolitik. Å søke å mistenkeliggjøre dette engasjementet vil slå tilbake, ærede president.¹⁸⁵

Kåre Willoch svarte på kritikken ved å poengtere at Frydenlund og Brundtland så positivt på debatten som fulgte av at Arbeiderpartiets venstreside gikk mot viktige deler av Norges sikkerhetspolitikk, mens de kalte det mistenkeliggjøring når Høyre understreket behovet for fasthet, og pekte på de konsekvensene for eksempel utspill om atomfrie soner kunne få for politikken. Utenriksministeren visste, fortsatte Willoch, «at det er full enighet i alle partier om målet avspenning, nedrustning og tryggere fred, og han vet at Høyre ikke har mistenkeliggjort noens motiver for deres opptreden i sikkerhetspolitikken. Det man må diskutere, det det er uenighet om, er hvilke fremgangsmåter som kan føre til målet.»¹⁸⁶ Innen Arbeiderpartiet fantes det dem som oppfattet regjeringens soneutspill som en åpning for nordiske forhandlinger med Sovjetunionen, uten en full samordning med NATO-landene, hevdet Willoch. Høyre fryktet dette ville gi Sovjetunionen mulighet til å spille vestlige land ut mot hverandre, og slik slippe unna reelle begrensninger i sovjetisk slagkraft. «Det er derfor vi presser på for å få klare forsikringer om at Regjeringen ikke vil være med på det.»

Temperaturen rundt sikkerhetspolitikken steg gradvis, og den 26. mars viste utenriksministeren uvanlig temperament i stortingssalen. Willoch kritiserte Arbeiderpartiets håndtering av sonesaken som en intern partisak, uten å konsultere verken de andre partiene på Stortinget eller de vestlige allierte. Dette skyldtes blant annet at statsminister Nordli tok opp saken i sin nyttårstale, og slik ga inntrykk av at atomfrie soner var regjeringens politikk, ikke Arbeiderpartiets. Frydenlund uttalte at dersom han ikke tok kritikken fra Willoch så alvorlig som hans posisjon som statsråd tilsa at han burde hadde dette sammenheng med:

¹⁸⁵ Frydenlund, Knut, Debatt om Regjeringens erklæring av 6. febr. 1981, s. 2466

¹⁸⁶ Willoch, Kåre, Debatt om Regjeringens erklæring av 6. febr. 1981, s. 2519

den langvarige [...] vedvarende, urettferdige, uansvarlige og usaklige kritikken som Høyre, og ikke minst Willoch rettet mot Regjeringens sikkerhetspolitikk, og som ikke virket befordrende for den tverrpolitiske enighet om disse sikkerhetspolitiske spørsmål som representanten Willoch nå legger slik vekt på.¹⁸⁷

For Høyres del er det tydelig at man stod på for å sette fokus på regjeringspartiets sikkerhetspolitiske holdninger. Om motivet var å vise ledelsen i Arbeiderpartiet at brytning med det vestlige samholdet i sikkerhetspolitikken ville føre til tap av stemmer, slik Willoch skriver i sine memoarer¹⁸⁸, eller å oppnå høyere oppslutning for Høyre ved valget er uklart. Sannsynligvis spilte begge hensyn en rolle. Slik ser vi at frontene i sikkerhetspolitikken generelt, og atomfrie soner spesielt ble stadig steilere frem mot valgkampen.

6.3: Frydenlunds notat

Sommeren 1981 sendte utenriksminister Frydenlund ut et internt notat til Arbeiderpartiets tillitsmenn angående en atomfri sone i Norden. Her skrev han blant annet at sovjetisk område ikke skulle inkluderes i en sone, men at sovjetiske våpen som kunne nå de nordiske land måtte bli gjenstand for en nedbygging.¹⁸⁹ Notatet ble offentliggjort 6. juli 1981, og mottok krass kritikk fra borgerlig hold. Dette gjaldt særlig punktene om at partiet i formuleringen om en nordisk atomfri sone bevisst hadde søkt å unngå å være konkret, og at saken ville bli «en god sak for DNA» dersom den ble riktig håndtert «i oppfølgingen og på grunnlag av full tilslutning til ordlyden og filosofien bak formulering i Arbeidsprogrammet»¹⁹⁰. Frydenlund forventet med andre ord at Arbeiderpartiet ville kunne tjene på saken dersom man beholdt den lite konkrete formuleringen i programposten, hvor det sto at «Norge vil arbeide for en atomvåpenfri sone i nordisk område som en del av arbeidet for å bygge ned kjernevåpnene i en større europeisk sammenheng.»¹⁹¹. På lederplass la Aftenposten ut om hvordan notatet vitnet om «en kynisk utnyttelse av et vitalt sikkerhetspolitisk spørsmål med sikte på en, efter alt å dømme, kortvarig partipolitisk gevinst.»¹⁹² Arbeiderpartiet ble anklaget for å gamble med Norges sikkerhet i et forsøk på å bevare partiets maktposisjon.

¹⁸⁷ Frydenlund, Knut, 1) Utenriksdebatt 2) Norges deltak. i FNs Sikkerhetsråd 1980, 26. mars 1981, s. 2876

¹⁸⁸ Willoch, 1990, s. 28

¹⁸⁹ Frydenlund, Knut, *Momenter vedrørende «Atomvåpenfri sone» i tilknytning til innlegget på gruppemøte 11.VI.81*

¹⁹⁰ Frydenlund, Knut, *Momenter vedrørende «Atomvåpenfri sone» i tilknytning til innlegget på gruppemøte 11.VI.81*

¹⁹¹ *Politikk for 1980-årene*, Arbeidsprogram 1982-85,

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Arbeidsprogram,%20Arbeiderpartiet,%201982-85&rows=10&fq=doktype:2&fq=aarstall:1981&fq=partikode:21&sortfacet=count>

¹⁹² Aftenposten, 8. juli 1981, Leder, *Politisk uansvarlighet*

De tre borgerlige partiene Høyre, Senterpartiet og Kristelig Folkeparti fulgte opp Aftenpostens kritikk. Kåre Willoch kommenterte Arbeiderpartiets tvetydighet i sikkerhetspolitikken, og hevdet partiet manglet en klar utenrikspolitisk ledelse:

Vi står overfor ukoordinert, og tildels motstridende opptreden fra statsministeren, utenriksministeren, utenrikskomitéens formann Reiulf Steen og NATO-motstanderen, statsråd Sissel Rønbeck. Samtidig har LO fattet et vedtak som ligger svært nær den sovjetiske utgave, som LO-formannen må arbeide for i Ap.s sentralstyre. Dette er urovekkende.¹⁹³

Kåre Kristiansen og Johan J. Jakobsen, ledere i henholdsvis KrF og Sp, var heller ikke begeistret for Frydenlunds notat. Ifølge Jakobsen ville sonespørsmålet bare bli et hett valgkamptema dersom Ap skapte uklarhet omkring sin linje, og i så fall kunne han vanskelig tenke seg at det ville være en god sak for regjeringspartiet. Videre kommenterte Jakobsen at en nordisk atomfri sone ikke ville bli noe viktig tema i valgkampen dersom Arbeiderpartiet kunne slå fast at en slik sone bare skulle kunne komme inn som et ledd i forhandlinger mellom Warszawapakten og NATO. Dette var allerede stadfestet i de tre borgerlige partiers fellesinnstilling til Regjeringens langtidsprogram.

Ytterligere støtte til de borgerlige anklagene om tvetydighet fra Arbeiderpartiet kunne man finne i samme utgaven av Aftenposten. AUF hadde en lang tradisjon med å stå vesentlig lenger til venstre enn moderpartiet i utenriks- og sikkerhetspolitikken, og ungdomspartiets leder, Egil Knudsen, fortsatte denne med følgende utsagn i Aftenposten:

Et meget vesentlig poeng ved Arbeiderpartiets programvedtak om en atomvåpenfri sone i nordisk område, er at partiet ikke binder seg opp i et spesielt handlingsmønster. Ulike innspill og initiativer kan tenkes i arbeidet for å fremme forslaget, og det er helt selvsagt at dette også kan innebefatte utspill utenom NATO.¹⁹⁴

LO-kongressens vedtak fra mai samme år om å «arbeide aktivt for å få opprettet en traktatfestet atomvåpenfri sone som omfatter Norge, Sverige, Danmark og Finland»¹⁹⁵, hadde blitt støttet av et klart flertall, 156 mot 129, til tross for at man hadde utelatt snakk den større europeiske sammenhengen som ble nevnt i Arbeiderpartiets program. NATO-motstanden stod sterkt i AUF, fagbevegelsen og Arbeiderpartiets venstrefløy, og for noen var selve opprettelsen av en nordisk atomfri sone viktigere enn at en slik sone skulle etableres gjennom forhandlinger mellom NATO og Warszawapakten.

Frydenlund møtte den borgerlige kritikken under en pressekonferanse i sin hage 10. juli 1981. Utenriksministeren presiserte her motivene bak notatet nærmere. Han pekte på at flere hadde

¹⁹³ Aftenposten, 8. juli 1981, *Samstemt borgerlig opposisjon: Sonesaken uheldig valgtema*

¹⁹⁴ Aftenposten, 8. juli 1981, *-Utspill utenom NATO aktuelt*

¹⁹⁵ Willoch, 1990, s. 27

stilt krav om at Arbeiderpartiet i sterkere grad måtte klargjøre hva som måtte gjøres for å møte den økende frykten for atomvåpen. Anklagene om språk som fulgte den uklare formuleringen i partiets arbeidsprogram dannet behov for en «autorisert fremstilling», fortsatte Frydenlund, og det var dette som var bakgrunnen for notatet. Videre understreket han at da han fremhevet sonesaken som en «god» sak for partiet, tenkte han på oppfølgingen av saken i stortingsperioden 1981-85, ikke på valgkampen 1981.¹⁹⁶ Utenriksministeren anklaget på sin side Høyre for dobbelthet i valgkampen. «Høyre tar andre standpunkter i opposisjon enn i regjeringsposisjon», hevdet Frydenlund. «Da vi var i opposisjon, presiserte Trygve Bratteli for oss at vi i slike viktige spørsmål ikke måtte ta andre standpunkter enn vi ville tatt i regjeringsposisjon. Det virker som det er mangel på slik holdning i Høyre.»¹⁹⁷ Forsvarsminister Thorvald Stoltenberg uttalte på samme pressekonferanse at det norske folk ville bli splittet i sikkerhets- og utenrikspolitikken dersom Høyre ville sette sin uttalte politikk ut i livet.

Slik kom det altså til at de tidligere sikkerhetspolitiske partnere Høyre og Arbeiderpartiet ytterligere trakk hverandres utenriks- og sikkerhetspolitikk i tvil, og bidro til å utvide kløften mellom partiene på dette tema. Frydenlund fulgte ikke opp påstanden sin med eksempler på Høyres dobbelthet under pressekonferansen. I lys av det vi nå vet om partiets holdning til dobbeltvedtaket og arbeidet med atomfrie soner, er det imidlertid rimelig å hevde at Høyre i stor grad gjennomførte den sikkerhetspolitikken de hadde lovet før Kåre Willoch ble regjeringssjef. Selv kommenterte Willoch at «det er betegnende at [Frydenlund] ikke begrunner denne eiendommelige påstand. Det er jo nå ti år siden Høyre var i regjeringsstilling, så det er ikke godt å forstå hva han kan sikte til.»¹⁹⁸ Videre utfordret Willoch utenriksministeren ved å spørre om han kunne nevne noe sikkerhetspolitisk spørsmål der Høyre ikke hadde fulgt en kurs bygget på den sikkerhetspolitikken det var enighet om før. Stoltenbergs spådom om et splittet norsk folk i sikkerhetspolitikken gikk i stor grad i oppfyllelse, uten at Høyre burde få skylden for dette. En meningsmåling fra november 1979 viste at 37% av de spurte mente Norge burde støtte «planene om en modernisering av NATO's atomvåpen forutsatt at de ikke plasseres i Norge», mens 44% mente Norge burde gå imot. Hele 19% visste ikke.¹⁹⁹ En undersøkelse som ble gjennomført i desember 1982 viste at den største forandringen på tre år var at flere faktisk hadde gjort seg opp en mening om

¹⁹⁶ Aftenposten, 11. juli 1981, *Ap. vil kanalisere atomfrykten i positiv retning*

¹⁹⁷ Verdens Gang, 11. juli 1981, *Hvis han handler som han snakker: «Willoch kan splitte folket»*

¹⁹⁸ Aftenposten, 14. juli 1981, *Willoch om sone-saken: Sovjets «tilbud» ingen sikkerhet*

¹⁹⁹ Alstad, 1993, s. 95

atomvåpnene, og nå støttet moderniseringen. Landet var imidlertid delt på midten, med 51% som mente Vesten burde si ja til atommoderniseringen, mens 45% mente Vesten burde si nei.²⁰⁰ Denne gangen var det bare 4% som svarte at de ikke visste. 15% hadde altså gjort seg opp en mening om dobbeltvedtaket i løpet av tre år, og det store flertallet av disse hadde inntatt en positiv holdning. Dette hadde åpenbart en sammenheng med at vedtaket i 1979 var nytt og ennå ikke så omdiskutert, mens det i 1982 hadde vært et viktig tema som belyste den voksende sikkerhetspolitiske kløften mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Imidlertid er det interessant at en så stor andel hadde stilt seg bak dobbeltvedtaket. Hva var det som gjorde at det ble flertall for dobbeltvedtaket? Noe av grunnen lå nok Høyres argumenter om vestlig samhold og behovet for reelle trusler som kunne tvinge Sovjetunionen til forhandlingsbordet under valgkampen i 1981 og det påfølgende året i regjering. Riktignok kunne denne holdningen virke kaldere, men partiet stod samlet på samme standpunkt i saken, mens det i Arbeiderpartiet fantes mange meninger om samme sak, og dette skapte nok et inntrykk av at Høyre fremsto som mest prinsippfast. Det er også verdt å nevne at debatten i Stortinget 22. november 1982 – hvor implementeringen av dobbeltvedtaket ble behandlet – førte til en sikkerhetspolitisk deling i nasjonalforsamlingen som følge av at Arbeiderpartiet gikk mot den linjen partiet selv hadde vært med på å vedta i regjeringsposisjon. Høyres håndtering av saken var i tråd med den retorikk partiet hadde brukt i opposisjon.

6.4: Strategi i Høyre i 1981

Hvilken rolle spilte sikkerhetspolitikken i Høyres valgkampstrategi i 1981? En intern redegjørelse trekker frem hovedsakene partiet stilte i fokus under valgkampen, men nevner verken utenriks- eller sikkerhetspolitikk.²⁰¹ Likevel ble sikkerhetspolitikken viet en del plass i forberedelsene til valget. Grethe Værnø, en viktig røst i forsvars- og utenrikspolitiske saker i Høyre, uttalte i sitt innlegg på landsmøtet i mars 1981 at partiet iblant svarte med «en knusktørr realisme» når man ble stilt overfor «illusjonsrik ønsketenkning eller geskjeftig overskuddsidealisme».²⁰² Hun trakk blant annet frem at forsvarstiltak som ikke var konsekvensanalysert og som ville bety ensidig nedrustning krevde at partiet måtte gi «et engasjert innhold til de internasjonale spørsmål, og gjør dem til sentrale tema i det politiske arbeid i tiden fremover.» Enkelte tok altså til orde for å sette fokus på utenriks- og sikkerhetspolitikken i valgkampen og den påfølgende stortingsperioden, selv om dette ikke

²⁰⁰ Alstad, 1993, s. 96

²⁰¹ Høyres Hovedorganisasjon, RA/PA-0583-3/D/L0006, *Landsmøtet 1981*, udatert dokument

²⁰² Høyres Hovedorganisasjon, RA/PA-0583-3/D/L0006, Værnø, Grethe, *innlegg til Landsmøtet 1981*, udatert dokument, landsmøtet pågikk fra 27. til 29. mars 1981

nødvendigvis var vedtatt i partiledelsen. Landsmøtet vedtok enstemmig en uttalelse som blant annet poengterte:

Høyres Landsmøte understreker viktigheten av at NATO-landene står sammen om et forhandlingsopplegg med sikte på gjensidig nedrustning og en tilnærmet likevekt på et betydelig lavere styrkenivå. Høyres Landsmøte advarer derfor mot ensidige utspill fra de enkelte NATO-land. Slike utspill kan få motparten til å spille NATO-landene ut mot hverandre, og dermed svekke mulighetene til å få Sovjet med på reelle forhandlinger og innrømmelser.²⁰³

Denne delen av dokumentet var en klar henvisning til Arbeiderpartiet i sonesaken. Høyre fryktet at saken gjorde Norge til en spydspiss i alliansen, at den kunne spres til andre deler av NATOs europeiske medlemsland og misbrukes av Sovjetunionen for å skape splittelse i alliansen. Det er imidlertid interessant at uttalelsen ikke nevner Arbeiderpartiet spesifikt, selv om vi raskt skjønner at kritikken er rettet mot partiets arbeid for en atomfri sone i Norden. Dette kan ha en sammenheng med linjen Lars Roar Langslet senere trakk frem under et møte i Høyres sentralstyre 15. juni 1981: Høyre hadde en plikt til å si fra og påvise de uheldige følger av Arbeiderpartiets holdninger. Det gjaldt imidlertid å unngå polarisering og skyve Arbeiderpartiet lenger til venstre. Man måtte beholde samarbeidet om sikkerhetspolitikken.²⁰⁴ Partiet var med andre ord opptatt av å balansere mellom å belyse de sikkerhetspolitiske holdningene i Arbeiderpartiet og å beholde det tradisjonelle sikkerhetspolitiske samarbeidet i norsk politikk.

På samme møte ble fredsbevegelsens kampanje mot atomvåpnene diskutert. Aslaug Thorstensen spurte om ikke Høyre hadde «lyst til å gå ut i åpen kamp mot dette», og hva partiet kunne tilby av «argumenter som går på følelsene».²⁰⁵ Langslet understreket at Høyre måtte unngå å få image av å være et krigshisserparti. Man måtte gå inn for nedrustning som ga økt sikkerhet. Vi ser altså at partiledelsen var opptatt av å unngå å virke for haukete i sikkerhetspolitikken, ikke bare fordi man var redd for å dytte Arbeiderpartiet lenger til venstre, men også fordi en altfor konfronterende linje kunne bli oppfattet som kald og følelsesløs av velgermassen. Kåre Willoch mente antallet underskrifter i Nei til Atomvåpens pågående kampanje til støtte for en atomfri sone i Norden gjorde et inntrykk på andre partier. Et slikt inntrykk kunne utvilsomt bli en utfordring ikke bare for det sikkerhetspolitiske samarbeidet med Arbeiderpartiet, men også i forbindelse med et mulig regjeringssamarbeid med KrF og Sp. Sentrumpartiene var som vi så betydelig mer preget av motstanden mot atomvåpen, men hadde gått med på Høyres betingelse om at atomfrie soner utelukkende

²⁰³ Høyres Håndbok 1981, utgitt av Høyres Hovedorganisasjon, s. 87

²⁰⁴ Langslet, Lars Roar, Sentralstyrets møte, 15. juni 1981

²⁰⁵ Thorstensen, Aslaug, Sentralstyrets møte, 15. juni 1981

kunne etableres som ledd i forhandlinger mellom blokkene i den borgerlige fellesinnstillingen til Regjeringens langtidsprogram. Man måtte imidlertid forsikre seg om at ingen løse kanoner i mellompartiene brøt med denne linjen, og slik skapte usikkerhet rundt borgerlig samarbeid i sikkerhetspolitikken. Willoch mente det ikke var klokt å rykke direkte ut mot kampanjer som den Nei til Atomvåpen drev, men pekte på noen momenter som kunne brukes som motargumenter:

De land som har satsset på en erklæring fra Sovjet har det gått ille. Sovjet kan bruke avtalen som påskudd til å blande seg inn i norske forhold.

Sovjets overmakt kan føre til den vestlige kulturs sammenbrudd. Ved å la Sovjet få overmakt vil man øke krigsfaren, fordi overmakt frister til utpressing som fører til konflikt.

Det som truer oss er sovjetiske atomvåpen. Det er disse som må reduseres.²⁰⁶

Per Kristian Foss mente partiet sterkere måtte understreke de moralske verdier i sikkerhetspolitikken og NATO-samarbeidet som middel for å føre en effektiv fredspolitikk. Disse punktene gir en god pekepinn på de argumenter Høyre benyttet i valgkampen. Ulike representanter for partiet understreket at avtaler med Sovjetunionen ikke var noen garanti mot sovjetiske trusler eller militære felttog. Det ferskeste eksempel var Afghanistan. I tillegg holdt man fast ved fokuset på at norsk sikkerhet bare kunne garanteres gjennom et tett samarbeid i NATO.

6.5: Et mindre fleksibelt Høyre?

16. juli 1981 trykket Aftenposten en kronikk av Kirke- og undervisningsminister og nestformann i Arbeiderpartiet Einar Førde. Førde var en viktig kritiker i sikkerhetspolitikken, og utmerket seg blant annet tidlig som motstander av dobbeltvedtaket i 1979 og forkjemper for atomfri sone i Norden da dette ble bearbeidet i Arbeiderpartiet. I sin kronikk trakk Førde frem sitt nylige besøk i Moskva, hvor han blant annet hadde tatt opp sonesaken med sovjetiske ledere. Leonid Brezjnev hadde nylig erklært at Sovjetunionen kunne være villig til å drøfte både en reduksjon i tallet på atomvåpen i Europa og plasseringen av disse. Etter møtene i Moskva skrev Førde at han ikke var fremmed for at de sovjetiske utsagnene hadde taktiske hensyn ved seg. «Men det ville etter mitt syn vere uansvarleg å avvise dei siste signala frå sovjetisk hald heilt som taktikk og nekte å gå inn i realiteten i dei», fortsatte han.²⁰⁷ Her rettet han en pekefinger mot Willoch, som i et intervju med Aftenposten 14. juli 1981 avviste troen på at en sone også kunne inkludere deler av sovjetisk territorium som «helt urealistisk». «Fra vår side er det understreket at det ikke vil gi øket sikkerhet, selv om de

²⁰⁶ Willoch, Kåre, Sentralstyrets møte, 15. juni 1981

²⁰⁷ Aftenposten, 16. juli 1981, *Mistydingar og vond vilje*

sovjetiske atomvåpnene skulle bli trukket noe tilbake. De vil være like farlige for oss likevel», utdypet Willoch, og hevdet at det eneste som kunne skape en økning i den reelle sikkerheten var en reduksjon av de sovjetiske våpnenes antall og styrke.²⁰⁸

Førde mente Høyre viste mangel på fantasi og initiativ, og at partiet fungerte som en bremse i arbeidet for avspenning og fred. Det var ikke opplagt at dette burde være Høyres rolle, fortsatte han, og viste til et utdrag fra John Lyngs memoarer «Mellom øst og vest» hvor den daværende sovjetiske statsministeren Aleksej Kosygin tok opp tanken om en russisk garanti for norsk nøytralitet og integritet. Lyng skrev blant annet at ingen ansvarlig politiker kunne skyve fra seg et slikt opplegg om et så sentralt problem, og at det ikke var noen naturlig tilstand at Europa skulle befinne seg i et permanent spenningsfelt mellom to store maktblokker. Dersom man ikke ville anerkjenne denne unaturlige tilstand som varig og uforanderlig måtte man også gruble litt over hvordan den skulle avvikles, mente Lyng. Førde avsluttet kronikken med spørsmålet om det var «så rart at vi saknar Lyngs fleksibilitet og fantasi, når vi i desse dagane er nøydde til å lese dei yttarst dogmatiske tankane til Willoch og Langslet?»²⁰⁹

Førde hadde nok et poeng i at Lyng var en noe mer fleksibel utenrikspolitiker enn Willoch og Langslet. Men som vi har sett var også dette et av problemene hans i møtet med sitt eget parti. Lyng høstet tidvis kritikk fra partifeller som Svenn Stray i sitt arbeid for avspenning og nedrustning i 1960-årene. I denne sammenheng er det likevel viktig å nevne det faktum at Lyng aldri gjorde mer i denne saken enn å drøfte den kort i sine memoarer etter at han hadde forlatt den aktive politikken. Vi kan bare spekulere i hvordan Lyng – som døde i 1978 – ville håndtert sonesaken. Imidlertid er det lite som tyder på at han ville lagt frem Kosygins tanke som et seriøst forslag for Borten-regjeringen eller NATO, for ikke å snakke om å fremme saken i full offentlighet, og slik skape en nasjonal debatt. Det er dessuten verdt å nevne at Lyng heller aldri arbeidet for en atomfri sone i Norden i løpet av sin tid i Utenriksdepartementet, selv om saken ved flere anledninger ble tatt opp av Sovjetunionen og Finland.

6.6: SDI – Reagans stjernekrig

I 1985 hadde nedrustningsforhandlingene i Genève så smått kommet i gang igjen etter at Sovjetunionen trakk seg fra forhandlingene i 1983. Utenriksministrene George Shultz og

²⁰⁸ Aftenposten, 14. juli 1981, *Willoch om sone-saken: Sovjets «tilbud» ingen sikkerhet*

²⁰⁹ Aftenposten, 16. juli 1981, *Mistydingar og vond vilje*

Andrej Gromyko hadde under et møte i januar 1985 blitt enige om å innlede bilaterale forhandlinger om rustningskontroll og nedrustning. Temaet skulle være mellomdistanseraketter, strategiske kjernevåpen og rombaserte våpen. Sistnevnte punkt hadde kommet opp som følge av president Reagans Strategic Defence Initiative (SDI), som ble lansert i mars 1983. SDI gikk ut på å opprette et vestlig forsvarssystem i verdensrommet som skulle avskjære sovjetiske ballistiske kjernevåpenraketter. Programmet bød imidlertid på flere problemer: Det åpnet opp muligheten for et våpenkappløp i verdensrommet, og representerte en mulig trussel mot ABM-avtalen fra 1972, som åpnet for romforsvarsforskning, men ikke utvikling av romforsvarssystemer.²¹⁰

I Norge var det særlig SV og Arbeiderpartiet som gikk i bresjen for motstanden mot SDI, men også i sentrumpartiene fantes det sympati for venstresidens linje. Denne gikk ut på å gå kraftig ut mot de amerikanske planene, og ta avstand både fra utplassering av den slags våpen i verdensrommet, samt forskning på området. Høyre var mer positive til planene, blant annet fordi man mente frykten for at amerikanerne kunne lykkes med et effektivt moderne forsvar mot atomvåpen kunne styrke Sovjetunionens interesser for nedrustningsavtaler. Svenn Stray uttalte i sin redegjørelse til Stortinget 24. april 1985 at det var naturlig å anta at en av hovedårsakene til enigheten mellom Shultz og Gromyko, og at Sovjetunionen nå valgte å vende tilbake til forhandlingsbordet var USAs forskningsprogram for et forsvar mot strategiske våpen.²¹¹ Høyre later imidlertid ikke til å ha vært spesielt begeistret for å sette planene ut i live. Det dreide seg kanskje mer om måter å overbevise Sovjetunionen om å fortsette nedrustningsforhandlingene med USA. «I vår forestilling om en tryggere og mer stabil verden, er det ikke rom for en militarisering av verdensrommet», uttalte statsminister Willoch under FNs 39. generalforsamling 24. september 1984.²¹² Hans regjering var derimot skeptisk til å gripe inn for å sørge for at norske bedrifter og institusjoner ikke skulle kunne ta del i den sivile forskningen på området.

I et brev til Stortingets utenrikskomite 16. april 1985 skrev regjeringen blant annet: «Et våpenkappløp i rommet må unngås. Man må også være på vakt mot forsknings- og utviklingsprogrammer på romvåpenområdet som vil kunne lede til et slikt kappløp.»²¹³ Flertallet i utenrikskomiteen, som besto av de tre regjeringspartiene, ville ikke gå lenger i komiteens innstilling enn regjeringsbrevets konklusjon. Medlemmer fra opposisjonspartiene

²¹⁰ Tamnes, 1997, s. 126

²¹¹ Stray, Svenn, Utenrikspolitisk redegjørelse av utenriksministeren, 24. april 1985, s. 3327

²¹² Aftenposten, 23. august 1985, *USAs strategiske våpen – Bekymring og skepsis*

²¹³ Innst. S. nr. 271, 1984-85, Vedlegg 1, s. 12

ønsket imidlertid at man fra norsk side skulle gå sterkere ut og advare mot SDI. I Stortinget uttalte Gro Harlem Brundtland at opposisjonen gikk inn for «en snarlig avtale om et forbud mot å utprøve og utplassere antisatellittvåpen, og at det vedtas slike presiseringer i ABM-avtalen som gjør at den klart utelukker utprøving og utplassering også av nye typer antirakettforsvarssystemer.»²¹⁴ Høyres standpunkt i denne saken var helt i tråd med partiets holdning til NATO-samarbeidet. Det var nødvendig å vise lojalitet til det vestlige samarbeidet, selv om man ikke var spesielt begeistret for den foreslåtte eller vedtatte politikken. Man skulle ikke være redd for å uttrykke skepsis, men dette måtte i så fall gjøres bak lukkede dører. Derfor var det vanskelig for regjeringen å støtte opposisjonens ønske om å ta kraftig avstand fra SDI. Hvis romforskningsprogrammet i tillegg var en medvirkende faktor til å få Sovjetunionen til å fortsette forhandlingene med NATO, slik Stray antydte, var det sannsynlig at Høyre ikke ønsket å bidra til en inntrykk av vestlig splittelse hos ledelsen i Moskva.

Debatten mellom regjeringen og opposisjonen gikk først og fremst ut på i hvor stor grad man skulle vise sin motstand mot de amerikanske planene om en militær opprustning i verdensrommet. Det var enighet om at man skulle advare mot dette, men Harald U. Lied (H) uttalte i Stortinget at «Sovjetunionen i lengre tid har drevet forskning og utvikling på disse skjebnesvangre områder.»²¹⁵ Til tross for at man forholdt seg skeptisk til SDI i Høyre, mente han det ikke var riktig av Norge å råde USA fra forskning på romvåpenteknologi. Det ville heller ikke kunne føre til noe, hevdet Lied. SDI ble et eksempel på den vedvarende utenrikspolitiske uenigheten mellom regjering og opposisjon ved inngangen til valgkampen i 1985. Det var imidlertid ikke SDI som ble den virkelig store stridssaken.

6.7: 1985 – Vedvarende kamp om dobbeltvedtaket

Mens atomfrie soner sto i søkelyset under valgkampen i 1981 lå det sikkerhetspolitiske fokuset fire år senere på implementeringen av NATOs dobbeltvedtak. Willoch-regjeringen hadde i stor grad lyktes med å trekke ut sonesaken fra 1982 til 1984. I mellomtiden hadde NATO begynt utplasseringen av nye mellomdistanseraketter i Vest-Europa, og Sovjetunionen hadde reagert med å forlate forhandlingene i Genève. Denne utviklingen gjorde rakettsaken svært aktuell i 1985.

²¹⁴ Brundtland, Gro Harlem, Om forslag fra repr. Ørnhøi om våpensystemer til bruk i verdensrommet, 4. juni 1985, s. 4271

²¹⁵ Lied, Harald U., Om forslag fra repr. Ørnhøi om våpensystemer til bruk i verdensrommet, 4. juni 1985, s. 4282

Våren 1984 var Stortingets utenrikskomité ferdig med behandlingen av regjeringens stortingsmelding nr. 101, 1981-82. Komitéens innstilling nr. 225, 1983-84 var et kompromiss mellom Arbeiderpartiet og Høyre, KrF og Sp – som hadde gått inn i regjeringen i 1983 – og ga håp om at de norske partiene igjen kunne samles om sikkerhetspolitikken. Gjennom innstillingen hadde utenrikskomitéen gitt et viktig bidrag til å gjenopprette den nasjonale enigheten om utenriks- og sikkerhetspolitikken, kunne Høyres formann Jo Benkow slå fast under sin innledning på partiets sentralstyremøte 21. mai 1984.²¹⁶ Imidlertid hadde ikke partene klart å enes om noen fellesinnstilling i rakettsaken, og dette må ha bidratt til å gjøre saken særlig aktuell under valgkampen året etter. I forkant av valget i 1985 blusset nok en gang krangelen mellom regjering og opposisjon om utenrikspolitikken opp. Rollene var riktignok byttet om, men argumentene gikk ut på mye av det samme som fire år tidligere. Arbeiderpartiet fortsatte å anklage Høyre for å mistenkeliggjøre partiet, samtidig som man viste til at fløyene i partiet nå hadde kommet til enighet i sikkerhetspolitikken. Guttorm Hansen (Ap) innrømmet at Arbeiderpartiet hadde vært gjennom en hard og prøvende debatt, men at man nå hadde lyktes i å enes om et samlende syn, som Hansen opplevde som en god utenriks- og sikkerhetspolitisk plattform for Norge.²¹⁷ Skylden for den politiske splittelsen i norsk sikkerhetspolitikk ble, i likhet med da Stoltenberg kom med sin advarsel sommeren 1981, fortsatt lagt på Høyre, som medlemmer av opposisjonen anklaget for å føre en politikk «det i realiteten ikke er flertall for i Stortinget», som Knut Frydenlund formulerte det.²¹⁸ Utenriksminister Sverre Stray mente det var misvisende å hevde at det var Høyre som satt den sikkerhetspolitiske enigheten i fare:

Helt siden 1949 har det vært en fløy i Arbeiderpartiet som har vært uenig i og motarbeidet partiets sikkerhetspolitiske linje. Den har hatt vekslende styrke og innflytelse, men det er denne fløy som hele tiden har utgjort den største fare for uenighet, og slik er det fremdeles.²¹⁹

Stray hadde et poeng. Arbeiderpartiet hadde alltid inneholdt et bredt spekter av utenriks- og sikkerhetspolitiske synspunkter som stred imot hverandre. Disse motsetningene kunne vokse seg så sterke at deler av partiet brøt ut. Dette skjedde i 1961, da partimedlemmer som lenge hadde vært motstandere av Arbeiderpartiets utenriks- og sikkerhetspolitikk – først og fremst medlemskapet i NATO – brøt ut og dannet Sosialistisk Folkeparti (SF) som senere skiftet navn til Sosialistisk Venstreparti (SV). Det eksisterte imidlertid fortsatt motstridende meninger om Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk internt i partiet, og vi har sett hvordan den

²¹⁶ Aftenposten, 22. mai 1984, *Benkow om nedrustningsmeldingen: Et viktig bidrag til ny nasjonal enighet*

²¹⁷ Hansen, Guttorm, Utenriksdebatt, 7. mai 1985, s. 3532

²¹⁸ Frydenlund, Knut, Utenriksdebatt, 7. mai 1985, s. 3565

²¹⁹ Stray, Sverre, Utenriksdebatt, 7. mai 1985, s. 3571

NATO-kritiske venstresiden utover i 1970-årene vokste seg større, sterkere og mer høylytt, i takt med en bredere internasjonal fredsbevegelse.

I forbindelse med dobbeltvedtaket trakk Høyre og utenriksminister Stray frem at Arbeiderpartiet i en avgjørende fase i forholdet mellom øst og vest fremmet forslag i Stortinget som regjeringen mente ville ha ført til at Norge ikke fulgte opp sine forpliktelser. Mens Guttorm Hansen hevdet Arbeiderpartiet nå hadde blitt enige i sikkerhetspolitikken, uttalte statsminister Willoch at «det er full enighet om en uklar linje.»²²⁰ I Høyre fryktet man denne vedvarende uklarheten dersom regjeringsmakten skulle glippe ved valget, men det var også punkter hvor Arbeiderpartiet hadde samlet seg som skapte uro. Arbeiderpartiets mindretall i utenrikskomiteens innstilling nr. 225 gikk nemlig inn for at «Warszawa-pakten og NATO må inntil videre kunne innstille all utplassering av nye atomraketter i Europa, som et grunnlag for nye forhandlinger.»²²¹ Kravet om en frys av antallet atomraketter i Europa var noe Ap hadde gått inn for siden 1983, og tanken sto så sterkt i partiet at man ikke hadde maktet å komme til enighet under forhandlingene i utenrikskomiteen i mai 1984. Høyre kunne ikke godta en frys som ville sikre Sovjetunionens overvekt av mellomdistanseraketter i Europa uten å få noe tilbake. Dessuten holdt partiet fast på argumentet det hadde benyttet seg av siden debatten rundt dobbeltvedtaket hadde startet: Dersom det ikke forelå en reell trussel om å ruste opp for å oppnå balanse var det usannsynlig at lederne i Moskva ville gå med på å redusere sine SS-20-raketter i øst.

Frys-tanken stod også såpass sterkt i deler av regjeringspartnerne KrF og Sp at Høyre var nødt til å vise fleksibilitet. Å komme frem til et kompromiss med mellompartiene om en frys gikk imidlertid lettere. I utenrikskomiteens innstilling gikk flertallet, bestående av representantene fra de tre regjeringspartiene, inn for at NATO under gjenopptatte forhandlinger måtte være «villig til å vurdere tempo og omfang i utplassering av mellomdistanseraketter, stoppe den eller trekke tilbake alle utplasserte våpen dersom dette kan føre til en balansert og kontrollerbar avtale mellom partene.»²²²

Sikkerhetspolitikken spilte en nokså stor rolle i valgkampene, selv om man internt i Høyre trakk frem innenrikspolitiske faktorer som de viktigste.²²³ Da statsminister Willoch i sin tale på Høyres landsmøte i Ålesund fra 26. til 28. april 1985 utdypet enkelte av de han kalte

²²⁰ Aftenposten, 24. august 1985, Leder, *Arbeiderpartiets faneflukt*

²²¹ Innst. S. nr. 225 (1983-84), s. 21

²²² Innst. S. nr. 225 (1983-84), s. 20

²²³ Bekreftet av Kåre Willoch i samtale 12. mars 2014

«sentrale fremtidsoppgaver» for regjeringen, falt det ham naturlig «å begynne med grunnlaget for dem alle: sikkerhet og fred i frihet.»²²⁴ Høyre hadde fått en stadig mer krevende rolle i sikkerhetspolitikken, uttalte Willoch, «fordi vi er den mest samlede bærer av grunntanken om solidaritet innenfor og mellom demokratiene; samhold som forutsetning for den sikkerhet som intet land kan vinne for seg selv alene.» Statsministeren gjorde det klart at hans regjering ikke ville fravike sitt ansvar for fortsatt stø kurs i utenriks- og forsvarspolitikken. «Vi må bevare det langsiktige historiske perspektiv som grunnlag for vår utenrikspolitikk. Her er hektiske fremstøt med stadig nye taktiske utspill ingen vei å gå», fortsatte han.²²⁵ Samhold og solidaritet mellom landene i den vestlige alliansen var den linjen Høyre hele tiden hadde stått for. Det var denne man mente Arbeiderpartiet truet med sitt interne sikkerhetspolitiske oppgjør, og her ble Høyre fremmet som forsvareren av en vedvarende stødig kurs i tråd med NATOs politikk. At Willoch valgte å åpne sin tale med å gå inn på utenriks- og sikkerhetspolitikken er interessant, og gir et inntrykk av at sikkerhetspolitikken i aller høyeste grad var høyt prioritert i partiets og regjeringens arbeid.

6.8: Einar Førde – problem eller mulighet?

Arbeiderpartiets nestleder, Einar Førde, ble mye omtalt av de borgerlige partier og den borgerlige pressen i løpet av valgkampen i 1985. Førde var en uttalt NATO-motstander, som riktignok hadde moderert seg frem mot valget. Han hadde blant annet besvart et spørsmål i fjernsynet 22. januar 1985 om når han ble NATO-tilhenger med at «vi er inne i ein politisk situasjon der eg for min del ser at eit prinsipielt utgangspunkt med motstand mot NATO godt kan kombineras med at eg ser at ei slik utmelding no ikkje er teneleg.»²²⁶ Førde hadde dessuten til den danske avisen Information uttalt at en ny regjering fra Arbeiderpartiet ville være klar for «nærkamp i NATO» om en atomfri sone i Norden.²²⁷ Både ved å grave frem sonesaken som en viktig kampsak man ønsket å fronte i NATO, og åpent innrømme at hans støtte til den vestlige forsvarsalliansen var taktisk og midlertidig, ble Førde en naturlig målskive for borgerlige angrep på Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk. Under sin åpningstale på Høyres landsmøte 26. april 1985 trakk formann Erling Norvik frem Førde i det som nok var et forsøk på å oppildne delegatene:

²²⁴ Statsminister Kåre Willochs tale på Høyres landsmøte i Ålesund, 26.-28. april 1985

²²⁵ Statsminister Kåre Willochs tale på Høyres landsmøte i Ålesund, 26.-28. april 1985

²²⁶ Aftenposten, 26. august 1985, *NATO-motvilje i Ap. uroer*

²²⁷ Lied, Harald U., Utenriksdebatt, 7. mai 1985, s. 3534

Vi for vår del akter ikke «å gå i nærkamp i NATO», slik Arbeiderpartiets nestleder har uttrykt det, for å presse frem løsninger på tvers av alliansepartnernes oppfatninger. Derfor er det i hele nasjonens interesse at vi også i neste regjeringsperiode kan bli forskånet for sikkerhetspolitiske eksperimenter.²²⁸

Vi ser at Høyre brukte Førdes tøffe NATO-retorikk til å advare om en endring i Norges sikkerhetspolitikk som kunne skade forholdet til alliansen, og dermed norsk sikkerhet.

Førde fungerte kanskje som selve personifiseringen av de sikkerhetspolitiske holdninger som dominerte det største opposisjonspartiet. En tidligere statsråd, og ledende

Arbeiderpartipolitiker som var prinsipiell motstander av den vestlige alliansen, og ikke var redd for å komme med uttalelser som kunne skape indre uro i NATO falt ikke i god smak i Høyre. Det fantes riktignok flere statsråder fra Brundtland-regjeringen som delte Førdes syn.

Tidligere forbruker- og administrasjonsminister Sissel Rønbeck tilhørte Arbeiderpartiets venstrefløy, var dypt engasjert i fredsbevegelsen og en uttalt NATO-motstander. Førdes posisjon som partiets nestleder, og tidligere politiske reiser til Sovjetunionen, som i 1981, kan ha bidratt til ryktene om at han kunne bli utenriksminister i en eventuell

Arbeiderpartiregjering etter valget. Disse spekulasjonene bidro dessuten til å fremstille Førde som et av partiets utenrikspolitiske ansikter utad. Utenriksminister Stray mente

Arbeiderpartiet ikke klarte å forstå betydningen av at alle NATO-land lojalt måtte følge opp sine forpliktelser i alliansen. «Hvis Aps holdning skulle bli alminnelig blant NATO-landene, vil det kunne føre til at alliansen ikke lenger er noen sikkerhetsgaranti.»²²⁹ Utenriksministeren siktet her til Arbeiderpartiets motstand til moderniseringsdelen av dobbeltvedtaket som startet for alvor i 1983, og som fortsatt var gjeldende ved valget i 1985, men også Førdes snakk om nærkamp i NATO ble sett på med bekymring. Stray fortsatte med å sitere Guttorm Hansen, som hadde uttalt at Ap hadde gjennomgått en «smertelig omvurdering» i sikkerhetspolitikken. Denne var ikke basert på bekymring om hva dobbeltvedtaket kunne føre til, mente Stray, men først og fremst et ønske om å forene Arbeiderpartiet om en politisk plattform. Førde gjentok sin kritikk fra 1981 om at en dogmatisk tankegang rundt sikkerhetspolitikken hersket i Høyre.

Borgerlige politikere og medier fortsatte å trekke frem Førde som potensiell utenriksminister gjennom valgkampen, og statsministerkandidat Gro Harlem Brundtland så seg til slutt nødt til å ta affære. I radioen 29. august 1985 ble Brundtland bedt om å besvare en rekke spørsmål enten med ja eller nei. Da spørsmålet «Vil Einar Førde bli utenriksminister i en eventuell Arbeiderpartiregjering?» kom opp, svarte partilederen kontant «Nei».²³⁰ VG, som trykket en

²²⁸ Norvik, Erling, Åpningstale på Høyres landsmøte 1985

²²⁹ Verdens Gang, 28. august 1985, *Slagsmål om NATO-politikk*

²³⁰ Verdens Gang, 30. august 1985, *Gro-nei til Førde*

artikkel om saken dagen etter, omtalte svaret som «litt oppsiktsvekkende», fordi andre Arbeiderpartipolitikere, inkludert Førde selv, hadde sagt at ingen post i regjering var utenkelig for en som var med i partiets ledelse. Det er lite som tyder på at dette var det ønskede resultatet av en nøye gjennomtenkt strategi fra Høyres side som gikk ut på å sverte Førde personlig. Som han selv hadde uttalt var det ingen statsrådspost som var utenkelig for noen i hans posisjon. Likevel må det ha vært betraktelig lettere for regjeringen å male et bilde av en politikk som truet samholdet i NATO dersom Utenriksdepartementet ble ledet av Førde fremfor veteranen Frydenlund. Var Høyres frykt og advarsler mot Førde basert på reelle bekymringer, eller bare en taktikk for å så tvil om Arbeiderpartiet i sikkerhetspolitikken? Kanskje ønsket man, som Willoch skrev senere, å vise til at illojalitet mot det vestlige samholdet fører til tap av stemmer.²³¹ Svaret er nok en blanding av disse alternativene. NATO prioriterte å få Sovjetunionen tilbake til forhandlingsbordet i Genève etter sammenbruddet i 1983. I Høyre var man klar på at dette bare kunne skje dersom alliansen sto samlet om den strategi man var blitt enig om i 1979. Førdes offensive tone om atomfrie soner og motstand mot raketmoderniseringen ble nok ansett for å representere en trussel mot enheten i NATO. Det var muligens også slik at Brundtlands utelukking av Førde hjalp Høyre i innspurten før valget. Aftenpostens valganalytiker, den tidligere Venstrepolitikeren og kommunalministeren i Borten-regjeringen Helge Seip, mente det var en stor politisk blunder av Brundtland å si nei til Førde som eventuell utenriksminister. «Det blir oppfattet av mange som en innrømmelse av at ikke alle Arbeiderpartiets topp-politikere er til å stole på i utenriks- og sikkerhetspolitikken», kommenterte han.²³²

6.9: Oppsummering

I forbindelse med valgene i 1981 og 1985 forsøkte Høyre å påpeke forskjellene mellom de borgerlige og Arbeiderpartiet, samtidig som man var opptatt av ikke å gå for langt i sin kritikk. Referatene fra sentralstyret viser at ledelsen også bak lukkede dører understreket at man måtte unngå å dytte Arbeiderpartiet ytterligere til venstre. At Høyre benyttet seg av enkelte triks for å skape inntrykk av at Arbeiderpartiet ikke stod for en trygg sikkerhetspolitikk, er imidlertid åpenbart. Høyre var ikke fremmed for å belyse splittelsen i Arbeiderpartiet i den offentlige debatten, verken i 1981 eller 1985. Arbeiderpartiet har alltid bestått av grupper med motstridende utenrikspolitiske holdninger. Striden mellom disse gruppene nådde sitt høydepunkt i begynnelsen av 1980-tallet, hvilket må ha gjort jobben

²³¹ Willoch, 1990, s. 28

²³² Aftenposten, 7. september 1985, *Willoch vinner igjen, tror Seip*

lettere for Høyre. Det er for eksempel ikke godt å vite hvor stor mulighet Einar Førde hadde til å bli utenriksminister i en ny Brundtland-regjering, og det borgerlige fokuset på å fremstille Førde som utenriksministerkandidat kan sånn sett ha vært resultat av en planlagt valgstrategi.

Likevel er det viktig å understreke at det her dreide seg om en høyst reell frykt for at venstresiden i Ap skulle kunne diktere norsk sikkerhetspolitikk. Sånn sett ble utenriks- og sikkerhetspolitikken viktig ved valgene 1981 og 1985. Mye tyder på at Høyre tjente på at sikkerhetspolitikken ble trukket frem. Partiet klarte å opptre konsekvent i sikkerhetspolitiske saker, og Høyrepolitikere stod samlet om én felles linje, mens Arbeiderpartiet ofte ordla seg vagt og måtte ta stilling til løse kanoner blant NATO-motstanderne i partiet. Dette førte nok til at Høyre fremsto som prinsippfast og trygt i sikkerhetspolitikken, til tross for at man fulgte en linje som kunne virke kjøligere ved at den ikke appellerte til den emosjonelle motstanden mot atomvåpnene. Den kraftige økningen i støtte til dobbeltvedtaket i befolkningen fra 1979 til 1982 tyder på at Høyre lyktes i å samle støtte bak partiets sikkerhetspolitiske linje.

Etter valgseieren i 1981 var det viktig for Høyre å beholde regjeringsmakten, både for å kunne styre landet trygt gjennom farlig farvann, og å sørge for lojalitet og samhold i NATO.

Regjeringsmakten var imidlertid ikke førsteprioritet. Som Jo Benkow uttalte under et møte i Høyres stortingsgruppe 11. mai 1984: Det var viktigere med riktig politikk enn å ha regjering.²³³ Partiet debatterte da hvor langt man var villig til å strekke seg for å oppnå bredest mulig nasjonal enighet om sikkerhetspolitikken, og risikoen for å tape regjeringsmakten dersom man ikke lykkes. Det er dette arbeidet for å skape konsensus i utenriks- og sikkerhetspolitikken vi skal se nærmere på i oppgavens siste kapittel.

²³³ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppe, 11. mai 1984

Kapittel 7: Nedrustningsmeldingen – sikkerhetspolitisk forlik

7.1: Innledning

Det var ingen som ønsket å holde liv i den dype sikkerhetspolitiske splittelsen i Stortinget som hadde startet i begynnelsen av 1980-årene. I deler av det borgerlige flertallet var det sterke motsetninger, og skulle en tro partiprogrammene sto mellompartiene nærmere Arbeiderpartiet enn Høyre i flere sikkerhetspolitiske saker.²³⁴ Veien til enighet mellom de borgerlige var ikke like lang som mellom Høyre og Ap, men det ble likevel et økende behov for å kunne samles om en felles linje.

Det var både innenrikspolitiske og utenrikspolitiske faktorer som lå til grunn.

Innenrikspolitisk var kanskje den mest nærliggende faktoren at dersom Høyre tilhørte et sikkerhetspolitisk mindretall i Stortinget, ville regjeringen Willoch bli nødt til å gå av. Dette var åpenbart ikke ønskelig verken for Høyre, Kristelig Folkeparti eller Senterpartiet, men våren 1984 kunne ikke ledelsen i mellompartiene garantere utfallet av en avstemming.²³⁵ I 1982 hadde skeptikere i KrF og Sp reddet regjeringens stortingsflertall, men det var usikkert om dette ville fortsette. Under et møte i Høyres stortingsgruppestyremøte 10. mai 1984 meddelte Arne Skauge at mellompartiene ikke så ut til å være fremmed for å kreve at det var nødvendig for begge parter å legge frem et nytt grunnlag i forhandlingene om mellomdistanseraketene. En større andel av Kristelig Folkeparti og Senterpartiets representanter var villig til å gå inn for stans i utplasseringen av vestlige raketter.²³⁶ Ønsket om å kunne samles om sikkerhetspolitikken, og slik skape et så stort flertall i nasjonalforsamlingen som mulig, ble dermed sterkere.

Utenrikspolitisk var det meget viktig å kunne vise landets allierte at Norge ville opprettholde enheten i NATO. Avvik fra den vedtatte politikken overfor Sovjetunionen kunne skape en dominoeffekt i alliansen. Slike avvik, sammen med den generelle sikkerhetspolitiske spliden som eksisterte i Norge og andre land i Vest-Europa, kunne styrke Sovjetunionens forsøk på ytterligere å splitte NATO-landene. Regjeringsmakt var selvsagt viktig for Høyre, men partiformann Jo Benkow slo fast at det var «viktigere med riktig politikk enn å ha Regjering».²³⁷ Spørsmålet var imidlertid hvor langt Høyres medlemmer var villige til å strekke seg for å komme KrF, Sp og Ap i møte. I dette kapittelet skal vi se nærmere på

²³⁴ Narum, Håvard, *Stortingets rolle i norsk utenrikspolitikk*, Atlanterhavskomiteéns serier, Oslo 1988, s. 7

²³⁵ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppe, 11. mai 1984

²³⁶ Skauge, Arne, Møte i Høyres stortingsgruppe, 10. mai 1984

²³⁷ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppe, 11. mai 1984

forsøket på å gjenopprette det sikkerhetspolitiske samarbeidet i behandlingen av regjeringen Willochs nedrustningsmelding fra 1982. Høyre hadde tidligere kritisert Arbeiderpartiet da ledelsen hadde gått med på sikkerhetspolitiske kompromisser med partiets venstreside. Nå deltok Høyre i forhandlinger for å komme frem til et forlik. Hva drev dette behovet for kompromiss? Representerte forhandlingene i mai 1984 et linjeskift i Høyre?

7.2: Arbeiderpartiets rakettutvalg

I et forsøk på å samle fløyene i Arbeiderpartiet i rakettsaken etter dramatikken fra november 1982, nedsatte partiledelsen et internt rakettutvalg som skulle arbeide for å finne et kompromiss som var akseptabelt for hele partiet. Utvalgets flertall på fire besto av rakettmotstandere, mens Knut Frydenlund og Thorvald Stoltenberg utgjorde minoriteten som støttet dobbeltvedtaket. 21. januar 1983 ble utvalgets innstilling avgitt. Den konkluderte med at Sovjetunionen og USA måtte godta en gjensidig fastfrysing av alle typer atomvåpen på det nåværende nivå. Den enstemmige innstillingen var første skritt mot å få samlet hele partiet i denne saken. De endelige formuleringene på Arbeiderpartiets landsmøtet i april ble sterkt preget av utvalgets innstilling, og svært mange oppfattet dette som en samling på rakettmotstandernes premisser.²³⁸ Kåre Willoch skrev senere: «Tilhengerne av NATOs forhandlingsstrategi hadde lidd et ydmykende nederlag innen landets største parti. Denne seier for NATO-motstandere og andre motstandere av atomvåpen i vest, førte til stadig skarp strid om sikkerhetspolitikken i Norge.»²³⁹ Intern konflikt rundt Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk hadde det, som vi har sett, vært flere ganger tidligere. Imidlertid ble det oppfattet som oppsiktsvekkende at det var partiets venstreside som i denne saken fikk dratt med seg ledelsen og den mer «moderate» delen av partiet. Dette skapte en ny situasjon mellom partiene i Stortinget, og deres samarbeid om norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk.

7.3: Førsteutkast til forlik

Utenrikskomiteens behandling av Willoch-regjeringens stortingsmelding nr. 101 (1981-82) om sikkerhet og nedrustning og 39 (1982-83) om norsk deltakelse i FNs 12. ekstraordinære generalforsamling ble som vi har sett ikke gjennomført før nesten to år etter at stortingsmelding nr. 101 var vedtatt i juni 1982. Utenrikskomiteens to mest sentrale personer i denne saken var saksordfører Gro Harlem Brundtland og Arne Skauge fra Høyre. Skauge hadde fått et krevende oppdrag. Høyre nøt riktignok godt av den brede interne enigheten om

²³⁸ Bjerke, Per-Arne og Ekeberg, Jan Ove, *Statsministeren – Makten og mennesket*, Tiden Norsk Forlag, 1996, s. 110

²³⁹ Willoch, 1990, s. 199-200

sikkerhetspolitikken, men medlemmene var fast bestemt på å jobbe for et forlik som i størst mulig grad gjenspeilet standpunktene i Høyre.

8. mai 1984 sendte Høyres fraksjon i utenrikskomiteen et notat til partiets stortingsgruppe som redegjorde for hvor man befant seg i arbeidet. Sovjetunionens ansvar for bruddet på avspenningsperioden ble klart understreket, og det ble påpekt at Norge var avhengig av USA og NATOs sikkerhetsgaranti. Slik ble det slått fast at Norges medlemskap i den vestlige allianse fortsatt måtte være en hovedlinje i norsk sikkerhetspolitikk.

Videre behandlet notatet atomfrie soner. Her gikk det foreløpige utkastet ut på å «gå inn for at Norge deltar i et aktivt analytisk og forberedende arbeid med sikte på å skape et grunnlag som kan [g]jøre en atomvåpenfri sone i nordisk område til en aktuell mulighet.»²⁴⁰ Sonesaken var ennå ikke død for Arbeiderpartiet eller mellompartiene, men det ble påpekt at arbeidet for atomfrie soner måtte skje innenfor rammen av Norges alliansetilknytning. Her var det således ikke mye nytt. Partiprogrammene til både Ap, KrF og Sp for perioden 1981-85 inneholdt formuleringer som tok opp behovet for atomfrie soner. Dette skulle imidlertid skje «i større europeisk sammenheng» – slik programmene til Arbeiderpartiet og Senterpartiet slo fast – eller «innenfor rammen av nedrustningsforhandlingene mellom stormaktene og forsvarsalliansene» – som det stod i Kristelig Folkepartis program.²⁴¹ Programpostene som tok til orde for en større europeisk sammenheng var tvetydige, noe som spesielt fra Arbeiderpartiets side hadde vært meget synlig siden 1981. Nå så det imidlertid ut til at man kunne få en bred enighet om en mer spesifikk ordlyd som gikk på at arbeidet for atomfrie soner måtte skje gjennom NATO. At arbeidet for soner måtte gå gjennom NATO var nok partiene allerede enige om, men en utvetydig tekst ville gjøre det vanskeligere for utbrytere å så tvil om hvilken strategi som skulle ligge til grunn for forsvaret av Norge. Dessuten ble det fastslått at atomopsjonen som hittil hadde åpnet for at kjernevåpen kunne brukes i forsvaret av Norge i krise eller krig, fortsatt skulle være gyldig så lenge det var en del av NATO-strategien.

I spørsmålet om en frys av antallet atomvåpen – det var her snakk om atommaktenes samlede antall kjernevåpen – var avstanden mellom KrF, Sp og Ap liten. Ifølge Høyres fraksjon var

²⁴⁰ Notat til Høyres stortingsgruppe fra fraksjonen i utenrikskomiteen, 8. mai 1984

²⁴¹ **Arbeiderpartiet:** *Politikk for 1980-årene. Arbeidsprogram 1982-85*, **Senterpartiet:** *Trygg framtid. Program 1981-85* **Senterpartiet** og **Kristelig Folkeparti:** *Handlingsprogram for Kristelig Folkeparti stortingsperioden 1981-1985* i NSDs partidokumentarkiv: <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Arbeiderpartiet,%201981,%20program&ro ws=10&fq=partikode:21&fq=aarstall:1981&fq=partikode:41&fq=partikode:51>

komiteen derfor nødt til å gi uttrykk for frys som et tillitsskapende tiltak. Det foreliggende forslag var slik:

Komiteen legger vekt på at dersom partene blir enige om å legge en kontrollerbar «frys» til grunn for forhandlinger, vil man kunne redusere den gjensidige usikkerheten omkring våpenutviklingen som nye teknologiske og kvalitative sprang og nye våpentyper skaper.²⁴²

Et nøkkelord i denne setningen var «kontrollerbar». Her var det åpent for ulike tolkninger av hva en kontrollerbar frys innebar, som høyst sannsynlig ville avhenge av hvilken sikkerhetspolitisk fløy man tilhørte. Minst like viktig var punktet som slo fast at en fastfrysing ikke måtte føre til alvorlig ubalanse i styrkeforholdet. Her skulle man altså enes om ganske vage formuleringer, men det var likevel etter Høyre-fraksjonens mening bedre enn full konfrontasjon mellom partene.

Det største problemet gjaldt opprustningen i Europa. Kravet fra Arbeiderpartiet om at både Warszawapakten og NATO måtte innstille utplasseringen av nye mellomdistanseraketter i Europa som grunnlag for nye forhandlinger kunne ikke Høyre godta, ettersom det dreide seg om gjennomføringen av dobbeltvedtaket. Her var Høyre krystallklare på at utplasseringen måtte fortsette til balanse med Sovjetunionen var oppnådd, eller forhandlinger mellom USA og Sovjetunionen resulterte i gjensidig nedrustning. Å fryse antallet mellomdistanseraketter ville bety sovjetisk atomdominans i Europa, noe som igjen ville bety at lederne i Moskva ikke hadde et like stort behov for å forhandle med Vesten, mente Høyre. «Om vi kan formulere oss bort fra dette problemet er tvilsomt», innrømmet fraksjonen i utenrikskomiteen.²⁴³

7.4: Motstand i stortingsgruppen

9. mai møttes Høyres stortingsgruppe i det første av flere møter for å diskutere utkastet som var blitt oversendt fra utenriksfraksjonen. Statsminister Willoch var på denne tiden sykmeldt, og verken utenriksminister Stray eller partiformann Benkow hadde mulighet til å stille opp. Møtet ble derfor ledet av Petter Thomassen.

Arne Skauge redegjorde for situasjonen. Arbeiderpartiet hadde støtte fra Senterpartiet og Kristelig Folkeparti i synet på frys av det totale antall atomvåpen. Dette var det flertall for. Å ta rene Høyre-dissenser her ville derfor bli meget vanskelig. På den positive siden fikk man med et bredt flertall fastslått NATOs og USAs sikkerhetsgaranti. Dette var imidlertid ingen spesielt stor seier for Høyre. SV var det eneste partiet i Stortinget som ikke ønsket å fortsette medlemskapet i NATO. Til tross for at flere på Arbeiderpartiets venstrefløy var NATO-

²⁴² Notat til Høyres stortingsgruppe fra fraksjonen i utenrikskomiteen, 8. mai 1984

²⁴³ Notat til Høyres stortingsgruppe fra fraksjonen i utenrikskomiteen, 8. mai 1984

motstandere eller skeptikere, slo partiprogrammet fra 1981 til 1985 fast at Arbeiderpartiet ville «Gjennom medlemskapet i NATO trygge vår nasjonale sikkerhet og selvstendighet».²⁴⁴

Flere i Høyres stortingsgruppe var skeptiske til notatet de hadde fått. Thor Knudsen og Carl Fredrik Lowzow fryktet det kunne bli ytterligere glidning til venstre på et senere tidspunkt. Bente Bakke undret seg om man bare midlertidig reddet regjeringen ved å inngå kompromiss, og om det i så fall var verdt det Videre mente Knudsen at man risikerte å sende signaler som kunne ha smitteeffekt overfor øvrige NATO-land. En borgerlig regjering kunne ikke antyde slike bevegelser, hevdet han.²⁴⁵ Frykten for Norge som spydspiss både i sonesaken og rakettsaken var fremdeles høyst reell. Skauge trakk frem at man ikke kunne se bort fra at det var godt for norsk sikkerhetspolitikk at regjeringen fikk fortsette. Eventuelt kunne den dessuten bli nødt til å gå senere, «på et mer radikalt vedtak»²⁴⁶, dersom man ikke klarte å oppnå kompromiss. Skauge og andre i partiet var tilsynelatende bekymret for at det kunne føre til ytterligere venstredreining i Arbeiderpartiet, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet dersom man lot den sikkerhetspolitiske splittelsen fortsette. Realiteten var den, hevdet Skauge, at Høyre i øyeblikket ikke hadde flertall for sin linje. Derfor var det bedre å prøve å komme frem til et kompromiss enn å la regjeringen falle, hvilket ville bety at Høyre kunne havne i periferien i det videre sikkerhetspolitiske arbeid. Arbeiderpartiet kunne da hente støtte fra mellompartiene.

Skauge må nok ha blitt frustrert over motstanden han møtte i stortingsgruppen. Gruppens innlegg, kommenterte Skauge, «gjør at jeg er i tvil om jeg kan fortsette dette arbeidet».²⁴⁷ Han forklarte at man burde ha en «realistisk oppfatning av situasjonen», samtidig som han understreket at det ikke ville komme på tale å inngå forlik om noe som ville bryte med NATOs dobbeltvedtak. Det er ikke godt å vite om Willochs, Strays og Benkows fravær spilte en rolle under møtet. En autoritetsperson i rommet kunne kanskje overbevist flere av stortingsrepresentantene om behovet for kompromiss og samling i sikkerhetspolitikken dersom man skulle sikre regjeringen og Norges allianseforpliktelser. Noe av motstanden mot å inngå kompromiss kan kanskje skyldes at partiet var vant til å få det mer eller mindre som man ville i sikkerhetspolitikken. Tradisjonelt hadde Høyre og Arbeiderpartiet kunnet enes i

²⁴⁴ Arbeiderpartiets arbeidsprogram 1982-85, *Politikk for 1980-årene*:

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Arbeiderpartiet%20valgprogram%201981&rows=10&fq=aarstall:1981&fq=partikode:21>

²⁴⁵ Knudsen, Thor, Møte i Høyres stortingsgruppe, 9. mai 1984 (feildatert 9. mars)

²⁴⁶ Skauge, Arne, Møte i Høyres stortingsgruppe, 9. mai 1984 (feildatert 9. mars)

²⁴⁷ Skauge, Arne, Møte i Høyres stortingsgruppe, 9. mai 1984 (feildatert 9. mars)

sikkerhetspolitiske saker, og som vi har sett bl.a. i tilfellet Angola på midten av 1970-tallet, var det vanlig at mellompartiene i stor grad nærmet seg Høyres utenriks- og sikkerhetspolitiske standpunkter når man ønsket borgerlig enhet.

7.5: Kompromiss om atomfrie soner

Da styret i Høyres stortingsgruppe holdt møte 10. mai for å diskutere nedrustningsmeldingen, var utenriksminister Stray og partiformann Benkow til stede. Til tross for et behov for enkelte forbedringer i innstillingen, mente Benkow det var mulig å leve med utkastet. Det var særlig ordlyden rundt atomfrie soner, blant annet en formulering om «aktivt, analytisk og forberedende arbeid» for en sone i Norden, som var vanskelig å svelge. Grethe Værnø, Thor Knudsen, Per Hysing-Dahl og Svenn Stray delte skepsisen til formuleringen.

Utenriksministeren mente det var en fare for at den ville tvinge regjeringen til å fremlegge sonesaken overfor NATO, «hvor svaret vil være bestemt nei.»²⁴⁸ Stray ønsket en vagere formulering, som for eksempel «undersøke hvilket grunnlag» man hadde for å opprette en sone, men fikk opplyst av Skauge at man hadde forsøkt å nå frem med slike forslag.

Problemet var at man neppe fikk mellompartiene med. Det ble stadig tydeligere at man måtte være villig til å gi mer i sonesaken for å oppnå borgerlig enhet.

Å foreslå en nordisk atomfri sone i NATO var ikke ønskelig for Høyre, men realiteten var at det i denne saken var flertall i Stortinget for en mer aktiv norsk rolle. Skulle man oppnå et flertall som garanterte partiets viktigste sikkerhetspolitiske prioritering – at dobbeltvedtaket lå fast – måtte man, slik Benkow formulerte det, «være villig til å diskutere andre og mindre viktige formuleringer med Sp og KrF.» Dersom man ikke i det minste hadde med ledelsen i mellompartiene, uttalte Benkow, «så kan vi bare pakke sammen.»²⁴⁹ Morten Steenstrup var enig i dette, og mente man heller måtte gi litt på soner, ettersom det var uaktuelt for partiet å bevege seg mot Arbeiderpartiets krav om frys i utplasseringen av vestlige mellomdistanseraketter i Europa. Å vise kompromissvilje, særlig overfor mellompartiene, var svært viktig, fremholdt Benkow. Dersom Høyre ikke klarte å vise forhandlingsvilje ville det ikke en gang bli mulig å holde på Kristelig Folkeparti og Senterpartiet.

I utenrikskomiteens endelige innstilling ble det klart at Høyre hadde gitt innrømmelser i sonesaken. Dette kom særlig til uttrykk ved at partiet gikk med på formuleringer som kritiserte konklusjonene i Utenriksdepartementets utredning fra 1982 – den daværende

²⁴⁸ Stray, Svenn, Møte i Høyres stortingsgruppe, 10. mai 1984

²⁴⁹ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppe, 11. mai 1984

Høyre regjeringens argumenter mot atomfrie soner. I utredningen hadde Høyre gått så langt som å hevde at opprettelsen av atomfrie soner kunne bety slutten for norsk NATO-medlemskap:

Derfor synes deltakelse i en kjernevåpenfri sone å ville medføre at den allierte sikkerhetsgaranti av Norge bortfaller, og at det således ikke lenger er noe reelt grunnlag for fortsatt norsk medlemskap i NATO. Sannsynligheten for at norsk deltakelse i en kjernevåpenfri sone vil føre til at Norge i realiteten trer ut av NATO, og at det således ikke er sannsynlig at et troverdig forsvar vil kunne opprettholdes, kan på sikt medføre at det skapes et militært tomrom i området.²⁵⁰

Komiteen viste til dette punktet i stortingsmelding nr. 101, og minnet om at de fleste partier som hadde inkludert formuleringer om atomfri sone i sine partiprogrammer samtidig var klare tilhengere av det vestlige forsvarssamarbeid, og hadde forutsatt at et arbeid for en slik sone måtte skje innenfor rammen av norsk NATO-medlemskap.²⁵¹ Med den slags påpeking av de åpenbare svakhetene med regjeringens behandling av atomfrie soner fra 1982, konkluderte en enstemmig komité med at «Norge gjennomfører et aktivt analytisk og forberedende arbeid med sikte på å skape et grunnlag som kan gjøre en atomvåpenfri sone i nordisk område til en aktuell mulighet.»²⁵² Det ble imidlertid nok en gang understreket at det i dette arbeidet måtte skje i kontakt med NATO og de nordiske naboland.

Høyre endte altså ikke bare opp med å påpeke svakhetene i sin egen regjeringens utredning om atomfrie soner, men å stilte seg også bak en innstilling som tok sikte på å arbeide aktivt for en nordisk sone innad i NATO. At dette på ingen måte var lett for stortingsgruppen å akseptere, er ingen overraskelse. Representerte dette et reelt linjeskift i partiet? For Høyres del dreide det seg først og fremst om å gjøre det beste ut av en dårlig situasjon. Som Benkow sa: «Hadde vi hatt flertall kunne vi skrive innstilling etter vårt hjerte. Men situasjonen er ikke den. Vi må utad bli trodd når vi sier vi har etterstrebet bredest mulig nasjonal enighet.»²⁵³

Stortingsgruppen hadde 9. mai uttrykt problemer med å akseptere et «aktivt analytisk og forberedende arbeid» med sikte på å gjøre en atomfri sone til en aktuell mulighet, men formuleringen ble værende i den endelige innstillingen. Basert på forliket om atomfrie soner ser vi at Høyre nok på mange måter var den parten som måtte gi mest i arbeidet med nedrustningsmeldingen i 1984. Imidlertid er det to faktorer det er viktig å understreke i denne sammenheng:

For det første var det ikke flertall i Stortinget for den sikkerhetspolitiske linjen Høyre hadde

²⁵⁰ St. meld. nr. 101, 1981-82, *Om sikkerhet og nedrustning*, Vedlegg 1, s. 76

²⁵¹ Innst. St. nr. 225, 1983-84, s. 20

²⁵² Innst. St. nr. 225, 1983-84, s. 19

²⁵³ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppe, 11. mai 1984

gått inn for i stortingsmelding nr. 101 fra 1982. Realitetene gjorde at man ikke hadde annet valg enn å inngå kompromiss med KrF, Sp og Ap dersom man skulle ha mulighet til å fortsette i regjering. For det andre var partiets førsteprioritet i arbeidet med nedrustningsmeldingen å sørge for et flertall som støttet dobbeltvedtaket. Ved å gi mellompartiene innrømmelser i for eksempel sonesaken kunne man oppnå dette flertallet. Det er interessant å se at Høyre dempet motstanden mot soner ikke lenge etter at fredsbevegelsen så ut til midlertidig å legge saken på hylla. Til tross for at Høyre og fredsbevegelsen sto på hver sin side i striden om atomfrie soner og dobbeltvedtaket, virker det som om partene prioriterte likt. Fredsbevegelsen nedprioriterte tilsynelatende sonesaken etter forhandlingsbruddet i Genève i 1983, for slik å kunne arbeide mer aktivt mot rakettutplassering i Vest-Europa. Høyre mente at man måtte arbeide aktivt for rakettutplassering, og fra 1984 av var partiet villig til å gi etter i sonesaken for å få støtte i det betraktelig viktigere dobbeltvedtaket. Videre norsk støtte til NATOs rakettstrategi var viktigere enn å stå på sitt i debatten om atomfrie soner. Det var således en pris man til slutt så seg villig til å betale, både for å sikre regjeringen og den sikkerhetspolitiske lojaliteten overfor NATO. Å komme til enighet om dobbeltvedtaket skulle vise seg å være betydelig vanskeligere. Behandlingen av dette punktet krevde ytterligere møter i stortingsgruppen.

7.6: Fortsatt splittelse over dobbeltvedtaket

Høyres førsteprioritet var altså å garantere dobbeltvedtaket og norsk støtte til NATOs nedrustningsstrategi fra 1979 under forhandlingene i utenrikskomiteen. Å gå med på Arbeiderpartiets krav om en fastfrysing av antallet mellomdistanseraketter i både Øst- og Vest-Europa var å «belønne Sovjets manglende forhandlingsvilje»²⁵⁴, og ville aldri bli akseptert av Høyre. Allerede i utenriksfraksjonens notat til stortingsgruppen 8. mai hadde det som vi så blitt konkludert med at det var tvilsomt om man kunne formulere seg bort fra dette problemet. At både Høyre og Arbeiderpartiet sto på sitt i rakettsaken gjorde støtte fra mellompartiene desto viktigere. På et møte for styret i Høyres stortingsgruppe 15. mai redegjorde Jo Benkow for et møte mellom KrF og Sp tidligere samme dag. Det forelå nå et borgerlig forslag som utenriksminister Stray kunne godta og som ville være akseptabelt i NATO. Forslaget var også drøftet med stortingspresidenten og fraksjonslederen i utenrikskomiteen. Benkow anbefalte styret å samle seg om dette, ellers fryktet han at det ville

²⁵⁴ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppe 11. mai 1984

oppstå en umulig situasjon.²⁵⁵ Forslaget endte opp i flertallets komiteinnstilling og erklærte blant annet:

Om Sovjetunionen frafaller sitt krav om at NATO må fjerne de utplasserte raketter som en forutsetning for å gjenoppta forhandlingene må NATO under gjenopptatte forhandlinger være villig til å vurdere tempo og omfang i utplassering av mellomdistanseraketter, stoppe den eller trekke tilbake alle utplasserte våpen dersom dette kan føre til en balansert og kontrollerbar avtale mellom partene.²⁵⁶

Det var noe motstand mot ordlyden i forslaget blant gruppestyrets medlemmer. Flere var skeptiske til bruken av ordet «alle» i forbindelse med en stans eller tilbaketrekking av de vestlige mellomdistanserakettene. Denne skepsisen ble gjentatt da forslaget ble lagt frem for hele stortingsgruppen senere samme dag. Det meste tydet likevel på at Høyre nå var klart til å inngå forlik. Benkow skulle undersøke mulighetene for å få ut ordet «alle», men ville ikke la kompromisset strande på det. Statssekretær i Utenriksdepartementet, Eivinn Berg var fornøyd, og forsikret om at teksten lå vel innenfor hensikten med dobbeltvedtaket.²⁵⁷

De borgerlige regjeringspartnerne klarte altså å samle seg om et forslag. Det ble riktignok avvist av Arbeiderpartiet, og slik fortsatte splittelsen i Stortinget om mellomdistanserakettene. Her ser det ut til at Høyre fikk med seg KrF og Sp både ved å være villig til å forhandle om andre saker i nedrustningsmeldingen, og å gå med på en formulering partiet neppe hadde gått inn for på egenhånd. Avsnittet om mellomdistanserakettene er viktig for å danne oss et bilde av hvilke innrømmelser Høyre måtte gi i forbindelse med det sikkerhetspolitiske forliket i 1984. Partiet hadde ikke tidligere tatt til orde for å endre tempo eller omfang av den vestlige rakettutplasseringen, og i hvert fall ikke stans eller tilbaketrekning av denne, før partene hadde klart å forhandle seg frem til en løsning. Logikken i dette synet gikk på at det var behov for å vise at man mente alvor med utplasseringen, og slik motvirke at Sovjetunionen kunne trekke ut forhandlingene. I innstilling nr. 225 ser vi imidlertid at de tre borgerlige partiene åpnet for at NATO kunne være villig til å lette på trykket dersom Sovjetunionen vendte tilbake til forhandlingene i Genève.

Vi bør merke oss noen detaljer ved kompromisset mellom regjeringspartnerne som utgjorde utenrikskomiteens flertall. For det første var det bare snakk om at NATO måtte være «villig til å vurdere» tempo, omfang, stans eller tilbaketrekning. Denne formuleringen var vag nok til å kunne godkjennes av Høyre. At NATO skulle være villig til å vurdere noe var langt fra å love konkret handling. Det var også understreket at Sovjetunionen måtte vende tilbake til

²⁵⁵ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppepestyre 15. mai 1984

²⁵⁶ Møte i Høyres stortingsgruppepestyre 16. mai 1984. Ble også endelige versjon i Innst. S. nr. 225, 1983-84, s. 20

²⁵⁷ Berg, Eivinn, Møte i Høyres stortingsgruppe 15. mai 1984 (feildatert 15.15.1984)

forhandlingsbordet på forhånd. Til slutt ser vi at NATO bare kunne være villig til å vurdere noe slikt dersom det kunne føre til en *balansert og kontrollerbar* avtale mellom partene. Det vil si at Sovjetunionen måtte gå med på å redusere sitt antall SS-20-raketter til et nivå som tilsvarte balanse mellom øst og vest, før NATO skulle gå med på å stanse utplasseringen eller redusere antallet raketter. Den blandingen av vaghet og fokus på styrkebalanse som mellompartiene gikk med på gjorde nok kompromisset mulig for Høyre. Arbeiderpartiets vedtak om frys var i realiteten et nei til utplassering av raketter. Det synet var uoverensstemmende med synspunktet i Høyre. «Etter at Sovjetunionen brøt Genève-forhandlingene i 1983, gikk Arbeiderpartiet inn for å innstille den vestlige utplassering for å få Sovjetunionen tilbake til forhandlingsbordet», uttalte Stray under utenriksdebatten 7. mai 1985. «Dette ville ha vært å belønne Sovjetunionens forhandlingsbrudd. Hvor mange av våre allierte tror man gikk inn for en slik linje», spurte han retorisk.²⁵⁸

7.7: Debatt i Stortinget og etterspill

24. mai ble utenrikskomiteens innstilling nr. 225 lagt frem for Stortinget. Gro Harlem Brundtland, som hadde vært ordfører i saken, åpnet med å understreke at innstillingen – med ett unntak – var enstemmig. Komiteen stod samlet om hovedlinjene i norsk sikkerhetspolitikk med vekt på forsvar og avspenning, uttalte Brundtland. «Denne politiske linje har gitt trygghet og samtidig virket samlende i det norske folk. Dagens innstilling fra utenrikskomiteen legger grunnlaget for en videreføring av en slik samlende politikk.»²⁵⁹ Imidlertid var det uenighet om et sentralt tema; forhandlingene om mellomdistanseraketter i Genève. I forbindelse med denne uenigheten fremmet Brundtland følgende forslag på vegne av Arbeiderpartiet:

Stortinget ber Regjeringen ta initiativ til å få gjenopptatt nedrustningsforhandlingene om de kjernefysiske våpen ut fra en frys-strategi, ved at både Warszawa-pakten og NATO inntil videre innstiller all utplassering av nye atomraketter i Europa.²⁶⁰

Dersom Arbeiderpartiet hadde fått flertall for forslaget, ville det betydd at Willoch-regjeringen måtte søke avskjed. Imidlertid hadde Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet kommet til enighet i arbeidet med innstillingen, og Brundtlands forslag ble nedstemt med knappest mulig margin: 77 mot 76 stemmer.

Debatten 24. mai bar likevel preg av en sikkerhetspolitisk avspenning mellom regjeringspartiene på den ene siden og Arbeiderpartiet på den andre. Høyre hadde nådd målet om å samle et flertall som støttet NATOs dobbeltvedtak, selv om det ikke var snakk om noen

²⁵⁸ Stray, Svenn, Utenriksdebatt, 7. mai 1985, s. 3572

²⁵⁹ Brundtland, Gro Harlem, Sikkerhet og nedrustning m.v., 24. mai 1984, s. 3964

²⁶⁰ Brundtland, Gro Harlem, Sikkerhet og nedrustning m.v., 24. mai 1984, s. 3968

bred enighet i Stortinget. I tillegg hadde man, slik Skauge uttalte, fått en «viktig klargjøring av det som fortsatt står fast som grunnleggende hovedlinjer i norsk sikkerhetspolitikk, selv om det i tiden fremover skulle utvikle seg forskjeller i synet på enkelte forsvars- og sikkerhetspolitiske spørsmål.»²⁶¹ Her lå også mye av grunnlaget for å komme frem til kompromiss: Man ønsket å fastslå en akseptabel sikkerhetspolitikk det var mulig å samles rundt, slik tilfellet hadde vært i mesteparten av etterkrigstiden. For Høyres del handlet det om å unngå en ytterligere venstredreining i sikkerhetspolitikken, både hos Arbeiderpartiet og regjeringspartnerne, samt å sikre regjeringsmakten og NATO-linjen i arbeidet for avspenning og vestlig sikkerhet. Det var nettopp den usikkerheten rundt sikkerhetspolitikken som ledelsen i KrF og Sp innrømmet 1984 som gjorde behovet for kompromiss så stort.

Nedrustningsmeldingen kan se ut som et linjeskift fra Høyres side. Da ledelsen i Arbeiderpartiet tidligere hadde forsøkt å finne samlende formuleringer om sikkerhetspolitikken for å komme den interne opposisjonen i møte, hadde Høyre kritisert partiet for å være tvetydige i viktige utenriks- og forsvarspolitiske saker. Nå var det Høyres tur til å oppleve en splittelse i egne rekker. Det var riktignok regjeringspartnerne som truet med å bryte med linjen, mens det internt i Høyre var full enighet. Det er interessant å se at Høyre brukte mye av den samme taktikken som Arbeiderpartiet da man skulle samle partene. Man gikk med på å tone ned motstanden mot forslag fra den NATO-kritiske venstresiden, som for eksempel atomfrie soner, og vedtok tvetydige formuleringer om norsk sikkerhetspolitikk. Høyre var, som Benkow sa, avhengig av å vise at partiet kunne inngå forlik for å kunne få noe igjen fra de andre partiene, spesielt KrF og Sp. Slik dekket man over uenigheten for å spikre den i andre saker. Et fullstendig linjeskift var det imidlertid ikke. Høyre ville aldri gått med på en innstilling som kunne så tvil om NATOs atomstrategi, slik Arbeiderpartiet gjorde etter at rakettutvalget avga sin innstilling. Likevel viser saken at noe av kritikken mot Arbeiderpartiet for dets tvetydighet i sikkerhetspolitikken nok skyldtes politikkenes natur hvor man den ene dagen kritiserer sin motstanders metoder, for så å benytte de samme metodene neste dag. Da Høyre måtte samle en splittet gruppe var det greit å gi etter i visse saker og ta i bruk vage formuleringer.

I media ble det slått fast at innstilling nr. 225 var et viktig bidrag til å bringe de politiske partiene tilbake til de felles holdningene man tidligere hadde stått sammen om. «På sett og vis er det riktig å si at klokken i går ble skrudd tilbake. Det var nødvendig, for klokken begynte

²⁶¹ Skauge, Arne, Sikkerhet og nedrustning m.v., 24. mai 1984, s. 3971

dessverre å gå galt allerede kort tid etter stortingsvalget i 1981», skrev VG på lederplass dagen etter stortingsdebatten.²⁶² Debatten hadde klart og tydelig demonstrert at både ledelsen i Arbeiderpartiet og regjeringspartiene nå ønsket å bevare enigheten som var oppnådd, fortsatte lederartikkelen. Aftenposten skrev at det fantes grupperinger både i Høyre og Arbeiderpartiet som mente deres respektive partier hadde gått for langt. Imidlertid mente avisen det var «grunn til å minne om at hverken Arbeiderpartiet eller Høyre så med særlig lyst på at den fundamentale uenighet skulle opprettholdes i tiden fremover.» Riktignok ville rakettsaken fortsette å splitte Stortinget på midten, «men gårsdagens brede enighet på andre områder overskygger langt på vei denne kløft».²⁶³

Det var ingen tvil om at kompromisset mellom Høyre og de andre partiene både var positivt og nødvendig. Likevel så vi i forrige kapittel hvordan utenrikspolitiske saker spilte en rolle også i valgkampen 1985, med vedvarende mistenkeliggjøring mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Det var også problematisk at et så smalt flertall sto som garantister for NATO-linjen fra 1979, men også på dette punktet var det grunn til optimisme, skulle man tro Arne Skauge. Han håpet «at denne uenighet, som fremkommer i innstillingen, er situasjonsbetinget og kan finne sin løsning når arbeidet med å få i stand forhandlinger kan komme inn i en mer aktiv fase.»²⁶⁴ Selv om de sikkerhetspolitiske motsetningene ikke var løst ennå, lå det en viss optimisme over partiene. Man hadde klart å legge noen av de vanskelige motsetningene bak seg, og slik var man på riktig vei mot sikkerhetspolitisk enighet for første gang på flere år.

Det var klart at det ville bli uenighet rundt hvem som hadde gitt mest for å oppnå enighet. Motstanden i Høyre begynte nokså kraftig, men dabbet av i løpet av mai 1984. En medvirkende faktor til en demping var nok Stray og Benkows tilstedeværelse ved det andre møtet i stortingsgruppen 10. mai. Flere av gruppens medlemmer var svært skeptiske til flere av punktene i innstillingen. Det var kanskje ikke helt urimelig. Høyre hadde svært lite lyst til å være noen forkjemper for atomfrie soner, fordi det ikke var noe utpreget tro på at slike soner kunne skape reell sikkerhet, men kanskje mest fordi man fryktet saken kunne skade samholdet i NATO. «Man tvinges her inn i en form som Gro Harlem Brundtland og andre har brukt for å pleie sin venstreside», uttalte Per Hysing-Dahl i gruppestyret.²⁶⁵ At partiet likevel gikk med på komiteens nokså moderate soneinnstilling later til å ha vært en erkjennelse av at man måtte

²⁶² Verdens Gang, 25. mai 1984, leder, *Ny enighet*

²⁶³ Aftenposten, 25. mai 1984, *Facit etter nedrustningsdebatten: Vilje til bred samling*

²⁶⁴ Skauge, Arne, *Sikkerhet og nedrustning m.v.*, 24. mai 1984, s. 3973

²⁶⁵ Hysing-Dahl, Per, *Møte i Høyres stortingsgruppe*, 10. mai 1984

gi litt for å få igjen. Belønningen kom blant annet ved at mellompartiene gikk med på å fortsette støtten til dobbeltvedtaket, og slik redde regjeringen. Også i rakettsaken måtte Høyre inngå kompromisser, men ordvalget var så vagt at partiets representanter lot det gå uten store problemer. Et notat laget av Stortingets utredningsseksjon henviser til Arne Olav Brundtland, og argumenterer for at Høyre nok var den parten som hadde strukket seg lengst i arbeidet med innstillingen.²⁶⁶ At Høyre måtte strekke seg lenger enn det som var komfortabelt for alle stortingsrepresentantene har vi allerede fastslått. Imidlertid vil det ikke være noe poeng her å fastslå hvem som beveget seg mest for å oppnå kompromiss i 1984. Vi kan heller vise til utenrikskomiteens formann, Jakob Aanos (KrF) ord fra nedrustningsdebatten:

I dei mange og stort sett positive kommentarane til tilrådinga i våre media er det spekulert over kven som har flytta seg mest i dette livsviktige politiske spørsmålet. Minst eitt steg til venstre, heiter det fra somme kommentatorar. Nei, tvert imot eit steg til høgre, heiter det frå motsett side. Noko rett har dei vel begge. Det avgjerande er at vi alle har vore villige til å flytta oss, og har demonstrert at vi ikkje ønskjer å bli ståande i fastlåste posisjonar.²⁶⁷

7.8: Oppsummering

Arbeidet med nedrustningsmeldingen våren 1984 var en nokså dramatisk sak. Høyre befant seg plutselig i en lignende situasjon som Arbeiderpartiet hadde gjort noen år i forveien. Høyre måtte forholde seg til at den borgerlige koalisjonen ikke lenger kunne garantere et stortingsflertall for regjeringens sikkerhetspolitiske linje. For å løse denne saken ble det nødvendig å inngå kompromiss med Arbeiderpartiet, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Forliket var altså en ren nødvendighet fremfor noe ønske om en bredest mulig politikk. Dette kommer frem i møtereferatene fra Høyres stortingsgruppe og gruppestyre, hvor Jo Benkow blant annet innrømmer at Høyre ville skrevet «innstilling etter vårt hjerte», dersom partiet hadde hatt stortingsflertall.²⁶⁸ Det er klart at ønsket om et så bredt flertall som mulig om den norske sikkerhetspolitiske linjen også var ønskelig, men dette måtte i så fall baseres mest mulig på Høyres politikk.

Motstanden mot å inngå forlik var stor hos flere av partiets representanter. Per Hysing-Dahl markerte seg som svært skeptisk til å bli enig med venstresiden i Arbeiderpartiet i sikkerhetspolitiske saker. Hysing-Dahl var blant annet redd en slik enighet – dersom Høyre ga etter for mye i forhandlingene – ville kunne brukes i valgkampen 1985. Det var en reell fare for at Høyre kunne ende opp med å fremstå som vinglete og vagt i utenriks- og forsvarspolitikken dersom nedrustningsmeldingen ble skrevet på Arbeiderpartiets premisser.

²⁶⁶ Perspektiv 06/13: <https://www.stortinget.no/Global/pdf/Utdredning/Perspektiv%2006-13%20komplett.pdf>

²⁶⁷ Aano, Jakob, Sikkerhet og nedrustning m.v., 24. mai 1984, s. 3980

²⁶⁸ Benkow, Jo, Møte i Høyres stortingsgruppe, 11. mai 1984

Imidlertid ser det ikke ut til at dette var tilfelle under valget i 1985. Høyre maktet nok en gang å fremstille seg som den fremste fanebærer for den vestlige forsvarsallianse, og en fortsettelse av den norske sikkerhetspolitiske linjen fra 1949.

Til en viss grad kan det hevdes at Høyre gjorde et linjeskift i 1984. Realiteten var slik at partiet ikke hadde noe annet valg enn å komme regjeringspartnerne og Arbeiderpartiet i møte dersom regjeringen Willoch skulle overleve en votering i Stortinget. Partiet ville for eksempel aldri selv gått inn for å arbeide for en atomfri sone i Norden. Det må likevel understrekes at Høyre var fast bestemt på å stå bak NATOs forhandlingsstrategi, og dermed ikke kunne forlatt de forpliktelser dobbeltvedtaket la opp til. Her ser vi et klart skille mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Samtidig gikk regjeringen Willoch aldri aktivt inn for atomfrie soner i møter med de andre NATO-landene, heller ikke etter at Høyre hadde gått med på formuleringen i nedrustningsmeldingen. Det var heller slik at partiet så seg nødt til å myke opp noe av retorikken sin og vise vilje til kompromiss og samarbeid med de andre partiene for slik å kunne fortsette å sikre den vestorienterte sikkerhetspolitiske linjen.

Kapittel 8: Avslutning

Oppgaven har tatt for seg Høyre og norsk sikkerhetspolitikk i slutfasen av den kalde krigen. Perioden ble preget av en sikkerhetspolitisk polarisering uten sidestykke i norsk etterkrigshistorie, som har dannet bakteppet for oppgavens tema; Høyre og den sikkerhetspolitiske splittelsen. Oppgavens hovedformål har dermed vært å finne ut hvordan Høyre håndterte den nye sikkerhetspolitiske situasjonen, samt hva som var de viktigste hensynene i partiets møte med polariseringen i sikkerhetspolitikken.

Denne hovedproblemstillingen har åpnet opp for andre spørsmål som oppgaven har forsøkt å belyse. Med utgangspunkt i den sikkerhetspolitiske splittelsen – først og fremst mellom Høyre og Arbeiderpartiet – har det vært nødvendig å se nærmere på hvordan Høyre utformet sin sikkerhetspolitiske linje i den polariserte situasjonen, hvilken rolle sikkerhetspolitikken spilte i kampen om regjeringsmakt, og hvordan partiet møtte de sikkerhetspolitiske utfordringer i regjeringsposisjon.

8.1: Mot sikkerhetspolitisk polarisering

Vi har sett at motsetningene mellom Høyre og Arbeiderpartiet i utenriks- og sikkerhetspolitikken gradvis vokste gjennom 1970-tallet. Det gjaldt hovedsakelig holdningene og forventningene til avspenningspolitikken mellom øst og vest, hvor Høyre forholdt seg meget skeptisk til Sovjetunionens hensikter og utviklingen av sovjetisk utenrikspolitikk og militære opprustning. Det virkelige bruddet med det tradisjonelle samarbeidet i norsk sikkerhetspolitikk kom i overgangen mellom 1970- og 1980-tallet, og skyldtes i stor grad faktorer som lå utenfor Høyres kontroll. Fredsbevegelsen vokste seg sterkere som følge av planene om vestlig opprustning, kombinert med strategiske utspill fra ledelsen i Moskva i håp om å splitte NATO-landene og slik unngå utplassering av amerikanske mellomdistanseraketter i Vest-Europa. Utviklingen slo ut på forskjellige måter i den norske partifloraen. Mens Arbeiderpartiet ble truet av indre splittelse som førte til at partiet inntok en svært tvetydig holdning i sikkerhetspolitikken, ble samholdet i Høyre styrket, sammen med overbevisningen om at Norge måtte stå fast ved NATOs rolle som garantist for vestlig sikkerhet og suverenitet, samt den vestlige allianses forhandlingsstrategi.

De forskjellige utfallene i Arbeiderpartiets og Høyres reaksjoner på den sikkerhetspolitiske utviklingen bidro til å øke kløften mellom partiene. Mens Arbeiderpartiet satt med regjeringsmakten frem mot stortingsvalget i 1981 fortsatte ledelsen og den mer moderate fløyen støtten, om enn ikke helhjetet, til NATOs strategi overfor Sovjetunionen. Partiet tok

imidlertid visse skritt til venstre i et forsøk på å samle venstreopposisjonen, særlig i forbindelse med debatten rundt en atomfri sone i Norden. Sonesaken hadde aldri tidligere blitt tatt alvorlig i ledelsen, men det økte presset fra en større del av partiet førte til at opprettelsen av en sone ble prioritert politikk i Arbeiderpartiet for stortingsperioden 1981-85. Ordvalget i programmet var vagt og det kom en rekke motstridende meldinger fra Arbeiderpartiet om en fremtidig opprettelse av en nordisk atomfri sone, om det skulle skje gjennom NATO og om sovjetisk territorium skulle være med. Det samme kunne sies om regjeringens forsvar av dobbeltvedtaket. Som Dagbladets leder fremholdt 30. november 1979 var det Kåre Willoch som hadde vært den fremste forsvarer av regjeringens politikk under en debatt i fjernsynet. Willoch hadde rett da han forventet at regjeringen ville møte kritikk fra venstre, fremfor den borgerlige opposisjon i rakettsaken.

Høyre gikk offensivt ut i sikkerhetspolitiske saker mens partiet fremdeles satt i opposisjon. Ved å erklære avspenningsperioden over i 1979 havnet partiet på kant med Arbeiderpartiet, hvor man ennå ikke var klar for å gi opp denne strategien. Høyre tok til orde for en tøffere linje i møtet med Sovjetunionen, og viste begeistring for NATOs dobbeltvedtak, som man mente var den beste måten å forhindre sovjetisk dominans i Europa. Helst håpet ledende Høyre-folk at Sovjetunionen gjennom forhandlinger skulle gå med på å ruste ned sine SS-20-raketter, men dersom man ikke oppnådde nedrustning på denne måten, måtte NATO ruste opp for å forhindre en ubalanse mellom øst og vest i Europa. Partiet gikk dessuten hardt ut mot ideen om en atomfri sone i Norden. I første omgang gikk kritikken ut på at Arbeiderpartiet hadde gitt inntrykk av at saken allerede var vedtatt norsk politikk, uten at den var drøftet mellom partiene i Stortinget, som var vanlig i utenriks- og sikkerhetspolitiske avgjørelser. Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet fryktet imidlertid også at sonesaken skulle få en splittende effekt på enheten i NATO, og slik gjøre det lettere for Sovjetunionen å styrke sin stilling på det europeiske kontinent. Selve tanken på at enkelte land som deltok i en forsvarsallianse basert på samhold og ansvar for hverandres sikkerhet skulle inngå separate avtaler ble dessuten ansett som svært lite solidarisk. De negative holdningene til en atomfri sone fra Storbritannia, Vest-Tyskland og fremfor alle, USA, bidro nok i stor grad til å styrke motstanden i Høyre.

8.2: I posisjon

En reell sikkerhetspolitisk splittelse mellom Norges to største partier var et faktum etter at Høyre overtok regjeringsansvaret i 1981. Høyre fremsto som det mest NATO-vennlige norske partiet i Stortinget, både gjennom ord og handling. Partiet sto for en klar vestorientert linje i

Norges utenrikspolitikk, og benyttet seg hyppig av denne i den offentlige debatten rundt sonesaken og dobbeltvedtaket, samt i valgkampene. Som vi så i kapittel 6 tyder meningsmålinger på at Høyre lyktes i å overbevise et flertall av befolkningen, i hvert fall i forbindelse med dobbeltvedtaket, hvor 51% av de spurte i 1982 mente Norge måtte si ja til atommodernisering. Ja-siden hadde økt med 14% siden 1979, noe som indikerer at Høyre hadde klart å vinne argumentasjonen. Nei-siden hadde derimot holdt seg på samme nivå, fra 44% i 1979 til 45% i 1982.

Når det gjaldt opprettelsen av en atomvåpenfri sone i Norden hadde saken bred støtte blant det norske folk. I 1981 svarte 68% at de støttet en slik sone. Det var imidlertid interessant at hele 66% av de spurte i den samme undersøkelsen mente Sovjetunionen ikke ville respektere en slik sone i en konflikt. Høyre kan sånn sett ha vunnet mye på en utbredt skepsis til Sovjetunionen i norsk opinion. I den forbindelse er det verdt å trekke frem nok en faktor som lot til å splitte partiene i Stortinget – fordelingen av skyld for det dårlige klimaet mellom øst og vest. Arbeiderpartiet ble i økende grad tilbøyelige til å kritisere Vesten og NATO for opprustningen og den økende internasjonale spenningen fra slutten av 1970-tallet. Slike angrep kom hovedsakelig fra partiets venstreside, men USA-kritikken ble generelt sterkere etter at Ronald Reagan overtok som president i 1981. I en brosjyre fra 3. mars 1981 signert av ledere for ulike deler av arbeiderbevegelsen og med utspring i Fagbevegelsen, ble president Reagan omtalt som «historiens største produsent av masseødeleggelsesvåpen»²⁶⁹, en nokså drøy påstand, med tanke på at Reagans presidentperiode hadde vart i litt over en måned. Høyre hevdet på sin side at Vesten måtte handle for å unngå sovjetisk overmakt. Sovjetunionen hadde rustet opp gjennom 1970-tallet, og denne opprustningen truet balansen mellom øst og vest. Partiets førsteprioritet var balansert nedrustning, og for å oppnå dette måtte man ha med seg Sovjetunionen. Dersom ledelsen i Moskva ikke lot seg overtale, var det nødvendig med vestlig opprustning, slik at man i det minste kunne beholde balansen mellom blokkene. Denne var ikke bare nødvendig som et sikkerhetstiltak, fordi overmakt kunne føre til utpressing, slik Willoch formulerte det, men også fordi man hadde større mulighet for å forhandle seg frem til gjensidig nedrustning dersom partene stilte med relativt lik styrke.

Høyre sto støtt i sikkerhetspolitikken de første årene partiet satt i regjering. Gjennom felleserklæringen med KrF og Sp hadde partiet stortingsflertall bak sin utenriks- og sikkerhetspolitikk. Det ble derfor gjort lite for å komme den indre striden i Arbeiderpartiet i

²⁶⁹ Høyres Hovedorganisasjon, RA/PA-0583-3/D/L0006, *For deg – mot høyrestaten*, brosjyre utgitt av Arbeiderbevegelsen, 3. mars 1981

møte frem til mai 1984. Dette skyldtes ikke bare at Høyre hadde flertall for sikkerhetspolitikken, men også at man i partiet ikke mente det var riktig å ta hensyn til oppgjør internt i et politisk parti når Norges sikkerhetspolitikk skulle behandles og utføres. Kapittel 4 viser at regjeringen Willoch hadde et solid flertall i Stortinget i juni 1982, da forslaget fra motstanderne av NATOs opprustningsplaner ble nedstemt med 121 mot 32 stemmer. Ettersom striden i Arbeiderpartiet vokste, mistet imidlertid regjeringen støtten fra hele Aps stortingsgruppe. Dette fikk likevel ikke Høyre til å inngå noen form for forlik i gjennomføringen av dobbeltvedtaket. Regjeringen beholdt et flertall med én stemme over motstanderne i november 1982, men nektet å la seg trekke til venstre. Det er flere grunner til dette. For det første var partiet meget prinsippfast i sikkerhetspolitikken. NATO-linjen måtte fortsette, og spesielt måtte dobbeltvedtaket følges opp. Her var det ikke rom for forhandlinger med en opposisjon som gikk inn for frys av antallet mellomdistanseraketter i Øst- og Vest-Europa, ettersom dette ville garantere Sovjetunionen overmakt. For det andre hadde regjeringen fremdeles flertall for en slik politikk i Stortinget – til tross for at det var det knappest mulige flertallet – og man kunne dermed garantere at Norge ville bidra til å gjennomføre dobbeltvedtaket. For det tredje var partiets representanter, med rette, fullstendig klare over at det var interne partipolitiske grunner til at hele Arbeiderpartiets stortingsgruppe valgte å gå mot den politikk Arbeiderpartiet i regjering hadde lagt frem. Knut Frydenlund var blant dem som helhjertet hadde støttet dobbeltvedtaket både som utenriksminister og opposisjonspolitiker, til han høsten 1982 hadde gått over til motstandernes side sammen med resten av partiet. Det er ikke grunn til å tro at det var noe annet enn behovet for å samle Arbeiderpartiet som lå til grunn for Frydenlunds skifte. Men så lenge man kunne unngå det, nektet Høyre å la seg diktere av venstresiden i Arbeiderpartiet.

Pipen fikk imidlertid en annen lyd da det i 1984 ble klart at ledelsen i Kristelig Folkeparti og Senterpartiet ikke lenger kunne garantere det knappe sikkerhetspolitiske flertallet i Stortinget. Høyre måtte over på defensiven da det ble klart at situasjonen kunne bety ikke bare regjeringens avgang, men en venstredreining i sikkerhetspolitikken, hvor partiet ville havne på sidelinjen. På dette tidspunktet ble Høyre tvunget til ikke bare å gå med på forhandlinger med mellompartiene og opposisjonen, men også å stille seg bak svært vage formuleringer om for eksempel atomfrie soner. Det er interessant å se hvordan partiet gikk fra å kritisere Arbeiderpartiet for å ha benyttet seg av tvetydighet og vaghet i et forsøk på å oppnå samling i sikkerhetspolitikken til selv å benytte seg av samme metoder da regjeringspartnerne ikke lenger var til å stole på. Noe av dette må kunne ses som en naturlig overgang fra opposisjon,

hvor tonen gjerne er offensiv og konfronterende, til posisjon, hvor man lett blir drevet over på defensiven for å forsvare den politikken man gjennomfører, de løftene man tidligere har gitt og hvorfor man skal få fortsette å sitte ved makten.

I Arbeiderpartiet fryktet man en splittelse i selve partiet, mens Høyre fryktet at regjeringen kunne bli kastet ved hjelp av medlemmer fra to av regjeringspartiene. Det var med andre ord snakk om en form for indre splittelse i begge tilfeller. At forliket i 1984 representerte et linjeskift fra Høyres side er likevel bare delvis riktig. Partiet så seg nødt til å gi etter i flere saker, og måtte stille seg bak visse formuleringer som nok kunne bidra til å skape sikkerhetspolitisk strid senere. Likevel ble det fastslått bak lukkede dører at Høyre måtte være villig til å vise forhandlingsvilje, særlig overfor KrF og Sp, for at de fortsatt skulle garantere den saken som hele tiden var Høyres absolutte førsteprioritet; dobbeltvedtaket. Å oppgi dobbeltvedtaket ville aldri komme på tale for Høyre, noe som bekreftes av at det eneste punktet i utenrikskomiteens innstilling nr. 225 fra 1984 hvor det ikke hersket konsensus dreide seg om fortsettelsen av den vestlige atomopprustningen.

8.3: Valgkamp

Det er liten tvil om at sikkerhetspolitikken spilte en viktig rolle i valgkampene 1981 og 1985. Arbeiderpartiet hadde problemer med å fremstå samlet i flere viktige saker, mens Høyre på sin side sto samlet bak en klar vestorientert politikk der NATO-medlemskapet og enheten i den vestlige alliansen var den avgjørende faktoren for å sikre norsk sikkerhet. Partiet fremsto nok dermed som mer prinsippfast og trygt i utenrikspolitikken, selv om man forholdt seg negative til saker som kunne virke appellerende i befolkningen, som atomfrie soner og en fastfrysing av antallet atomraketter i Europa.

Høyre belyste også striden i Arbeiderpartiet, og presset regjeringen i 1981 for å få forsikringer om at den ikke ville åpne for nordiske soneforhandlinger med Sovjetunionen. Det er lite trolig at Arbeiderpartiregjeringen under Odvar Nordli eller Gro Harlem Brundtland ville gått utenom NATO i sonesaken, men den interne striden gjorde nok at Høyres krav om klare forsikringer ikke hørtes så urimelige ut. Enkelte Arbeiderpartipolitikere, som Knut Frydenlund, lot seg irritere og anklaget Høyre for å drive mistenkeliggjøring. Kåre Willoch skriver i sine memoarer at han alltid har hatt ment at Høyre kan bidra til å hindre at Arbeiderpartiet viser illojalitet mot NATO ved å vise at det fører til tap av stemmer. For å gjøre det, skriver Willoch, må avvik fra solid NATO-politikk bli belyst i åpen debatt.²⁷⁰ Det er

²⁷⁰ Willoch, 1990, s. 28

vanskelig å se for seg at Høyre ikke forventet en viss opptur blant velgerne ved å fremstille Arbeiderpartiet som et usikkert valg i sikkerhetspolitikken. Imidlertid viser sentralstyremøtereferatene fra sommeren 1981 at Høyre var opptatt av ikke å gå for langt i kritikken av regjeringen, da man fryktet dette kunne dytte Arbeiderpartiet ytterligere til venstre og gi velgerne inntrykk av at Høyre var et krigshisserparti. Sannsynligvis spilte både Willochs argument og et ønske om å tiltrekke seg velgere ved å fremstille Høyre som den sikreste forsvarer av den vestorienterte utenrikspolitiske linjen en rolle i partiets valgkampstrategi. Arbeiderpartiet hadde gjennom hele etterkrigstiden stått for en klar vestlig hovedlinje i sikkerhetspolitikken, men partiets tvetydighet ble utnyttet av Høyre i 1980-årene. Einar Førde og hans «nærkamp i NATO» ble stadig trukket frem av de borgerlige i 1985 som et bevis på at Arbeiderpartiet ikke ville kunne garantere en enhetlig sikkerhetspolitikk. Førde ble selve personifiseringen av det man i Høyre fremstilte som en splittende og usolidarisk NATO-politikk. At en prinsipiell motstander av den vestlige alliansen ikke kunne utelukkes som norsk utenriksminister – uten å spekulere i Førdes faktiske sjanser for å få jobben – understreket alvoret, og var nok mye av grunnen til at de borgerlige stadig trakk frem Førde som utenriksministerkandidat.

Faktum var jo dessuten at det eksisterte sikkerhetspolitisk uenighet mellom partiene, og da var det naturlig å trekke dette frem i en valgkamp. Det er liten grunn til å tro at Høyre ville karakterisert Arbeiderpartiets politikk som uansvarlig eller skadelig for samholdet i NATO dersom partiet i 1981 og 1985 hadde stått klart bak dobbeltvedtaket og beholdt sin tidligere skepsis til en atomfri sone i Norden.

8.4: Temaer for videre forskning

Oppgaven har tatt sikte på å svare på flere spørsmål, som er nevnt ovenfor, men hvilke spørsmål kan besvares av andres forskning senere? Det er flere temaer som er verdt sine egne masteroppgaver. For det første er det åpenbart rom for en oppgave som tar for seg de sikkerhetspolitiske brytningene i Kristelig Folkeparti eller Senterpartiet, både når det gjelder samarbeidet med Høyre og den gradvise dragingen mot Arbeiderpartiet som sørget for at regjeringen Willoch måtte gå med på forliket i 1984. Det eksisterte en intern splittelse i mellompartiene som – til tross for at den tilsynelatende ikke var like dramatisk som i Arbeiderpartiet – burde ha krav på belysning. Høyre og Arbeiderpartiet har fått mesteparten av oppmerksomheten fra perioden, men gitt mellompartienes rolle et sted mellom de to større partiene i sikkerhetspolitikken, hadde det vært interessant å se nærmere på den prosessen som foregikk i Kristelig Folkeparti og Senterpartiet.

Kompromisset mellom Høyre, Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Arbeiderpartiet i mai 1984 er også interessant, og kunne blitt en meget spennende masteroppgave. Her kunne man gått dypere inn på samspillet mellom partiene, bakgrunner, utvikling og beskrevet prosessen mer i detalj enn det har vært mulig innenfor rammen av denne oppgaven. Flere av de avgjørende aktørene fra perioden er fremdeles tilgjengelige for intervju, Arne Skauge, Gro Harlem Brundtland og Kjell Magne Bondevik, for å nevne noen.

Som denne oppgaven har kunnet belyse, har sikkerhetspolitiske spørsmål stor betydning for nasjonen, og den har krav på større oppmerksomhet enn den har fått i perioden etter den kalde krigens slutt. Vesten har siden 11. september 2001 i stor grad vært opptatt av et nytt trusselbilde, og NATOs rolle har endret seg. Med den siste tidens utvikling i Europa kan det imidlertid tenkes at spørsmålene denne oppgaven tar for seg igjen blir relevante.

Kilder og litteratur

Arkivmateriale:

Stortingsarkivet, Oslo

- Møtereferater, Høyres stortingsgruppe, februar 1976
- Møtereferater, Høyres stortingsgruppe, mai 1984
- Møtereferater, Høyres stortingsgruppestyre, mai 1984

Riksarkivet, Oslo

- Høyres Hovedorganisasjons arkiv (PA-0583)

Trykte kilder:

Stortingsmateriale:

- Stortingstidende:

1965-1966, 1967-1968, 1968-1969, 1972-1973, 1973-1974, 1974-1975, 1975-1976, 1976-1977, 1979-1980, 1980-1981, 1981-1982, 1982-1983, 1983-1984, 1984-1985, 1985-1986

- Stortingsmeldinger og proposisjoner:

St.meld. nr. 38. (1967-1968) Om samarbeidet i Atlanterhavspaktens organisasjon (NATO) og Norges fortsatte deltakelse i dette samarbeid.

St.meld. nr. 101. (1981-1982) Om sikkerhet og nedrustning.

St.prp. nr. 120. (1981-1982) Om Del 33 av NATOs fellesfinansierte infrastrukturprogram.

- Innstillinger til Stortinget:

Innst. S. nr. 61. (1949) Innstilling fra spesialkomitéen for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker om Stortingets samtykke til å undertegne og ratifisere en traktat for det nord-atlantiske område. (St.prp. nr. 40.)

Innst. S. nr. 225. (1983-1984) Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om sikkerhet og nedrustning og om norsk deltakelse i FN's 12. ekstraordinære Generalforsamling. (St.meld. nr. 101 for 1981-82 og St.meld. nr. 39 for 1982-1983.)

Innst. S. nr. 271. (1984-1985) Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om forslag fra stortingsrepresentant Stein Ørnhoi datert 25. februar 1985 om våpensystemer til bruk i verdensrommet. (Dokument nr. 8-9)

Høyres Håndbok:

Høyres Håndbok 1981, 1983, 1984

Aviser:

- Aftenposten: 1979, 1980, 1981, 1982, 1984, 1985,
- Verdens Gang (VG): 1976, 1979, 1980, 1981, 1982, 1984, 1985

- Dagbladet: 1979
- Nordlands Framtid: 1982

Nettartikler:

- Encyclopedia Britannica Online: «Détente»,
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/159484/detente>
- NATO.int: «The North Atlantic Treaty»,
http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
- Arkivverket.no: Forum for Samtidshistorie, intervju med Svenn Stray 13.09.2004,
<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Privatarkiver/Samtidshistorie/Intervjuobjekter/Svenn-Stray>
- FN.no: «Våpenkappløpet»,
<http://www.fn.no/Tema/Nedrustning/Atomvaapen/Vaapenkapploepet>
- Den norske Helsingforskomité: «Nettverk og historie»,
http://www.nhc.no/no/om_nhc/nettverk_og_histore/
- Nsd.uib.no: «Høyres program for perioden 1973-77, vedtatt av Høyres landsmøte, 1973»,
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=H%C3%B8yre%201973&rows=10&fq=aarstall:1973&fq=aarstall:1977&fq=partikode:71&fq=>
- Nsd.uib.no: «Høyres program for perioden 1977-81, vedtatt av Høyres landsmøte, 1977»,
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=H%C3%B8yre%201973&rows=10&fq=aarstall:1973&fq=aarstall:1977&fq=partikode:71&fq=>
- NATO.int: «Special Meeting of Foreign and Defence Ministers Brussels»,
<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c791212a.htm>
- Nsd.uib.no: «Høyres program for perioden 1981-85, vedtatt av Høyres landsmøte, 1981»,
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=H%C3%B8yre%20valgprogram%201981&rows=10&fq=aarstall:1981&fq=partikode:71&fq=partikode:71>
- Nsd.uib.no: «Arbeiderpartiets arbeidsprogram 1982-1985, *Politikk for 1980-årene*»,
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Arbeiderpartiet%20valgprogram%201981&rows=10&fq=aarstall:1981&fq=partikode:21>
- Virksommeord.uib.no: «Odvar Nordli, Nyttårstale 1. januar 1981»,
<http://virksommeord.uib.no/taler?id=6961>
- Youtube.com: «Gro og Kåre debatt 1981 spor 3 av 12»,
<https://www.youtube.com/watch?v=Z6afITnFgqo&list=PLFA9C2CD3AA2AB8EC>
- Nsd.uib.no: «Trygg framtid, program 1981-85, Senterpartiet»,
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Senterpartiet+program+1981&start=0&rows=10&fq=aarstall%3A1981&fq=partikode%3A41>
- Nsd.uib.no: «Handlingsprogram for Kristelig Folkeparti stortingsperioden 1981-1985»,

<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=Kristelig+Folkeparti+program+1981&start=0&rows=10&fq=aarstall%3A1981&fq=partikode%3A51>

- Stortinget.no: «Om stortingsforlik», Perspektiv 06/13, <https://www.stortinget.no/Global/pdf/Utreddning/Perspektiv%2006-13%20komplett.pdf>

Litteraturliste:

Aardal, Bernt og Valen, Henry, *Velgere, partier og politisk avstand*, Statistisk sentralbyrå, 1989

Alstad, Bjørn, red. *Norske meninger: 1946-1993, bind 1: Norge og verden*, Sigma Forlag Distribusjon, Oslo, 1993

Bjerke, Per-Arne og Ekeberg, Jan Ove, *Statsministeren – Makten og mennesket*, Tiden Norsk Forlag, 1996

Brown, Archie og Zubok, Vladislav, i *The Cambridge History of the Cold War, Vol III*, Cambridge University Press, 2010

Haslam, Jonathan, *Russia's Cold War*, Yale University Press, 2011

Narum, Håvard, *Stortingets rolle i norsk utenrikspolitikk*, Atlanterhavskomiteéns serier, Oslo 1988

Notaker, Hallvard, *Høyres historie – Opprør og moderasjon 1975-2005*, Cappelen Damm, 2012

Nyhamar, Jostein, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – Nye utfordringer*, Tiden Norsk Forlag, 1990

Stoltenberg, Thorvald, *Det handler om mennesker*, Gyldendal, 2001

Tammes, Rolf, *Norsk utenrikspolitisk historie bind 6: Oljealder 1965-1995*, Universitetsforlaget, 1997

Westad, Odd Arne, *The Global Cold War*, Cambridge University Press, 2005

Willoch, Kåre, *Minner og meninger 3: Statsminister*, Schibsted, 1990